

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

БРОЈ 6

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК: - пишу: Љубинко Пушић, Иван Шијаковић и Немања Ђукић, Драгана Стјепановић-Захаријевски, Бисерка Кошарац, Боро Трамошљанин, Јасмина Петровић и Урош Шуваковић, Вишња Ђорђевић и Душанка Тумин, Биљана Милошевић, Милан Миљевић и Владимир Џамић, Маријана Милаковић, Ранка Перић Ромић, Владимир Јерковић

ПАЛЕ, ДЕЦЕМБАР 2011

У финансирању часописа учествује Министарство
за науку и технологију Републике Српске

Социолошко друштво Републике Српске уписано
је у Регистар издавача Републике Српске под
редним бројем 212

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача

др Рајко Куљић

Редакција

Зоран Аврамовић, Рајко Куљић, Лазо Ристић, Божо Милошевић,
Драган Коковић, Бисерка Кошарац

Главни и одговорни уредник

Зоран Аврамовић

Секретар редакције

Бисерка Кошарац

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Штама

“Dis-Companу” д.о.о. Пале

Тираж

200 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса редакције

Филозофски факултет Пале, 71420 Пале

Интернет презентација

www.sd.org.rs

Електронска пошта

socioloskodrustvo@gmail.com

ГРАДСКА ДРУШТВА КАО ПРОМОТОРИ ОБЛИКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: У раду се процеси социјализације разматрају у неколико међусобно спрегнутих кругова: глобализације, локализације и урбанизације. Посебно се пропитују услови и последице социјализације у времену и условима друштвене транзиције у Србији. Генералну контекстуална равна за социолошку анализу представљају градска друштва. Претпоставка, која се у раду проблематизује, је да се управо унутар градских друштава, као доминантних, снажно преобликују многи вредносни обрасци што доводи до изградње нових облика и карактера савремених процеса социјализације.

Кључне речи: глобализација, урбанизација, град, социјализација, Србија

Један од трајних циљева социологије јесте и покушај да се разумеју принципи функционисања друштава. Заправо, то представља саму њену есенцију, инспирацију и непрекидне покушаје да се теоријски објасне и емпиријски утврде услови који „производе“ друштвени живот. Овако, наизглед лапидарно речено, то истовремено представља врло опште оквире за једну научну дисциплину и нешто што се отима научној озбиљности, те оно што би могло да одлута у лаички свет. Чињеница је да и поред свих и дуготрајућих напора, друштвена стварност у многим својим сегментима остаје необјашњена. И не само то, већ и многи покушаји да се објасни постојеће, не би ли се могла разумети очекивања од будућности, остају без резултата. Како је готово сваки предмет социолошког интересовања процесне природе и динамичког карактера, то и није могуће конзервирати знање о појединим појавама и појмовима, те на основу њих петрификовати теоријску подлогу. Када би тако нешто и било могуће, потреба за социологијом, односно за објашњењима друштвених појава, престала би.

Због чега на самом почетку покушавамо да се „оградимо“ од могућности уопштавања у широком предметном кругу? Првенствено због чињенице да се социјализација, која се у овом тренутку налази у самом средишту нашег интересовања – управо опире једноставном

дефинсању. И поред тога, постоји свест о социјализацији као о једном од темељних појмова који још увек тражи своје право место у галерији социолошких појмова без којих није могуће разумети облике организовања и принципе функционисања друштва. Нашу стартну позицију гради идеја да је социјализација једна од најважнијих компоненти производње, обликовања и функционисања друштвеног живота.

Турбулентне друштвене промене које су уобличиле другу половину прошлог века и јасно оцртале прву деценију овог века, представљају, можда, најкраћи познат нам период са најбржим, познатим нам, променама друштвене стварности. Нагле прекомпозиције политичке, економске, културне, еколошке и технолошке стварности су из фазе постепеног и умереног – прешле у фазу експоненцијалног раста. Свакодневно суочавање са брзим и радикалним изменама многих образаца друштвене организације и функционисања ставили су истраживаче друштвене стварности пред велике изазове. Ненавикнутост на праћење појава које се мењају великом брзином и преобликују на начине који снажно одударују од дуго стваране слике о истраживачким могућностима социологије, уистину представљају опструкције лагодносни дојучерашњег евидентирања и праћења друштвених последица. Након што је глобализација са свим својим небројеним лицим постала *conditio sine qua non* функционисања света, тражење једноставних одговора на галиматијас промена друштвене збиље као да више није могуће. Од јучерашњих процеса дугог трајања, свет је ушао у циклус процеса брзих промена. Свакако да социјализација представља онај показатељ о обликовању и функционисању друштва који није могао остати у нишама формираним унутар друштвених наука у предтранзицијским временима. Тим изазовима откривања нових значења „старих“ процеса нарочито су потакнути истраживачи друштвене стварности у срединама које су у глобализацијски вртлог ушле са доминантном изменом политичких перформанси а одмах затим, путем економије, дакако, и осталих чинилаца друштвених промена.

Полазимо од тога да је социјализација један од репрезентативних облика дуготрајућег процеса људске еманципације и процес обликовања поједица на начине који им омутаћавају да ступају у друштвене интеракције. Прихватајући утицаје антропологије и психологије, социјализацију видимо као својеврсну „друштвену генетику“ која се везује за појединца и коју он „уноси“ уи колективитет,

истовремено га градећи, али која траје дуже од једног људског живота. На неки начин она предстваља запис у друштву који је тешко „разделити“ на појединце. Због тога радије говоримо о облицима и начинима конструисања и функционисања социјализације, односно као о својеврсном социјално капиталу без титулара. Како је реч о вредносним и нормативним предусловима обликовања процеса социјализације, они уистину представљају појам, појаву и процес који надилази њихове појединачне носиоце. Самин тим може се прихватити синтагма о „друштвеном гену“, али смо смо спремни да идемо и даље у разумевању овог процеса као својеврсног социјалног капитала. Јер, само у зависности од добро ученог најмањег заједничког именитеља процеса социјализације, ми смо у стрању да препознамо културни карактер заједнице која се природно развија у друштво.

Данас више никог не изненађује чињеница да свет дефинитивно добија своје урбано лице. Та чињеница која има свој неумитни статистички исказ, социолошки много више значи него што се то у први мах чини. Када данас говоримо о глобализацији, тад најчешће говоримо о рецентном процесу који поједностављено доводимо у узрочно полседичну везу са политичким и економским променама које су почеле да врхуне негде од последње четвртине 20. века, те који још увек није добио свој коначни облик. Разуме се да су садржаји којима се описује глобализација знатно разноврснији, односно да практично обухватају све сфере друштвеног живота. При тако подешеном истраживачком углу некако скрајнуто остаје чињеница да су управо процеси урбанизације главни канали којима се утиче на преобликовање затечених, стварање нових и прихватање образаца који долазе из неких других културних средина. Ако социјализацију разумевамо (и) као процес прихватања друштвених норми, тада је управо друштвена динамика мерена брзином распрострањања процеса урбанизације истовремено и мера прекомпозиције друштвених норми. Многа традиционална разумевања социјализације које се везују за културно-генетичка обележја друштва у оваквим оклоностима бивају коригована кроз саму праксу. (Јер, као што знамо, социјализације је истовремено и пракса.)

У овом раду полазимо од става де је урбанизација најшири могући оквир унутар ког се дефинишу нови облици социјализације. Тај оквир „конструисан“ је двама процесима који представљају неку врсту претходних услова. То су глобализација и транзиција. На други начин могло би се рећи да су у зависности од јачине и праваца деловања

глобализације, те дубине и брзине деловања транзиције, формиран и облици урбанизације који су, у једном каузалном процесу, преобликовали стара и формирали нова значења социјализације.

Актуелни модели урбанизације у свету данас су толико различити да је врло тешко приступити некој смисленој систематизацији. Током времена процеси урбанизације попримили све облике аутархичног одвијања. Оно што је до јуче било карактеристично за један део света, данас више не важи. Исувише снажни утицаји глобализације на нове начине усмерили су демографске, просторно-физичке и функционалне процесе који, иначе, представљају главне канале којима се обликује урбанизација. Међутим, нико више не може да буде сигуран како је реч о урбанизацији чије токове је могуће стабилизovati у неком временском периоду. Већ колико сутра, могуће је да они поприме сасвим нове правце и облике. Ипак, бар кад је реч о Европи, покушаји да се њена организована структура и могућност контроле прикажу као нешто што је стабилно – пре имају нека значења фетиша о „традиционалној Европи“, него што се заснивају на чињеничном стању. Наиме, Европа се, чак и у овим временима галопирајуће глобализације, у многим сегментима друштвене стварности труди да очува слику о сопственом усмераваном развоју и колективним прекограничним идејама (Swungedouw, 2002). С тим у вези је и непрекидно отворено питање о томе да ли заиста постоји *европски културни идентитет*, или је реч о једној (пожељној) теоријској конструкцији која још није нашла своју потврду у реалном животу. Премда је познато је да се ова идеја налази у међупростору оних који инсистирају на европском културном плуралу и оних који то знажно оспоравају, још увек је од стварности удаљена могућност о томе да свеевропско надиће национално. Дакле чињенице су: (а) да се многи процеси у Европи одвијају на принципима либеране политике и либералне економије, односно да је то нека врста заједничког имениоца, (б) да се кључни процеси друштвеног развоја и саме урбанизације и даље одвијају у националним границама без обзира на процесе урбанизације у суседним земљама, и (ц) да све то није могуће разумети ван контекста нове глобалне друштвене динамике. Социолошки је нужно да се препозна како европски градови данас, као и увек усвојој дуготрајној урбаној историји, постоје само као плурал. Самим тим је много лакше да разумемо како су и процеси социјализације који су настајали унутар њихове урбане опне могли да имају безброј ликова (Mega, 1996:133).

Данас, кад је баук глобализације препокрио сва значења која се налазе у видокругу истраживача друштвене стварности, чини се да је до јуче „све било некако другачије“. Да се свакодневни живот одвијао у зависности од локалних или у најбољем случају у зависности од регионалних услова. У том локализованом културном и сваком другом колориту, стварали су се и услови који су управљали облицима формирања и функционисања процеса социјализације. У социологији, посебно оној попут наше, која се у једном доста дугом периоду кретала у оквирима затворене друштвене лабораторије, могуће је да се нови услови који су изазвани виолентном глобализацијом као и многи рецентни „светски“ процеси учине ретроградним и присилним а да се, са друге стране, неке друштвене вредности минулог времена учине неоправдано напуштеним ил насилно преобликованим. Могло би се рећи да је на сцени нека врста социолошког романтизма. Није необично ни то што се у једном броју истраживања која се у последњих бар две деценије спроводе у земљама дојучерашњег политичког истока, често срећу мишљења грађана да је „комунизам био бољи“. У дубинским слојевима тих истраживања и урбана свакодневица, све са манифестацијама процеса социјализације, чине се човекомернијим и вредносно квалитетнијим (Szelenyi, 1996:308).

Социолошки романтизам, као, уосталом ни романтичне представе о минулој друштвеној стварности, нису непознате у друштвеним наукама. Својеврсни друштвени пасеизам јесте научно легитиман, али није научно продуктиван. У том „сету“ социолошких представа о (нашој) друштвеној стварности није ретко срести веровање о суштинском разликовању сеоских и градских средина у нас. Како је реч о општем месту, о судару условно традиционалних и условно модерних вредности, то их препознајемо као неку врсту класичних социолошких дихотомија. Можда је најпознатији онај круг дихотомија о разликовању економских, еколошких, просторних и моралних вредности унутар сеоских и градских заједница.^[1] Социолошки посматрано реч је о својеврсним апологијама у којима се увек види „победник“ у дуготрајућем поређењу сеоских и градских вредности и образаца живљења. У таквим околностима конструишу се и апологије које говоре о различитим условима у којима се обликује социјализација. Треба рећи да је реч о заблудама или бар о прејаком инситирању на томе да се унутар сеоских заједница социјализација обликује у кругу традиционалних, по правили морално неупитнијих образаца. Стереотипи су дакако познати: сеоска деца у раној доби добијају подуке

^[1] О томе је својевремено говорила М-Ж. Рејмон (Rejmon, 1977).

о томе како се треба понашати кад је реч о вршњацима и посебно према старијим члановима заједнице. У адолесцентском добу они гурају од себе све оне вредности „које кваре градску омладину“ и задржавају оне облике чедности које се срећу само у литератури. Самим тим у неком зрелом добу њихов талог социјализације има већ такве вредности да се емпатија и нека врста емоционалне и социјалне интелигенције не доводе у питање; сви служе на добробит целокупне заједнице, градећи неку врсту социјалног капитала. Коначно, у настаријем добу постоји оно што се назива респектом старости по сваку цену и тај обострани процес функционише онако како готово никад не може да се сретне у граду. Ова врста идеализација, ако већ није апологија, представља стереотип којем социологија не би смела да подлеже. Или, како би то рекао Емил Сиоран критикујући социјалне утописте: толико о тој глупости!

Чињеница је да се елементи социјализације у предшколској доби градске и сеоске деце морају разликовати већ због просте чињенице да је у градским срединама знатно већи број деце обухваћен смештајем у предшколске установе. Самим тим њихови односи који граде основу колективитета овде су институционално подупрти. Таквој околности никако се не би могло приговорити. Заправо, налазимо да је стартна позиција које васпитање има у односу на процесе социјализације у градским срединама у немалој предности. Нека врста „припреме за живот“, где се колективитет подразумева чак и у околностима „највеће градске отуђености појединца“ започета је у граду врло рано; свакако пре него што је то приметио Г. Зимел. Оно што ремети традиционалне облике социјализације „на које смо навикли“ у градским срединама настаје са исувише брзом променом слике социјалне стратификације у постмодерним околностима. Ово посебно долази до изражаја у околностима друштвене транзиције оног типа која се догодила у Србији од почетка деведесетих година прошлог века и која је још увек на делу. У околностима политичке и економске прекомпозиције, преласка са једног у суштини командног на систем слободног тржишта, у околностима наизгледне демократије а уствари политичког плурализма партијског типа, дошло је и до прекомпозиције свих вредносних параметара, односно до њихове поремећености. Тако, на пример, није непознато да се већ у предшколским установама деца информишу о томе да се у њиховом окружењу налазе и они клинци чији су „родитељи баш јако важни и моћни“. У таквим условима социјализација се одвија под одређеним притиском друштвене стварности у којој деца врло рано уочавају да постоје „ми“ и „они“. Са друге стране, постоје и они

родитељи у кругу новокомпонованих припадника „елите“ који се одлучују да своју децу дају у јавне предшколске установе (премда има и другачијих случајева где се елитним сматрају само приватне васпитно-образовне установе), како би деца, наводно „видела шта је живот“. Понашање старијих, међутим, има све одлике раслојеног, културмно и економски осиромашеног друштва, те се последице социјализације која се одвија на нивоу детињства обављају у складу са суровим условима социјалног раслојавања. Како се по готово сличним обрасцима социјалне миметике или пак социјалног затварања транзициони процеси социјализације одвијају и у приватној сфери, то се готово транслаторно они преносе на следећи степен социјализације, у сферу адолесценције односно школовања. Градске образовне институције постала су места где се примарна социјализација обавља под притиском криминализованог друштва и то у распону од корупције до виолентног понашања. Тако и сазнања да се неки од облика насилничког понашања дешавају у школским двориштима или у учионицама (чак и у основним школама), одавно не предсављају прву категорију вести. Појава малолетничког насиља, ношење оружја у школу, шиканирање и малтретирање свих оних који су другачији од стране оних који имају социјално (или пак антисоцијално) залеђе, обележја су савременог градског друштва. Међутим, о томе колико се то дешава *само* у градским школама а изостаје у сеоским срединама, нема поузданих података. Није непознато, међутим, да се разлика у развијеном свету све мање уочава, тако да су појаве малолетничког асоцијалног и криминогеног понашања присутне и у мањим, провинцијским срединама. Оштра разделница између градских и сеоских средина у високоравијеним срединама готово се изгубила. У нашој средини, пак, још увек су на делу стереотипи о заштићености деце која живе у сеоским заједницама од „пошести великих градова“. При томе се заборавља да су канали промовисања културних вредности, поготово они медијске природе, широм отворени, те да нема тог облика и стила живота који у најкраћем могућем периоду, након што је промовисан у градској средини, не допире и до удаљених сеоских средина. Најбољи показатељи могу да буду учесталост у начини коришћење алкохола и злоупотреба друга у малолетничкој доби у нашим срединама, Познато је да су нека сеоска насеља „на гласу“ по томе што процентуално већи број омладинске популације злоупотребљава дроге, прекомерно користи алкохол или промовише низак степен толеранције према другим и другачијим, често са елементима расизма и ксенофобије.

Надаље, у адолесцентској доби већ се сасвим јасно „читају“ резултати процеса социјализације из времена раног детињства. Немогућност родитеља да се сналазе у вртлозима транзицијских бура код нас, природно је пред младе људе ставила многе друге облике и узоре у васпитавању. Сусрет са ратним окружењем, распад дотадашње заједничке земље, економско осиромашење и доживљавање у историји незабележене инфлације, губици радних места, недостатак вредности, нестанак институција грађанског друштва, врхуњење партократије која је истовремено промотор пљачкања сопствених грађана – једном речју измицање егзистенцијалног ослонаца за већину становништва у Србији – све је то имало огромног утицаја на (не)могућности социјализације. Како сматрамо да је процес социјализације једина шанса људског рода да обезбеди себи пут у пристојно друштво, то се она у овом друштву и у минулим временима измакла. Вредносна пирамида која је почивала на колико-толико традиционалним обрасцима, драматично се урушила.

Највећи број ових процеса социјалног и економског посрнућа био је нарочито видљив у градским срединама. Интересано је да су у миграцијским процесима који су настајали након распада бивше заједничке домовине и ратова који су све то пратили, управо градске средине у Србији постале и нове тачке концентрације. Највећи број прислино покренутог становништва видео је своја прибежишта у српским градовима или у њиховој непосредној околини. А управо у тим срединама све пошасте неконтролисане транзиције биле су највидљивије. Недостатак радних места, недостатак стамбеног простора и недостатак социјалне инфраструктуре пратио је и недостатак вредности које би могле да послуже као путокази до доброг друштва. Овакво сваколико потонуће српског друштва већ је добрано описано и анализовано не само у социологији и другим друштвеним наукама, већ о њему сведочи тегобна свакодневица. Из таквог гротла нису се могле појавити другачије вредности до оних које су биле ознака нападајућег друштва.

Са друге стране, оваква калварија довела је до другог друштвеног „производа“ са једнако негативним исказима: до затвореног друштва. Оно је углавном настајало на два наизглед супротна, али суштински спрегнута колосека. Први се мановествовао кроз масован егзодус људи са ових простора у свим правцима, а међу свим њима чини се да је било највише младих људи и најпотентније радне и стваралачке снаге. (Интересантно је да ни данас нико поуздане не зна колико је тачно људи

напустило ову земљу. Процене државних институција, које би требало да воде рачуна о својим поданицима, не постоје, као што не постоје ни многи други прецизни а озбиљни показатељи о стању нације.) Са друге стране су у сиромаштво и немогућност избора закопани национализам и дефетизам. Према једном истраживању које обављено у Војводини, сазнали смо да највећи број житеља нема намеру да се озбиљно помера чак ни у оквирима властите државе. Другим речима, ником више није до премештања, макар то значило и потенцијално боље услове живота. Једино у чему се највећи број испитаника слаже, то је да треба искористити све могућности да се ова средина што пре напусти. Нумерички подаци постају јаснији у светлу две чињенице. Прве, да се становници Војводине све више затварају у покрајинске границе, те да све мање изражавају спремност на просторно покретање у правцу централне Србије. Друге, да насеља у којима су се затекли, за највећи број становника представљају својеврсна “склоништа” од транзицијских олуја, те да су све мање спремни да их напуштају. Другим речима, у времену сваковрсне глобализације, њихов живот све више је детерминисан односима у локалној заједници. Наравно, грађани су свесни, а и наша истраживања то показују, да они немају илузије о томе да су “локална склоништа” довољна како би се избегли надирући процеси глобализације и транзиције. То је поготово тачно када се зна колико се унутар насеља обликује живот који по многим својим структурним карактеристикама обележава тегобна свакодневица. Управо обележја квалитета свакодневног живота “производе” слику о месту бивствовања и чине *само* претпоставку за одлазак негде другде. Како је познато да су у дугом периоду, у пирамидалној мрежи градова каква је стварана у Војводини, хијерархијски односи управно-административног, економског, политичког и културног карактера формиран и одређени вредносни системи, том приликом покушали смо да проверимо до које мере су они успели да се одрже. Емпиријски је тестирана хипотетичка предност живота у Новом Саду у односу на друге градове у Србији. Добијени резултати говоре о све снажнијем утицају градских насеља на укупан квалитет живота у Војводини, али истовремено и на изузетно снажан утицај Новог Сада. Такође је утврђено да код становника Војводине постоји значајно затварање у односу на остале градове у Републици (Пушић, 2007: 85-86).

Уколико је процес социјализације истовремено и процес учења нужности коезистенције са разним облицима другости, тада су градске средине, поготово оне које у први план истичу своју мултикултуралност, на озбиљној проби у временима транзиције.

Данас је постало готово помодно да се о савременим друштвима говори (и) као о мултикултурним друштвима. Ова синтагма, пре него што је добила своја колико-толико релевантна теоријска објашњења, почела је да „функционише“ нарочито у оним срединама на које су промотори западног модела демократије указивали. При томе се пренбрегавала чињеница да су разнолики облици суживота различитости ипак постојали у многим срединама и на различите начине функционисали и пре него што су у научним лабораторијама они препознати. Коначно, градови су бар у последња четири миленијума свог опстојавања истинске друштвене лабораторије у којима је вишекултуралност била облик живота, без било каквог или било чијег наума да се такво што „извози“ или успоставља као еталон друштвености. Једноставно, реч је о томе да град одувек препознајемо као један од трајних и темељних облика колективног живота. Ово истичемо због тога што се сматра да су процеси социјализације у тесној вези са процесима „учења“ да се комуницира и са онима који се на неки начин разликују. То свакако не мора бити, како се иначе често среће приликом вулгарних тумачења мултикултуралности, сведеност на расу, језик и религију; све у свему на етницитет. Садржаји мултикултуралности знатно су богатији од овог тројства које најћешће и служи за лабораторијске спекулације и представља неку врсту политичке робе. Није ништа ново уколико се каже да су управо градови ти који су одувек били промотори различитости а социолози и психолози су међу првима међу онима који су покушавали да те односе уоче и дају њихова тумачења. Сетићемо се да је изузетан допринос разумевању другости у великим градским срединама дао Г. Зимел (Simmel, 1903). Ту смо упознали и значења и значај интензификације нервног живота становника великог града а нешто касније и улогу странца у граду (Simmel, 1908). Веза између ових процеса и социјализације, дакле, углавном је позната. То значи да се учење о могућностима комуницирања са другима обавља у свим старосним пресецима популације, али се започиње веома рано, од самог детињства. У нашим градовима показало се да време транзиције и ту испоставља своја правила, која нас понекад удаљавају од изгледности на пристојно друштво.

У досадашњим истраживањима језика као комуникационог канала у вишекултурним друштвима више пута смо назначили да се то не може сматрати и јединим а никако најважнијим правцем којим се распростире међусобно (не)разумевање, већ да се оно обликује унутар знатно ширег ‘репертоара’ обележја. „Испитивање свих тих садржаја са једне стране представља покушаје да се обухвати целина општења

између људи различитих културних обележја, те да се изоштри доста замућена теоријска представа о томе шта мултикултуралност може бити. Са друге стране, конкретна истраживачка лабораторија увек отвара могућности емпиријске провере неких теоријских ставова. Нема сумње да је у том погледу Војводина један од најинтересантнијих региона на подручју Југоисточне Европе.

Веома сложена етничка слика Војводине, сасвим природно, има своје читљиве културне и просторне нијансе. Ово традиционално имиграционо подручје током времена добило је обресе просторног 'позиционирања' појединих етничких група; како у градовима, тако и у мањим насељима. Познато је да у Војводини постоје насеља, поготово села, са традиционално већинским становништвом мађарске, словачке, румунске, русинске... етничке припадности.^[2] Већински удео националних мањина у оваквим насељима свакако не значи да је комуникација са мањинским групама већинског народа на било који начин ометена. Знатно је већи број оних насеља у којима живе припадници српске националности. Такође је познато да се у већим насељима, посебно у градовима, традиционално распознају поједини делови у којима претежно живе припадници одређених мањинских група. Међутим и ти 'етнички квартави', током времена претрпели су измене у погледу етничког састава, тако да је релативно тешко просторно заокружити територије које насељавају поједини етници" (Пушић, 2008: 180-181). Наши покушаји том приликом били су усмерени на идеју да одговоримо на врло узак сегмент проблема мултикултурне комуникације; управо онај који зависи од познавања језика средине у којој живе становници Војводине. Полазно питање постављено испитаницима је: 'Да ли говорите неки од језика националних мањина, а који није и ваш матерњи?' Генерално, највећи број испитаника свих старосних група не говори ниједан од језика националних мањина а који истовремено није и њихов матерњи језик. Учешће таквих испитаника веће је код млађих старосних група: до 45 година старости то учешће је изнад 70%, а код популације која је старија од 46 година, то учешће је у распону 57,3-68,1%. Односно, у старосним групама изнад 51

^[2] У оквиру поменутог истраживања, на вишеструко стратификованом узорку, анализирани су одговори 1.252 испитаника из различитих социоеколошких типова насеља. Потребно је имати у виду да је национална заступљеност у истраживачком узорку одраз реалног учешћа појединих националних мањина у укупном становништву Војводине. У укупном узорку обухваћено је укупно 69,4% испитаника српске националности, 2,6% црногорске, 4,6% хрватске, 9,8% мађарске, 1% словачке, 0,8% румунске, 0,2% русинске, 0,5% ромске, 0,1% албанске, 7,1% југословенске, 1% буњевачке и 3% других националности.

године старости језиком националних мањина говори просечно сваки пети испитаник. То би могло да значи да млађи становници Војводине све мање имају потребу да на овај начин буду 'у вези' са онима који не говоре језик који истовремено није и њихов матерњи (Pušić, 2008: 182). Све ово може да говори (и) о томе да су услови за социјализацију у срединама које покушавају да се наметну као мултикултуралне у једном свом важном сегменту недостатни. Међутим, не негирајући потребу билингвалне комуникације, ми и даље покушавамо да ојачамо оно становиште које комуникацијске канале, који су важни за социјализацију, види као сложеније, првенствено утемељене у ширим друштвеним условима.

Процеси социјализације у затвореним друштвима често су у опасности да прерасту у неки облик ксенофобије. Примери за тако нешто постоје у свим временима и на свим меридијанима. Фолкусирајући овом приликом Србију, назначили смо да се једна страна њене транзицијске стварности огледа у снажном затварању према утицајима споља, док је друга нападно отворена према истим таквим утицајима. Појаву странца у Зимеловом смислу речи није лако „пронаћи” у насељима у Србији из простог разлога што је дуготрајући процес затвореног друштва „произвео” неку врсту ксенофобије. Политички услови девдесетих година прошлог века, чије су најдрастичније манифестације биле рат на просторима бивше Југославије а затим и бомбардовање Србије, на неки начин створили су атмосферу о странцу који је повезан са националном калваријом. Са друге стране налази се нападна промоција демократије безусловног типа која промовише бескрајну отвореност, чак и према онима који су били промотори и непосредни извршиоци трагичних догађања. У таквом растрзаном односу обликовао се и културни климат, односно простор за друштвене интеракције и социјализацију, али му је природат и трећи: Реч је о великом броју избегих лица која су дошла у Србију након распада бивше Југославије. Премда нема довољно социолошких истраживања која би говорила о међусобним односима домицилног и досељеног становништва, има назнака да ти сусрети нису били без последица по укупне друштвене односе и посебно по облике функционисања свакодневног живота. Како су по својој природи, за разлику од села, градови ти који имају снажан друштвени метаболизам, то су и сусрети са „странцем” имали различите манифестације. „Нови Сад и околина представљају изразито имиграционо подручје бившег и садашњег југословенског друштва у које се досељава(ло) становништво, не само због модернизацијских

процеса развоја (деаграризације и индустријализације, пре свега), него и због стихијских, али и организованих и присилних премештања становништва. Отуда његову социокултурну разноликост чини и разноликост препознатљивих групних просторних (под)идентитета, који се у свакодневной социокултурној комуникацији препознаје као завичајни (“земљачки”) идентитет. Да је та врста идентитета присутна у Новом Саду, уосталом као и у глобалном друштву, говори податак да се нешто више од једне половине испитаника повремено или искључиво “дружи” са пријатељима и познаницима из завичаја (“земљацима”). Ипак, великој већини (78,57%) испитаника/Новосађана на неки начин смета “нападно” истицање завичајне препознатљивости приликом комуникације на послу или на улици, а свега 21,14% каже да им то уопште не смета. То је још једна потврда да становници Новог Сада у великом броју дају предност свом (колективном) идентитету са градом, па тек потом “завичајном” (под)идентитету. То се посебно читује у модалитету одговора на питање да ли им смета “нападно” истицање “завичајне” препознатљивости, који гласи “Не, уколико то не води затварању према другима”, за који се определило 32,00% испитаника. Одатле се види да се, поред једне петине испитаника којима уопште не смета “нападно” истицање “завичајне” препознатљивости, још око једна трећина испитаника/Новосађана на неки “блажи” начин идентификује са тим. На тај начин, укупно око једну половину Новосађана обележава, јаче или слабије изражен, двојни (просторни) идентитет; у смислу да се “осећају” Новосађанима али да имају потребу и за посебним “завичајним” идентитетом“ (Milošević, 2003:112).

Очевидно је да је најшири културни контекст друштва онај на коме се налази највећи број предуслова за процесе социјализације. Напоредо са комплетним друштвеним понирањем Србије у последњих бар двадесет година може се пратити обликовање културних вредности о којима је реч. О томе постоје бројна истраживања, посебно у оквиру социологије културе. Синтагма о опростаченом друштву у коме је на делу доминација псеудоурбаних вредности насталих у процесима рециклаже руралних образаца, препокрила је свакодневни живот. Израз „Пинк култура” најсликовитије описује јадно стање духа које је постало свераспрострањено: не само у музици и свим замисливим облицима културе, већ и у политици, економији, образовању; заправо у свакодневном животу. У свему томе се град, законом великих бројева, природно испоставља и као промотор таквих вредности. Наши градови у минулом периоду доживели су сваковрсно опростачење: у начинима изградње, управљања и функционисања. Након симулирања

демократије од стране оних који су се захваљујући партократској држави домогли полуга управљања, градови у Србији су након 2000 године схваћени су као „освојени простор“. Поново, по ко зна који пут у српској историји, победници су у јуришу „освојили“ градове. Потоњи су од њих направили својеврсне парадемократске другсторе у којима су сами себи омогућили његово присвајање. „Право на град“, онако како га је дефинисао А. Лефевр верујући у његова плурална значења, у случају Србије претворило се у партијске градове. У таквим околностима елиминсана је било каква потреба прављења друштвених биланса и контроле. Тако су градови почели не само метастазично да расту, да се хаотично изграђују и архитектонски опростачују, већ се и живот у њима одвија по палијативним правилима. „Како је град најсложенији феномен и највећа економска конструкција коју је човек створио, то се током времена само мењају модалитети његове незаконите експлоатације. Такође, он је временом постао идеално скровиште за све остале врсте нелегалних послова и уходана “машина за прање новца”. Лаичка представа о криминалу обично је пуна стереотипа, што је делимично резултат обликовања јавности путем медија а делимично томе доприноси и видљивост његових појединих облика. Када је, на пример, реч о производњи, стављању у промет, омогућавања коришћења и злоупотреби дрога, онда се природно може очекивати да је јавност изузетно сензитивна, с обзиром да је реч о “атаковању” на веома младу популацију. Неодвојиво од таквог виђења је и, готово по правилу, смештање појаве искључиво у градске оквире.^[3] Тек када се приликом појачаног интересовања државе за појединце или групе који се баве нарко-словима испостави да је део новца “опран” кроз некретнине, јавност почиње да по огромним палатама које су никле по елитним градским четвртима схвата да је реч о великим пословима који се одвијају уз благонаклоност власти. У земљи у којој су транзиција и тржиште постале речи у које се, на путу у капитализам не сме сумњати, нико се не усуђује да направи биланс некретнина које су у смислу несумњиве социјалне сегрегације и просторне диференцијације обележиле све наше веће градове. Уосталом, нико још није направио ни скицу друштвеног биланса у којој би се видела наша поражавајућа стварност, где би и некретнине

^[3] Док је лаичкој јавности допустиво де се поједине друштвене појаве олако смештају у одређене социјално-еколошке оквире, наука нема право на ту врсту олакости. Па ипак, код нас се још увек дешава да еколошка тумачења у оквирима криминологије и социјалне патологије немају своју реалну заснованост. Тако се ствара погрешна слика да се лоше ствари дешавају само у градовима. У недостатку емпиријских истраживања закон великих бројева је нешто што друштвена наука не сме да испусти из вида.

представљале само један њен део (Pušić, 2005:113). Другим речима, на делу је култура сиромаштва, односно на тај начин обликована свакодневица. Готово да би се могло сматрати како је реч о обрасцима постмодерног времена које српско друштво проживљава, само кад и та поштапалица не би била производ истог таквог времена и немоћи да се научно објасне овакви процеси. Недостатак озбиљних социолошких истраживања о начинима живота у нашим градовима представља допуну процеса стихијног одвијања свакодневног живота. Управо такво стање представља рефлекс незаинтересованости државе за сазнавање истине о друштвеној стварности, чиме се отвара широк простор за социјализацију која се одвија у ритму инерције хаотичних друштвених односа. Једном потремећени друштвени односи унутар који се одвијају процеси социјализације оштећује исто то друштво на веома дуго рок.

ЛИТЕРАТУРА

- Mega, Voula (1996) „Our city, our future: towards sustainable development in European cities“, *Environment and Urbanization*, Vol. 8, No.1, 133-154.
- Milošević, Božo (2003) „Elementni multikulturalnosti: sklonost ka sociokulturnom povezivanju Novosađana“ u: Pušić, Ljubinko (ur.): *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Novi Sad, Specijalističke Akademske Studije i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta
- Pušić, Ljubinko (2005) „Gradovi kao kradena roba“, *Limesplus*, No. 2, 111-119.
- Pušić, Ljubinko (2007) „Doći ili ostati“ u: Tripković, Pušić, Šljukić, *Raskršća Srbije*, Novi Sad, Mediterran Publishing
- Pušić, Ljubinko (2008) „Jedna slika multikulturalnosti u Vojvodini: jezik kao pretpostavka za komunikaciju“, *Sociologija*, Vol. L, No. 2, 175-190.
- Rejmon, Mari-Ženevjev (1977) “Ideologija stanovanja i suprotstavljenost grad-selo”, *Kultura*, 39, Beograd.
- Simmel, Georg (1903) *Die Großstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung*, Dresden, Jahrbuch der Gehe-Stiftung, sv.9.

- Simmel, Georg (1908) „Ekskurs über den Fremden“, u: *Sociologie*, Leipzig, Duncker&Humbolt
- Swungedouw, Erik, at all. (2002) „Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and New Urban Policy“, *Antipode*, Blackwell Publishing, 547-582.
- Szelenyi, Ivan (1996) “Cities under Socialism – and After”, u: “Andrusz, G., Harloe M. and Szelenyi, I. (ed.) *Cities after Socialism*, Oxford, Blackwell, 286-317.

Ljubinko Pušić

Faculty of philosophy in Novi Sad

URBAN SOCIETIES AS PROMOTORS OF THE FORM OF SOCIALIZATION

Summary: *In this paper we deal with the processes of socialization within few overlapping groups: globalization, localization and urbanization. Focus is put on conditions and consequences of socialization in time and on the conditions of social transition in Serbia. The general context for the sociological analysis are the urban societies.*

The hypothesis dealt with in the paper is that exactly within the urban societies, which are dominant, the models of values are strongly changed: this brings to the construction of new forms and characters of contemporary processes of socialization.

Key words: *globalization, urbanization, city, socialization, Serbia*

Иван Шијаковић

Немања Ђукић

Факултет политичких наука

Бања Лука

Оригинални научни рад

UDK: 316.614.2

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА КАО МЕХАНИЗАМ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ

Апстракт: У овом раду се посматра социјализација као механизам социјалне контроле који врши функцију интеграције социјеталне заједнице. Социјализација омогућава репродукцију базичних образаца искуства и дјеловања а то значи и општих карактеристика личности одређеног типа друштва. На тај начин социјализација ствара темељ временског и просторног трајања идентитета и социо-културног живота. Социјализација као механизам социјалне контроле представља дио одређене праксе контроле а има и своје инструменте којима директно остварује контролу. Овдје се посебно обрађује пракса манипулације као облик масовне, програмиране или спонтане социјализације маса. У раду се дају четири фазе социјализације као механизма социјалне контроле које се посматрају кроз призму односа институционализације и социјализације, а све на примјеру породице и образовања. На крају се даје преглед неких инструмената социјализације као што су културне вриједности, навике, норме, обичаји и вјеровања.

Кључне ријечи: праксе, механизми и инструменти социјалне контроле, планска и спонтана социјализација, институционализована и неинституционализована социјализација, општа и специфична социјализација, примарна и секундарна социјализација, институционализација, фазе социјализације, инструменти социјализације.

ПРАКСЕ, МЕХАНИЗМИ И ИНСТРУМЕНТИ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ

Сваки потпунији дискурс о социјалној контроли, већ унапријед поставља питање појмовног дедуковања и појмовне диференцијације, јер учинити социјалну контролу референтним мјестом научног интересовања, истовремено подразумева постављање питања о праксама, механизмима и инструментима социјалне контроле. Утолико постаје неопходно овај дискурс дистинговирати по обиму на:
1. *практике социјалне контроле* као по обиму најшире системе социјалне

контроле; 2. *механизме социјалне контроле* као нешто уже модалитете остваривања социјалне контроле и 3. *инструменте социјалне контроле* као сасвим конкретна средства путем којих се практично реализује социјална контрола.

Сабирајући све облике и манифестације социјалне контроле, можемо уочити два типа пракси социјалне контроле на које је досадашња теорија указала: *праксе реституције* и *праксе нихилације*.^[1] Ми у овом раду указујемо и на трећи тип социјалне контроле који ћемо означити као *праксе манипулације*.

Праксе реституције обухватају одређене функције породице, школе и културних установа; затворе, прихватилишта и институције социјалног рада. Разумијевању овог типа праксе социјалне контроле највећи допринос је дао Мишел Фуко својим ставовима и анализама медицинских, психијатријских и казних установа (Фуко, 1980:50-97; 1997:135-170, 231-250). Ове праксе настоје да успоставе нека ранија стања, да обликују људе и друштвене групе на бази искуствених, провјерених и традиционалних образаца дјеловања.

Праксе нихилације укључују правне, етичке, научне, религијске, идеолошке и аксиолошке системе. Ове праксе социјалне контроле успостављају различите односе између друштвеног и индивидуалног, колективног и личног, примарног и секундарног, често пропитујући и доводећи у питање стандардне релације, стања и смисао у системима социјализације. Бергер и Лукман то покушавају показати на примјерима религије, знања и конструкције друштвене реалности (Бергер, Лукман, 1966:129-147; 1995:38-53).

Праксе манипулације обухватају јавно мњење, пропаганду и средства масовне комуникације. Овдје је ријеч о најширем облику социјалне контроле који се успоставља индиректно, често и преко невидљивих актера и креатора јавног мњења, који суптилним мјерама пропаганде и подстрекивања усмјеравају појединце и групе ка пожељним облицима активности или путевима пасивизације и инертности. Масовно друштво захтјева и масовне облике социјалне контроле, па је отуда пракса манипулације као пракса информатичког друштва редовно базирана на контроли информација. Будући да у информатичком друштву, због информатичке револуције, директна

^[1] Подјелу пракси социјалне контроле на праксе реституције (терапеутске праксе) и праксе нихилације, извршио је између осталих Душан Маринковић (Маринковић, 2006:195), указујући на потребу модерног плуралног и масовног друштва да развије институције „за контролу и одржавање социјалне реалности.“

контрола информација није могућа,^[2] пракса социјалне контроле се успоставља манипулативно и то не као пракса производње и директне контроле информација него као пракса посредне контроле кроз дистрибуцију информација. У циљу социјалне контроле производи се „вишак“ информација, ставова и погледа којима се преко масовних медија „затрпава“ јавност и тиме онемогућава у организовању и дјелању: јавност не стиже ништа да провјери, да сазна, да се оријентише, да изрази своје ставове, да искористи канале јавног мњења и тиме адекватно и правремено реагује. На тај начин, центри моћи и власти користе овакву могућност дезинформисања јавног мњења чиме га пасивизују и напослетку трансформишу у аморфну и пасивну масу. Елита, вршећи овакав суштински утицај на јавно мњење, на његово формирање и обликовање, те усмјеравајући га према својим интересима и мотивима, задржава компаративну предност као предност у правременом посједовању информација, чиме одржава клас(ич)ни образац моћи: на једној страни елите и центри моћи увијек имају „праву информацију у правом тренутку“ док на другој страни маса увијек и стално изнова не може да доспије до корисних информација у одговарајућем тренутку, а и када дође до информација (уколико уопште и дође) те информације су неповратно застарјеле па је и акција масе - акција са суштинским закашњењем. Иако је овај вид праксе социјалне контроле подстакнут од стране елита, центара моћи, утицајних група и појединаца, он може имати и карактер *спонтане социјализације*, за разлику од *институционалне социјализације* која карактерише праксе реституције и дјелимично праксе нихилације.^[3] Карактеристични примјери спонтане социјализације кроз рекламу, пропаганду и психологију маса су политички митинзи, спортски и културни спектакли, протести и други облици масовних окупљања, као и различити друштвени покрети. Ту се манипулативно контролише велики број људи истовремено и то на трговима и улицама, у парковима и дворанама. Наравно, најшире дјеловање на масе остварује се путем масовних медија, посебно електронских. На трагове који указују на могућности праксе манипулације као облика социјалне контроле

---

^[2] Френсис Фукујама у дјелу *Наша постхумана будућност*, говорећи о значају науке за одвијање универзалне повијести те повезаности политике и технике, наводи да је настанак персоналног рачунара и других облика јефтине информатичке технологије изазвао слом тоталитарних империја (при том мисли на Совјетски Савез), јер тоталитарна владавина зависи од способности режима да одржи монопол над информацијама (Фукујама, 204:9-14).

^[3] У том смислу можемо говорити о планској и спонтаној социјализацији, те о институционализованој и неинституционализованој социјализацији.

указали су још Рајт Милс (Милс, 1964) ставом да масовним друштвом управљају елите путем рекламе и пропаганде, као и Турен (Турен, 1980:22-25, 57)^[4] а данас посебно и Даглас Келнер (Келнер, 2004).

Када је ријеч о социјалној контроли, онда треба истаћи да поред пракси социјалне контроле можемо говорити и о четири велике групе механизма социјалне контроле и то: 1. *механизмима социјализације*; 2. *механизмима интернализације*; 3. *механизмима институционализације* и 4. *механизмима диференцијације*. Социјална контрола је (појмовно и предметно) уско повезана са организацијом друштвених односа, односно са друштвеном структуром (тј. перманентно је усмјерена на очување дате друштвене структуре), те у том смислу она представља кључни проблем (теорија) друштвене структуре.

Полазећи од Парсонсове структурално-функционалистичке АГИЛ-шеме^[5] као идеално-типске концептуализације структуре друштвеног система, овдје истовремено проналазимо четири друштвена подсистема и њима комплементарне функције (Лалман, 2004:88-90) одакле логички конзистентно можемо поставити и *четири механизма социјалне контроле* путем којих се ове функције и реализују унутар датих подсистема.

---

^[4] Турен говори о три облика друштвене доминације: друштвена интеграција, културна манипулација и политичка контрола. „Наше друштво је друштво отуђења, не због тога што људе гура у беду, или што поставља полицијске забране, већ због тога што доводи у заблуду, манипулише и укључује у целину.“ (Турен, 1980:23).

^[5] Овдје узимамо Парсонса (Парсонс, 1988:55/56) као једног од представника „гранд теорија“ који покушава успоставити велику, основну парадигму посматрања друштва кроз заокружен друштвени систем који се развија и одржава кроз јединство подсистема, функција и структуре. Наравно, потребни су и механизми контроле свих тих елемената. АГИЛ (AGIL) шема означава: A - adaptation (адаптација), G - goal achievement (постизање циља), I - integration (интеграција) и L - latency (латентност).

Табела 1. АГИЛ-шема

1. Друштвени систем	2. Подсистеми	3. Функције	4. Механизми
1.1. Норме	2.1. Социјетална заједница	3.1. Интеграција	4.1. Социјализација
1.2. Вриједности	2.2. Култура	3.2. Одржавање вријед.	4.2. Интернализација
1.3. Колективитети	2.3. Политика	3.3. Постизање циља	4.3. Институционализација
1.4. Улоге	2.4. Привреда	3.4. Прилагођавање	4.4. Диференцијација

↑ структура → функција

Дакле, *привреда* преко *система улога и статуса* успоставља механизам *диференцијације* (подјеле рада) чиме се постиже функција *прилагођавања* (adaptation) глобалним условима окружења. Ова функција одговара потреби система да црпи ресурсе из свога окружења како би опстао. Како се развија подјела рада и тржиште, тако се и друштво више диференцира и развија од једноставнијих и недиференцираних структура према све сложенијим диференцираним структурама (прединдустријско → индустријско → постиндустријско). На тај начин, развијајући специјализоване подсистеме друштво тиме истовремено развија и диференцира управљачке структуре и тако повећава своју контролу над околином (од плуга до микрочипа), односно постиже функцију адаптације (А). *Политика* као орјентација према остварењу циљева претпоставља да се систем одржава само под условом да себи постави неке циљеве и обезбједи средства да би их достигао (Г). На тај начин политика преко *колективитета* (друштвених група), базирајући се на интернализацији и социјализацији успоставља механизам *институционализације* чиме се омогућава *државност* (функција постизања циља). *Друштвена заједница* преко *норми* успоставља механизам *социјализације* чиме се постиже функција *интеграције*, тј. координација и интеграција различитих дјелова

система у циљу његове стабилизације. *Социјализација* омогућава консолидовање норматива културе као конститутивних структура друштва (културни систем → у друштвени систем), чиме се постиже унутрашња интегрисаност система (И). *Култура* преко *вриједности* успоставља механизам *интернализације* чиме се постиже функција *одржавања културног обрасца* (културни обрасци – вриједности, норме, језик, симболи – бивају интернализовани у личност). На тај начин, одржавање контролних модела (latent pattern maintenance) одговара производњи, одржавању и досљедном репродуковању скупа заједничких вриједности које пружају мотивације потребне индивидуалном дјелању (Л).

Напоследку, инструменти социјалне контроле представљају веома конкретна а крајње хетерогена средства контроле друштвене стварности (страх, мржња, сексуалност, сигурност, ризик, дезинформација итд).

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Социјализација представља социјално процесуирање интерсубјективно објективизираниог смисла из социјалних залиха знања на појединца, тј. процес повијесно-социјалног конституисања личног идентитета. Лични идентитет се обликује кроз интерсубјективни Ми-однос: „Код човјека је проблем одржања живота тако постављен, да га никад не може ријешити појединац за себе“ (Гелен, 1974:49). Интерсубјективни Ми-однос као непосредни друштвени однос објективизира субјективни смисао појединачних учесника у социјалне залихе знања, тако што више пута поновљена друштвена дјеловања бивају установљена као институције. На тај начин се из социјалних залиха знања као социјалног резервоара смисла обликују друштвене институције које надокнађују инстинкте (Бергер, Лукман, 1995:41) и темељно моделују људску природу у културу (Гелен, 1974:431), јер умјесто да се сваки проблем рјешава наново, социјалне залихе знања у виду друштвених институција омогућавају појединцима да већину новонасталих ситуација препознају као фундаментално идентичне некој претходној у социјалне залихе знања објективизованој констелацији. На тај начин, нове генерације не пролазе искушења претходних генерација, већ наслеђују готово искуство припремљено од својих претходника. Тако долазимо до ситуације у којој дјелује Тојнбијев закон компензације (Тојнби, 1970:272).

Овај процес институционализације а тиме и социјализације, јесте варијабилан у том смислу што на њега утичу разни други процеси (доминантни друштвени односи) што за посљедицу има формирање различитих повијесних структура социјалног резервоара смисла. Општа структура је доступна свим члановима друштва и она утемељује базичне обрасце искуства и дјеловања, што значи да она формира опште карактеристике личности тог друштва и омогућава свакодневно рутинско функционисање. Специфична структура, као виши слој орјентисана је ка вишим вриједностима а такве конфигурације вриједности развијају високе културе прво у религијским а потом у филозофским и научним вриједносним системима. Ове вриједности у правилу претендују на тоталитет искуства, сазнања, живота, те временски трансцендирају живот појединаца. На тај начин, институције уобличавају искуство које је регулативно за одређено подручје живота.

Будући да се процес институционализације врши на два нивоа, и сам процес социјализације је двострук. Институције које установљују базично искуство релевантно за свакодневно рутинско функционисање, социјализацијом (примарном) формирају опште карактеристике личности. Институције које установљавају „више вриједности“ и претендују на „тоталитет искуства и сазнања“ која временски трансцендирају живот појединаца, секундарном социјализацијом формирају специфичне карактеристике личности. У том смислу долази до дистингвирања социјализације на општу и специфичну социјализацију, односно примарну и секундарну, од којих је свака релевантна за конституисање одређене фазе у процесу развоја личности.

ФАЗЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Када посматрамо процес социјализације, с обзиром на фазе у процесу изградње личности, потребно је истаћи да се о примарној социјализацији као о поступку изградње општих и фундаменталних карактеристика личности може говорити као о „хоминизацији“ и „елементарној социјализацији“ док секундарна социјализација као настојање изградње „виших“ квалитета личности представља процесе „инкултурације“ и „креације.“

1. *Хоминизација* – је поступак преласка из *хоминације* (развој рођењем добијене генетске диспозиције у опште људске особине) у *хомоеитивију* (једноплеменост, припадање истом

народу). То је настојање да се човјек „освијести“, постане свјесно и самостално биће, да зна „коме и чему припада“. Путем културе, у условима систематског и усмјереног руковођења, развија се говорна моћ, предметна активност и симболизација. У овој фази социјализације појединац се појављује као *творевина* културе, говори и манифестује основна понашања као њене непосредне социјализаторе.

2. *Елементарна социјализација* – Личност, углавном пасивно, усваја постојеће културне обрасце произашле из наслеђа и традиције. На тај начин индивидуа се, у ужем смислу, социјализује стичући основу за укључење у живот групе и друштва уопште. У овој фази социјализације појединац се појављује као *корисник* културе, он се образује, посјећује културне установе, манифестује своју припадност, рецимо кроз фолклор или подмладак неке завичајне групе. Пракса манипулације има веома мали утицај на социјализацију личности у овој фази.
3. *Инкултурација* – У фази инкултурације личност се према понуђеном културном наслеђу односи активно. Она га претежно некритички, понекада и стваралачки усваја у зависности од својих најдубљих унутрашњих одређења, утицаја етноса и средине, као и специфичних склоности и сензибилитета. Ово је фаза у којој личност иступа с мотивацијом да пронађе и потврди свој индивидуални, али прије свега колективни идентитет. У овој фази социјализације појединац се појављује као *носилац* и *реализатор* културе. Он покреће различите активности, манифестације, клубове, групе, удружења, спреман је да се ангажује (понекад и до граница издржљивости) за реализацију одређеног (постављеног) циља. Манипулативна пракса и спонтани облици социјализације овдје имају велику улогу.
4. *Креација* – Завршна и најпожељнија фаза у развоју личности унутар властитог социо-културног система је постизање највеће могуће аутономије и стваралачке слободе из чега произилази стварање нових културних вриједности. У овој фази социјализације појединац се појављује као *стваралац* културе (писци, умјетници, научници).

ПОРОДИЦА И ОБРАЗОВАЊЕ – ПРИМАРНА, СЕКУНДАРНА, ФОРМАЛНА И НЕФОРМАЛНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Теорија примарне социјализације полази од схватања да док су биолошке основе људског понашања неупитне, дотле су сва људска социјална понашања или њихове главне компоненте суштински научене у интеракцији са социјалном околином. Теорија примарне социјализације издваја три извора социјализације које сматра примарним (породица, школа и група вршњака), док остале изворе социјализације (сусједство, организације, медије и друштво у цјелини) сматра секундарним, будући да њихов утицај није непосредан, већ се одвија преко примарних извора (Oetting, Donnermeyer, 1998:997). Осим примарне и секундарне социјализације, могуће је говорити и о формалној и неформалној социјализацији. Формална социјализација настаје у специјализованим институцијама, нарочито у школама и њу прати посебан формализован систем санкција (оцјењивање у школи, награде и казне у затворима), док неформална социјализација настаје у другим друштвеним условима а прије свега у породици.

Схватајући социјализацију уопште као механизам социјалне контроле а имајући у виду при том њене примарне и секундарне, те формалне и неформалне варијетете, можемо рећи да породица представља идеално-типски примјер индиректне а образовање примјер директне социјалне контроле.

Породица као мјесто примарне и неформалне социјализације представља примарну, неформалну и индиректну реститутивну праксу социјалне контроле.^[6] Од доласка на свијет људске јединке, друштво настоји – најприје путем породице а затим преко институција образовања те све више средствима масовних комуникација – репродуковати обиљежја друштвеног поретка у психу појединца, како би то рекао Фром. Породица, будући да је и сама резултат сасвим одређене друштвене структуре, има функције које су у првом реду, одређене овом структуром. Због тога је најважнија друштвена

^[6] У реститутивне праксе социјалне контроле спадају: породица, школа, културне установе, затвори, прихватишта и институције социјалног рада. Од тога директне реститутивне праксе су: школа, затвори и прихватишта. Индиректне реститутивне праксе су: породица, културне установе и институције социјалног рада. Критеријум овог класификовања јесте начин на који се испољава основни принцип на коме је заснована реститутивна пракса: репресија и ауторитет. У том смислу, репресија и ауторитет се у случају директних реститутивних пракси (школа, затвор и прихватишта) испољавају директно, док се у случају индиректних реститутивних пракси (породица, културне установе и институције социјалног рада) репресија и ауторитет испољавају индиректно.

функција породице производња друштвено пожељне психичке структуре. Ову функцију породица испуњава путем „друштвеног карактера“ који интернализира вањске потребе те тако људску снагу упреже у извршавање задатака датог економског и друштвеног система. Друштвени карактер, као „суштинско језгро карактерне структуре већине чланова једне групе које се развило као последица основних искустава и облика живота заједничкој тој групи“ (Фром, 1986:54) у појединцу развија жеље да чини оно што је друштвено потребно и пожељно чинити, а успоставља се преко породице као психолошке агентуре друштва која производи Супер-его дјетета као поунутрашњену вањску, у друштву дјелотворну силу, која је у породици присутна кроз ауторитет оца. Ауторитет оца у породици није случајан ауторитет који се касније „допуњава“ друштвеним ауторитетима, већ се сам ауторитет оца породице напосљетку заснива на структури ауторитета цијелога друштва (Фром, 1986:59). На тај начин, функција друштвеног карактера састоји се у томе да уобличи и каналише људску енергију у оквиру датог друштва ради непрекидног функционисања самог друштва.

Друштвени систем се репродукује преко породице као свог конструкта, тако што прилагођавајући нагонску структуру дјетета економској структури друштва врши производњу друштвено пожељног типа личности. Тако је нпр. за породице сељачког и пролетерског типа (и уопште породице нижих класа) било карактеристично да: „С обзиром на његов економски и друштвени положај, за сељака је сваки члан породице понајприје радна снага коју искориштава до могућег максимума. Свако новопридошло дијете је потенцијална радна снага, чије кориштење почиње тек онда када је дијете довољно старо да би помогло у раду. Све дотле оно је само биће које једе, па се сељак тиме задовољава с обзиром на каснију вриједност дјетета [...] Старост и смрт оца могу ослободити сина да буде објекат изабљивања и зајамчити му обештећење за све што је претрпио тиме што ће он сам постати господар [...] Слично је било и у пролетерској породици у првој половини 19 стољећа. И у њој су дјеца у бити била предмет економског искориштавања, па се законодавству које је ограничавало дјечији рад нико није више одупирао од управо оних родитеља који су економски искориштавали своју дјецу. Они су стварно били „најгори непријатељи своје дјеце““ (Фром, 1986:55/56). За разлику од сељачких и пролетерских породица, за породицу ситнобуржоаског и буржоаског типа карактеристично је то што „мала дјеца немају улогу да повећавају очев доходак, њих не осјећају као потенцијалне раднике,

и као некорисна бића која једу све док не почну радити. Они долазе на свијет зато што се родитељи радују да имају дјецу. Многе неиспуњене жеље и идеале што су их сами имали, родитељи полажу у дјецу, а њихово испуњење код дјецe, било путем поистовјећивања, било путем објективне љубави, доживљавају се као властито задовољавање“ (Фром, 1986:56).

Образовни систем као мјесто примарне и формалне социјализације представља примарну, формалну и директну реститутивну праксу социјалне контроле. Образовање засновано на двијема супростављеним парадигмама (просвјетитељска и савремена - од којих обије садрже и рационални и еманципаторски елемент, само у различитој мјери), као и породица, представља механизам репродукције одређеног друштвено-економског система. Образовање засновано на оптимистичкој просвјетитељској парадигми о тежњи човјека да увећа своје знање и дође до јасније мисли о стварности и да стекне способност вриједносног процјењивања смисла свог дјеловања у тој стварности, имало је универзално хуманистичко-еманципаторске конотације, представљало је превласт еманципаторског над рационалном компонентом, и било израз насљеђа средњовјековног феудализма Европе. Насупрот томе, савремени образовни концепти (Лиотар, 2005) представљају превласт рационалне над еманципаторском компонентом те схваћају образовање крајње перформативно (његова основна улога је процес квалификовања радне снаге за што успјешнију партиципацију на тржишту рада) чиме су перманентно конотирани ка очувању доминантног друштвеног односа а посебно односа у процесу рада. До овог преокрета дошло је због развоја индустријског начина производње (развој подјеле рада) који је довео до подјеле на опште и техничко образовање (аналогно претходним парадигмама). Друштвена подјела рада епохе капитализма је условила потребу за системом техничког образовања које ће се сводити на обуку за руковање одговарајућом техником. На тај начин, капитал одржава моћ над радом и успјева да репродукује капитал-однос не само у класичним (индустријским) организацијама, већ и у дјелатностима терцијарног, квартерног и квинталног сектора привреде, јер омогућава доминантним друштвеним групама у процесима рада да у свом посједу задржавају она знања која им омогућавају да процес рада држе под својом контролом. Депривираним групама, осуђеним на техничку обуку за руковање машинама, остаје на располагању

само онај дио образовања који их чини некомпетентним за креативну и контролну улогу у процесу рада, јер им се препушта обављање унапријед програмираног процеса рада (Милошевић, 1997:62-67).

Паралелно са овом, кроз образовање се реализује још једна (политичка) димензија социјалне контроле. Наиме, прво у развијеним друштвима тржишне демократије (Западна Европа и САД – „Операција предност“) а потом и у другим, мање развијеним друштвима (од недавно и код нас), проводи се либерализација образовне политике која има за циљ да омогући што већи обухват популације високим образовањем (али не само њиме), чиме се промовише компензацијска функција образовања која за ненамјеравану посљедицу има „прешколованост“ и „инфлацију диплома“ јер се тим пројектом покушава рехабилитовати и очувати политичка идеја егалитаризма – „једнаких шанси“ за све, чиме се заправо сузбијају захтјеви за корјеним промјенама друштвене структуре (Милошевић, 1997:67). Овдје не само да није ријеч о промјенама које дају успон у каријери појединца и напредак друштва, већ се ради о специфичном виду друштвеног затварања које се „провлачи“ кроз привид друштвеног отварања („образовање за све“).

ИНСТРУМЕНТИ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Идентитет (како индивидуални тако и колективни) има социјално-повијесну конституцију, што значи да се успоставља кроз/ као социјално-повијесни континуитет. На тај начин, идентитет бива успостављен као „повијесна структура социјалног резервоара смисла“ (Хабермас, 1974:393). Због тога Хабермас и истиче да традиција има конститутивни значај за идентитет, јер га успоставља и од њеног континуитета он напосљетку и зависи. Сваки систем (социо-културни) свој идентитет заснива на неком принципу/организацији. Границе континуитета и развоја неког система представља могућност растезања нормативних структура тог система без радикалног раскида са традицијом. У том смислу, развој система је могућ све дотле док су могуће промјене унутар датог типа организације као традицијом успостављеног идентитета. Отуда долази значај инструмената социјализације, јер ови инструменти као најконкретнија средства преноса „светих“ и „одувijek постојећих“ норматива културе и традиције, свијету сваког појединца дају почетни ред и смисао. Криза и деконструкција ових инструмената појављује се као перманентна криза, јер она недвосмислено води деконструкцији повијесно-социјалног

континуитета а то значи и деконструкцији социјалног резервоара смисла као услова идентитета (Бергер, Лукман, 1995). Уколико на једној страни социјализација, омогућавајући консолидовање норматива културе као конститутивних структура друштва, постиже унутрашњу интегрисаност система, а на другој страни интернализација, вршећи интројекцију културних образаца у личност, постиже унутрашњу интеграцију личности а тиме и функцију одржавања културног обрасца, онда постаје очигледно да се ради о различитим фазама једног те истог процеса. Наиме, социјализација означава процес на релацији култура-друштво а интернализација означава процес на релацији култура-индивидуа. На тај начин, могуће је идентификовати инструменте интернализације и инструменте социјализације, јер чак и у методолошке сврхе постаје неодрживо диференцирати производњу, одржавање и доследно репродуковање скупа заједничких вриједности које пружају мотивације потребне колективном (социјализација) и индивидуалном (интернализација) дјелању.^[7] Због тога, постаје потребно назначити четири карактеристична инструмента социјализације/интернализације значајна за конструкцију и деконструкцију, односно одржање или промјену постојећег идентитета.

1. *Културне вриједности* су посебно значајна врста вјеровања чланова друштва или типичних носилаца разних положаја у друштву о ономе шта је пожељно и шта је непожељно. Нпр. типични Американац придаје вриједност једнакости људи; за типичног љекара здравље је пожељно; типичан наставник подржава интелектуалну компетицију. Културне вриједности могу бити позитивне (пожељне) и негативне (непожељне).
2. *Културне норме* представљају регулативе понашања и дјелања.

---

^[7] Чак шта више, будући да се сваки организовани друштвени живот у цјелини већ одвија кроз подсистеме (привреда, политика, друштвена заједница и култура у ужем смислу ријечи), аналогно томе постаје нужно говорити како о појединачним механизмима контроле надлежним за сваки подсистем појединачно (тј. појединачним механизмима контроле надлежним за сваки појединачни аспект друштвеног живота) тако и о међусобној повезаности тих истих механизма у један јединствен процес производње, одржавања и репродуковања друштвеног живота у цјелини. На тај начин, могло би се рећи да се друштвени живот у цјелини одржава кроз процес друштвене репродукције који се пак састоји од појединачних процеса у појединачним подсистемима, и то: диференцијације у привреди, институционализације у политици, социјализације у друштвеној заједници те интернализације у култури. Наравно, могуће је говорити и о међусобној повезаности, испреплетености и условљености свих ових процеса појединачно али би једна таква анализа умногоме превазилазила задатак и обим овог рада.

То су правила која су примили чланови друштва и типични носиоци положаја која одређују појединости прикладног и неприкладног понашања. Културне норме могу бити:

- *Навике.* Културне норме се називају навикама када се сагласност са њима не сматра виталном важношћу за благостање групе и кад средства принуде нису одређена. Нпр. у западноевропском културном кругу људи имају навiku да носе кравате у свечаним приликама. Одступање може да има за посљедицу презир али то неусаглашавање нема никакве посљедице за групу. И кажњавање за неусаглашавање са навиком је промјењиво и благо (вербални и невербални прекори, изолација).
  - *Обичаји.* Културне норме се називају обичајима када спецификују понашање од животне важности за друштво и када укључују његове основне моралне вриједности. Примјена обичаја се најчешће обезбјеђује или санкцијама од стране чланова друштва или правним путем. У првом случају говоримо о моралу а у другом о закону.
3. *Културне премисе* су прећутна и неформална уопштавања која изражавају колективни дух народа и стога представљају својеврсну „метафизику народа.“ Аналитички настројеном друштвеном посматрачу може изгледати да су друштвени односи одређеног народа скуп наизглед неповезаних акција али се овај тоталитет односа открива на интуитиван начин као смисаоно структурирана цјелина.^[8]
4. *Културна вјеровања* као систем културних вриједности једног друштва обухватају сва сазнања (идеје, традицијом стечена и пренешена искуства, сујевјерја, митове и легенде) која припадају већини чланова друштва и творе заједнички културни хабитус. Ова општа структура базичних образаца искуства и дјеловања доступна је свим члановима друштва и она утемељује опште карактеристике личности тог друштва и омогућава свакодневно рутинско функционисање али она утемељује и основу временске трајности друштвеног живота и културе.

^[8] Могло би се рећи да културне премисе представљају дубинску психо-културну структуру која све појединачне активности усклађује и носи по моделу Јунговог синхронитета, тј. акаузалне смисаоне везе.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду покушали смо све облике и манифестације социјалне контроле сврстати у три општа типа пракси социјалне контроле, од којих су два већ раније уочена у литератури (*праксе реституције* и *праксе ниҳилације*) а ми смо овдје, на том трагу, указали и на трећи тип социјалне контроле који смо означили као *праксе манипулације*. Практике реституције настоје да успоставе нека ранија стања, да обликују људе и друштвене групе на бази искуствених, провјерених и традиционалних образаца дјеловања. Због тога се називају још и терапеутским праксама. За разлику од њих, праксе ниҳилације успостављају различите односе у процесу социјализације и контроле, односе између друштвеног и индивидуалног, колективног и личног, примарног и секундарног, до границе када почињу да подвргавају провјери, па и да доводе у питање стандардне праксе и системе социјализације. Када је ријеч о праксама манипулације, онда ту можемо рећи да оне обухватају јавно мњење, пропаганду и средства масовне комуникације. То је најшири облик социјалне контроле који се успоставља индиректно или директно преко невидљивих или видљивих актера и креатора јавног мњења, који суптилним мјерама пропаганде и подстрекивања чине појединце и групе, по жељи, активним („проактивним“) или пасивним („констернираним“).

Полазећи од Парсонсове структурално-функционалистичке АГИЛ-шеме као идеално-типске концептуализације структуре друштвеног система, утврдили смо четири велике групе механизма социјалне контроле: *механизме социјализације*, *механизме интернализације*, *механизме институционализације* и *механизме диференцијације*. Социјална контрола је уско повезана са организацијом друштвених односа, односно са друштвеном структуром, те у том смислу она представља кључни проблем теорија друштвене структуре.

У раду смо указали на то да је социјализација најшири, свеобухватан, стално присутан и крајње ефикасан механизам социјалне контроле који полази од породице, простире се кроз школу и образовање и достиже свој врхунац у бројним активностима спонтане и програмиране масовне социјализације путем јавног мњења, рекламе и пропаганде. Такође, указали смо и на то да социјализација као механизам социјалне контроле врши функцију интеграције социјеталне заједнице, јер омогућава репродукцију базичних образаца

искуства и дјеловања а што значи и општих карактеристика личности одређеног типа друштва, чиме утемељује и основу временске трајности идентитета и социо-културног живота.

Тако је створен заокружен и затворен систем контроле група и појединаца у савременом друштву, без обзира на његове, социјалне, економске, политичке и културне разлике и специфичности.

ЛИТЕРАТУРА

- Berger, P., Luckmann, T., (1995): *Modernity, pluralism and the crisis of meaning, The Orientation of Modern Man*, Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh.
- Berger, P., Lucmann, T., (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Doubleday and Company, New York.
- Гелен, А., (1974): *Човјек*, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Келнер, Д., (2004): *Медијска култура*, Клио, Београд.
- Лалман, М., (2004): *Историја социолошких идеја 2*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Лиотар, Ж.Ф., (2005): *Постмодерно стање – Извјештај о знању*, Ибис графика, Загреб.
- Маринковић, Д., (2006): *Конструкција друштвене реалности у социологији*, Прометеј, Нови Сад.
- Милошевић, Б., (1997): *Умеће рада*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Милс, Р., (1964): *Елита власти*, Култура, Београд.
- Oetting, E., Donnermeyer, J., (1998): *Primary socialization theory: the etiology of drug use and deviance I*, Substance Use & Misuse.
- Парсонс, Т., (1988): *Друштва. Еволуцијски и поредбени приступ*, Аугуст Цесарец, Загреб.
- Тојнби, А., (1970): *Истраживање историје II*, Просвета, Београд.
- Турен, А., (1980): *Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб.
- Фром, Е., (1986): *Ауторитет и породица*, Напријед, Загреб.
- Фуко, М., (1980): *Историја лудила у доба класицизма*, Нолит, Београд.
- Фуко, М., (1997): *Надзирати и кажњавати*, Просвета, Београд.

Фукујама, Ф., (2004): *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица.

Хабермас, Ј., (1974): *Кризе позног капитализма*, Трећи програм Радио Сарајево.

Ivan Šijaković and Nemanja Đukić

Faculty of political sciences

Banja Luka

SOCIALIZATION AS A MECHANISM OF SOCIAL CONTROL

Summary: *In this paper, socialization is seen as a mechanism of social control which functions as the integration of societal community. Socialization enables the reproduction of the basic forms of experience and action and that also means the general characteristics of the personality of a certain type of society. In this way, socialization creates a foundation for spatial and temporal duration of physical identity and socio-cultural life. Socialization as a mechanism of social control is a part of the specific practices of control and has its instruments for the direct realisation of control. This paper deals specifically with the practise of manipulation as a form of mass, programed or spontaneous socialization of the masses. The paper gives four stages of socialization as a mechanism of social control that are viewed through the prism of relations between institutionalization and socialization, based on an example of family and education. Finally, we give an overview of some instruments of socialization, such as: cultural values, habits, norms, customs and beliefs.*

Key words: *practice, mechanisms and instruments of social control, planned and spontaneous socialization, non-institutionalized and institutionalized socialization, general and specific socialization, primary and secondary socialization, institutionalization, phases of socialization and instruments of socialization.*

Драгана Стјепановић-Захаријевски

Филозофски факултет

Ниш

Оригинални научни рад

UDK: 316.346.2

РОДНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ ^[1]

Резиме: *Полазна теза овога рада је да се кроз социјализацију, између осталог, уче родни садржаји који се виде као инструменти родне социјализације на путу друштвених промена и превазилажења полне/родне искључености и неравноправности. У теоријском дискурсу „конструкције рода“ дискутују се друштвени и културни идентитетски конструкти, који јесу подложни (ре)дефинисању и (пре)обликовању.*

Кључне речи: *социјализација, родни идентитет, социјална промена*

УВОД

Овде ће бити изнети налази до којих се дошло квалитативном и квантитативном анализом родних садржаја едукативног материјала у уџбеницима и приручницима за основну и средњу школу на подручју Србије. Резултати анализе чине основу формулисаних препорука за интегрисање родне перспективе у родне садржаје које ће бити доступне кључним актерима у области увођења родне равноправности у образовне политике, са циљем да се: избегну родни стереотипи, обогати школски програм садржајима који се односе на друштвене доприносе жена, нарочито кроз историју и културу; промовише концепт родне равноправности и значај женских људских права; уведе употреба родно осетљивог језика у школски програм и иницира стандардизација језика кроз надлежне институције.

---

^[1] Припремљено у оквиру пројеката *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, и *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, оба финансирана од Министарства за науку и технолошки развој РС.

РОДНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Процес социјализације индивидуе и процес конструкције њеног идентитета су два узајамно повезана и неодвојива процеса. У породици започиње примарна социјализација кроз коју индивидуе уче културу свога друштва, правила, норме, вредности и начин понашања са другим индивидуама, подруштвљавају своје биће и тиме формирају одговарајући друштвени идентитет. Други процес, формирање идентитета, одвија се кроз припадности друштвеним групама, почевши од процеса у којима се одвија примарна социјализација, преко групе вршњака, школе, мас-медија... Реч је о процесу секундарне социјализације. Према функционалистичком теоријском гледишту, примарна социјализација подразумева „социјализацију у току раног детињства”, док секундарна социјализација „настаје у каснијим годинама и на њу мање утиче породица, а јачају утицаји других фактора, на пример, скупине вршњака и школе” (Haralambos, Holborn, 2000:509).

У фокусу нашег интересовања су родна социјализација и конструкција родног идентитета (Стјепановић-Захаријевић, 2010: 87-101). Род се односи на психолошке, културолошке и друштвене разлике између жена и мушкараца, дефинисане кроз њихове улоге, на начин како их једно друштво види. Очекивања везана за родне улоге зависе од културних, политичких, економских, друштвених, религиозних фактора, али и од утицаја обичаја, права, предрасуда, стереотипа, класне и етничке припадности. Патријархални социо-културни образац и под његовим притиском уклопљене родне улоге дефинишу полну/родну дискриминацију и значајну разлику у моћи успостављањем и одржањем мушке доминације и женске инфериорности, што се манифестује као неједнак третман у друштву. Отуда Е. Гиденс (Anthony Giddens) каже да „род представља значајан облик друштвеног раслојавања“ (2003: 122) и да је одлучујући фактор у структурирању могућности и животних шанси које се пружају појединцима. У тој подели мушкарци су добитници јер, по правилу, њихове улоге се више вреднују од улога које имају жене. У том смислу *родност* јесте друштвени однос. Разлике у поимању друштвених улога мушкараца и жена уочавају се у друштвеном, политичком, образовном и економском контексту; различита су очекивања од друштвених улога жена и мушкараца (јавно/приватно); различити су начини на које жене и мушкарци стичу и деле моћ и ауторитет; разлике постоје

у могућностима стицања образовања и различитим очекивањима од девојчица и дечака; али и у могућностима стицања каријере, власништва, контроле финансија и других продуктивних вредности.

У процесу социјализације, која започиње у породици а наставља током школовања, одрастања и сазревања, уче се родни обрасци понашања чији су изрази родне улоге, особине, активности и вредности, који се „додељују“ мушкарцима и женама на основу претпостављених разлика, карактеристика и атрибута, а не стварних способности и вештина. Дакле, социјализација је процес дефинисања, обликовања и усвајања идентитета (и родног идентитета - родних релација и односа) путем симболичких вредности и деловања различитих „поља“, која јесу сегменти друштва. На тај начин стечени образци мишљења, понашања и вредновања усмеравају деловање појединца. Овај концепт социјализације се, у Бурдијевом (Bourdieu Pierre) тумачењу, своди на социјализаторска упутства којима се обликује „хабитус“, и то не само кроз свест него и особна искуства свакодневних животних ситуација, која често делују „с ону страну свести“. П. Бурдије уводи појам „симболички капитал“ и указује на то да моћ и статус у друштву нису засновани искључиво на економским категоријама, већ и на симболичким вредностима, тако да идејни и вредносни системи, а не само економија, представљају суштинске факторе репродукције родних односа моћи (Burdije, 1999:27-38). Уз ову констатацију, аутор истиче да у самом друштвеном свету, а не искључиво у симболичким системима, постоје објективне структуре, независне од свести и воље друштвених актера, које су способне да усмере или спутају њихово деловање или њихове представе - и закључује, у складу са полазним теоријским приступом („конструктивистички структурализам“), да „постоји друштвена генеза, са једне стране образаца опажања, размишљања и деловања који сачињавају оно што ја називам *хабитусом*, и са друге стране друштвених структура, нарочито онога што називам *пољем* и групама“... (Burdije, 1998: 143).^[2]

Антрополошка истраживања показују да концепти пола/рода у различитим културама варирају од могућности алтернативних начина разумевања разлика међу половима/родовима до тога да се те разлике потпуно занемарују (Papić, Sklevicky, 2003). Јасно се истиче да је род *друштвена конструкција* женских и мушких идентитета и

^[2] Хабитус означава друштвено стечену способност појединца да одигра неку улогу у односу на дато окружење. С обзиром на то да друштвени актери припадају различитим сферама друштвеног живота („поља“), они функционишу у складу са њиховим преовлађујућим снагама и односима (економија, школство, религија...).

карактеристика, заснована на улогама и односима који су научени и учвршћени на ономе што јесу очекивања, допуштења друштвених структура и културних норми, тако да представља концепт који се односи на систем улога и односа између жена и мушкараца који су одређени политичким, економским, друштвеним и културалним контекстом, а не биологијом. Отуда би требало маркирати, као веома значајан процес *социјализације* са „ородњавањем“ (*engendering*), у којем се уче женске и мушке улоге као и стилови понашања, одговорности, уз наглашавање да је реч о перманентном процесу који је подложен променама у времену и простору.

Феминизам/и и теорије рода (Гапова, Усманова, 2000), такође, наглашавају потребу аналитичког разликовања биолошког пола (*sex*) и културно конструисаног рода (*gender*) и својим опсежним проблематизовањем доприносе разобличавању сексистичке праксе. У бројним друштвима на темељу биолошких разлика женског и мушког пола утемељују се родне стратификацијске разлике, и то, како тврди Симон де Бовоар (Simon de Beauvoire) - тако да су жене „други пол“ (1981). Према мишљењу већине феминистичких теоретичарки и теоретичара рода, ова диспропорција нема биолошко порекло („жена се не рађа, него се женом постаје“), већ произилази из социо-културних фактора (Ortner, 2003:146-176), тако да веза жене са природом јесте „симболичка компонента патријархата“ (Millet, 1990; Varet, 1983), у којем је субординирани мушкарац закон. Реч је о доминантној и моћној „хегемонистичкој мушкости“ (Connell, 2002), која стално подсећа на готово универзалну културну чињеницу да жене рађају и брину о деци, док су мушкарци ослобођени тога, што узрокује темељну неравнотежу моћи између родова (Firestone, 1997). Појединци се производе на нивоу идеологија мушкости и женскости (Walsh, 1997). Маскулинитет (друштвено конструисан идентитет мушкараца) и феминитет (друштвено конструисан идентитет жене) подразумевају разлике у улогама и активностима, али и разлике у начинима изражавања осећања, облачењу, манирима – рекло би се да је реч о “две одвојене друштвено конструисане родне културе” (Levit, 1998).

Ови конструктивистички ставови заговарају схватање о родним дистинкцијама као производу историјских, културних и друштвених околности, чиме се одбацује „биолошка заданост“ (Ortner, 2003: 146-206).

Културни и друштвени миље, као релевантни конструкти идентитета, представљају полазну тачку за индивидуалну оријентацију. Реч је о, између осталог, социјално-демографским, економским и културним чиниоцима који у мањој или већој мери условљавају конституисање идентитета уз фундаментални значај социјализације, нарочито ране, где се субјективитет конструише (а не аутоматски производи). У том смислу З. Голубовић социјализацију види као процес „где се повезују самоидентификација и идентификација од стране других“ (2007: 505-506), имајући у виду Мидову (Gerge Herbert Mead) теорију која истиче социјално порекло конституисања представе о себи (самоидентитет) – закључује да не би требало губити из вида да „идентитет настаје у интеракцији између организма, индивидуалне свести и социјалне структуре“ (Isto: 510).

Овим ставовима се одбацује сексистички дискурс родног идентитета и закључује да друштвени развој не утиче подједнако на мушкарце и жене. Наиме, реч је о „друштвеној конструкцији рода“ путем разрађених и специјализираних механизма контроле који додељују женама и мушкарцима различите друштвене улоге. Усвојене пожељне норме и очекивања постају *образац доживљаја себе* и других, који се онда рефлектује на друштвени статус. Важно је: оно што је конструисано има шансе да се деконструише, или, пак, оно што је обликовано има шансе да се (пре)обликује!

Предочени теоријски ставови јесу полазиште за социолошко разматрање *родне социјализације* као перманентног процеса, у којем постоји могућност редефинисања и деконструкције окорелих образаца мишљења и делања, који упорно подржавају родно не избалансирану стварност.

РОДНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ

„Дисконтинуитет“ (Е. Гиденс) је битно обележје модернизације, а односи се и на дезинтеграцију премодерних структура. Није имуна ни конструкција рода и родних разлика. Прихватљиво је гледиште које у овој конструкцији искључује било какав аутоматизам, јер су људи активни чиниоци који стварају и модификују своје улоге под различитим утицајима. У том смислу Р. Конел (Connell) тврди да агенси социјализације не могу да произведу механичке ефекте (1987), док Кастелс (Manuel Castells) сматра да изградња идентитета „раби грађевне материјале из повијести, земљописа, биологије, продуктивних и непродуктивних институција, колективног памћења и особних

фантазија, апарата моћи и вјерских откривења“ (Castells, 2002:17), па је све то потребно обрадити, а „обрађивање материјала“ врши се кроз процес самоизграђивања и индивидуације, тако да конституисани идентитети „организују смисао“ сваки пут изнова са променом друштвеног и културног контекста. Ако је тако, онда је могуће према преовлађујућим идентитетима закључивати о квалитету друштвених промена, и обрнуто, на основу карактеристика постојећих друштвених услова, претпоставити који ће идентитети бити најзаступљенији.

Концепт „Род и развој“ (*Gender and Development*) као императив поставља достизање равноправног и одрживог развоја, при чему родну социјализацију види као значајан услов, пошто је чињеница да неравноправне позиције у сферама економије, политике, образовања... прати неповољно социјално-културно и психолошко окружење, које изнова репродукује родне стереотипе,^[3] чије се формирање одвија управо путем процеса социјализације. Другачији садржаји социјализације мушкараца и жена дефинишу њихове родне улоге - што условљава родно понашање које је видљиво и присутно у свакодневном животу. Имајући све то у виду, овај концепт развоја предвиђа укључивање жена и мушкараца, са различитим улогама, циљевима и неједнаким приступом ресурсима, у идентификовање и решавање проблема, тако да се перспектива усмерава према процесу развоја који трансформише „родни режим/е“ од пре модерних до модерних и постмодерних.^[4]

РОДНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА КРОЗ ЕДУКАТИВНИ МАТЕРИЈАЛ^[5]

Систем образовања и васпитања у друштву означавамо као кључни за преношење вредности родне равноправности на млађе генерације. Иако постоји утисак да се о овом проблему у нашем друштву довољно говори, ипак, он није материјализован у врло конкретне образовне и васпитне садржаје који би децу од предшколског васпитања усмеравали у правцу усвајања вредности родне равноправности. У том смислу,

^[3] Стереотипи су генерализације и обрасци који се односе на квалитет и карактеристике дате друштвене групе, при чему се укључени квалитети прихватају (вреднују) као типични за мушкарце и жене на различите начине, па се изводе закључци о њиховим „правим“ улогама.

^[4] „Родни режими“, као релативно структурирани односи међу родовима, који укључују и одговарајуће родне идентитете, одговарајуће родне улоге и одговарајуће родне перформансе...“ (Благојевић, 2007: 87).

^[5] Видети: Д. Стјепановић-Захаријевски, Д. Гавриловић, Н. Петрушић, (2010) *Образовање за родну равноправност – Анализа наставног материјала за основну и средњу школу*. Београд, Ниш: UNDP, Пунта.

учесници у систему образовања морају бити „родно освешћени“; морају препознати које мере и поступци поспешују поменути систем вредности, а који садржаји репродукују патријархални систем родних улога и односа.

Једно од важних питања јесте: да ли је један од критеријума за прихватање и одобравање уџбеника за основне и средње школе од стране Министарства просвете Владе Републике Србије поштовање принципа родне равноправности у самом тексту уџбеника? Члан 10 Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW^[6]) промовише, поред осталог, увођење принципа родне равноправности у образовне садржаје, елиминацију стереотипног концепта улога мушкараца и жена на свим нивоима и у свим облицима образовања, охрабрујући оне врсте образовања које ће помоћи у постизању овог циља и, нарочито, путем ревидирања књига и школских програма и адаптацијом наставних метода. Отуда оправданост намере да се анализом родно осетљивих садржаја у образовном материјалу утврди у којој мери су они важни за разумевање односа (не) равноправности полова, с обзиром на „моћ“ коју имају у процесу социјализације у њиховој (ре)продукцији.

У сарадњи са Управом за родну равноправност, Програм УН за развој (UNDP) подржао је истраживање које је за циљ имало да мапира и анализира истраживања о родној компоненти у уџбеницима и наставним материјалима. Спроведена су два засебна истраживања о родном аспекту у образовним материјалима у високошколском образовању^[7] и у основним и средњим школама^[8].

Анализа основношколских и средњошколских уџбеника и наставних програма^[9] са аспекта родне равноправности спроведена је уз институционалну подршку Управе за родну

---

^[6] Текст Конвенције на сајту Управезароднуравноправност: <http://www.gendernet.rs/admin/files/contact/66/cedaw.pdf>

^[7] Ово истраживање је спровео Центар за проучавање рода и политике, <http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.publicationsDetails&revid=3B4D8DC2-B329-D321-303E78E90879BE2D>

^[8] Истраживање реализовали Мена Group и Одбор за грађанску иницијативу из Ниша. Аналитички тим: Г. Ђорић, координаторка, Д. Стјепановић-Захаријевски, Д. Гавриловић, Н. Петрушић, Н. Жунић и Т. Обрадовић-Тошић

^[9] Предмет анализе су били наставни програми, радне свеске и десет уџбеника (различити издавачи): *Свет око нас*, за први и други разред основне школе; *Природа и друштво*, за трећи и четврти разред основне школе; *Биологија и Географија* за осми разред основне школе; *Социологија и Устав и права грађана* за четврти разред средње школе.

равноправност Министарства рада и социјалне политике Владе Републике Србије^[10]. Резултати анализе послужили су за формулисање препорука за укључивање принципа родне перспективе у едукативне материјале у основном и средњем образовању, у складу са Националном стратегијом за побољшање положаја жена и промоцију родне равноправности и Закључним коментарима Комитета за елиминацију свих облика дискриминације жена за Србију.^[11]

Требало је установити како се биолошки, социјални, културни и психолошки аспекти рода пресликавају на уџбенике и како они могу бити перципирани? Да ли се и на који начин родна подељеност признаје као конститутивна димензија света у одабраним уџбеницима? Какве су шансе за примењивање родних “наочара” (уродњавања) на аспекте стварности, представљене у уџбеницима?

Анализа родно осетљивог садржаја едукативног материјала састојала се од главног дела, анализе заједничке за све уџбенике, и специфичног дела, анализе сваког од уџбеника у односу на конкретан тематски садржај. Четири фазе ове анализе су:

1. Дефинисање теоријског оквира анализе;
2. Квалитативна анализа материјала, који се описује: (преглед анализираног материјала; идентификација делова који ће бити анализирани; препознавање и селекција релевантног родног садржаја; опис релевантног родног садржаја);
3. Квантитативна анализа (пребројавање) материјала који је одабран квалитативном анализом;
4. Интерпретација резултата у односу на постављене циљеве.

Анализирани уџбеници су подељени у веће и мање целине и усклађени са наставним планом и програмом за основне и средње школе, као и са самом садржином уџбеника (наставним областима, наставним предметима, наставним јединицама и деловима наставних јединица). Јединице коришћене за анализу садржаја датих уџбеника састоје се од *основног текста* (прича, описа, објашњења), *помоћног текста* (питања, задатака, примера), *слика и илустрација*.

^[10] Анализа је део пројекта „Јачање улоге цивилног друштва у креирању политика и праксе за смањење сиромаштва“, који имплементира Програм Уједињених нација за развој (UNDP) уз финансијску подршку Делегације Европске уније у Србији.

^[11] http://www.gendernet.rs/admin/files/contact/66/zakljucni%20_komentari_komiteta.pdf

Јединица посматрања је *описана кроз низ карактеристика* (променљивих), које су одређене сходно циљевима анализе. Карактеристике јединице посматрања дефинисане су у односу на:

- *особине ликова* (да ли су субјекат или објекат, ког су пола, да ли се ради о познатој особи или не, број особа у субјекту/објекту);
- *језик* којим је описана опсервациона јединица (да ли је родно осетљив, родно неутралан, или родно стереотипан);
- *улоге и активности субјекта и објекта*;
- *контекст у коме се обавља активност* (породични, школски, професионални, формалан, неформалан);
- *личне особине субјекта и објекта*, као и ствари које указују на стереотипне личне особине (нпр. плава и розе одећа);
- *достигнућа субјекта и објекта*;
- *састав породице* (уколико је субјекат реченице породица).

Анализом је утврђена:

1. Квантитативна заступљеност жена и мушкараца (дечака и девојчица) у анализираном материјалу;
2. Квантитативна заступљеност родно осетљивог, наспрам родно стереотипног говора/језика;
3. Квалитативна заступљеност жена и мушкараца (дечака и девојчица) у анализираном материјалу: Које су то *породичне улоге и односи* у којима су мушкарци и жене претежно представљени? Које су то *професионалне и друге активности* у којима су мушкарци и жене типично представљени? Како су представљени *узори дечака и девојчица*? Које се *особине личности* везују за жене, а које за мушкарце и како се оне вреднују? Како су представљене жене и мушкарци (дечаки и девојчице) у односу на своје *когнитивне способности и достигнућа*?

Налази анализе изражавају општу природу едукативног материјала када се ради о присуству и квалитету родне перспективе и показују да процес увођења родне перспективе у програме и едукативне материјале није ни из далека завршен. Наиме, иако се у појединим уџбеницима (нарочито за млађи узраст) примећује очити напредак, налазимо и оне едукативне материјале код којих ова перспектива потпуно изостаје (едукативни материјал за средње школе).

Ова анализа указује да „уродњавање” наставних програма треба да представља први корак са циљем доследног увођења родне перспективе у уџбенике и едукативне процесе. Други корак јесте *родна перспектива* као један од критеријума за одобравање уџбеника, а такви напори већ постоје.

Основни налази истраживања:

- Ни у једном од анализираних наставних програма питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова експлицитно се не појављују као тема;
- Велики број предложених тема у садржају наставних програма дозвољава конкретизацију с обзиром на питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова. Писци уџбеника то могу, али и не морају да учине, уколико се то експлицитно не захтева наставним програмом;
- У садржају анализираних уџбеника нема посебних тема које се односе на питања важна за разумевање односа (не)равноправности полова;
- Родно релевантни садржаји су ипак присутни у уџбеницима и приручницима и могу се анализирати дуж димензија које смо описали у теоријско-методолошком оквиру истраживања;
- Квантитативно присуство мушких и женских ликова је веома неуједначено – и на сликама и у тексту представљено је вишеструко више мушких него женских ликова;
- Посебно је неуједначен број знаменитих личности представљених у уџбеницима, као и цитираних аутора (који су претежно мушкарци);
- Знамените личности из прошлости које обележавају значајне моменте у историјском развоју јесу мушкарци. Преци и потомци су најчешће представљени преко мушких сродника (*Ја сам потомак свог оца, он је потомак мог деде*);
- Највећи помак у деконструкцији родно стереотипних улога направљен је у уџбеницима од 1. до 4. разреда основне школе (*Свет око нас, Природа и друштво*). Димензије у којима је постигнут значајан допринос односе се на „рушење” родних стереотипа о подели кућних послова између мушкараца и жена и о типичним мушким и женским особинама. Видан је и покушај употребе родно осетљивог језика;
- Жене су у односу на мушкарце несразмерно представљене

као кључни носиоци послова у домаћинству и као брижне супруге и мајке са типично „женским” особинама;

- У приличном броју анализираних уџбеника систематски је употребљаван родно стереотипан језик;
- Садржаји кроз које се перпетуирају стереотипне улоге полова односе се на представљање професионалних улога. Професије, сфера рада и руководећи положаји су готово ексклузивно представљени кроз мушке ликове. Изузетак су такозвана „женска” занимања: учитељице, васпитачице, медицинске сестре, чистачице и сл. – углавном додељена женским ликовима. Није тешко у овоме препознати трансфер „женских” одговорности из домаћинства и породице у професионалну сферу;
- Уџбеници јасно заговарају модел „нуклеарне, потпуне, хетеросексуалне”, сродничке породице засноване на браку, као супериорни модел за рађање и одгајање деце. Тиме се доводе у питање процеси индивидуализације деце, дискриминишу се алтернативни облици партнерства и породичног заједништва и оспорава једна од основних вредности модерног грађанског друштва: слобода индивидуалног избора.
- У уџбенику *Биологија* анатомија људског тела се илуструје готово искључиво као мушка. Потенцира се примарна улога породице у очувању здравља људи и друштвено прихваћених образаца понашања;
- Становништво (у *Географији*) се сагледава као генерална категорија, родно неутрална и „слепа“ за родне разлике које постоје у социјално-економској сфери друштва;
- У уџбенику *Устав и права грађана* остављен је мали простор за обраду тема и правних појмова савремене уставности, који носе родне садржаје;
- У уџбенику *Социологија* нема ни тема ни поглавља која се посебно баве родним односима; нема родне димензије у поглављима посвећеним различитим аспектима друштвене организације: рад и подела рада, образовање, запошљавање, социјална стратификација, друштвена покретљивост... Уџбеник демантује мишљење да је социологија „женска“ професија, јер уз 293 експерта (у тексту и литератури) само је 15 случајева жена.

Након учињене анализе у циљу постизања укључивања родних садржаја у уџбенике, као и крајњег исхода – укључивања родне равноправности у друштво, тим који је спровео анализу осмислио је низ *препорука* за ауторе/ке уџбеника, Завод за унапређење васпитања и образовања (ЗУОВ) - Центар за професионални развој запослених у образовању и Центар за развој програма и уџбеника, Министарство просвете, Национални просветни савет, стручна удружења наставника/ца као и за Управу за родну равноправност при Министарству рада и социјалне политике Републике Србије.

***

Образовање, његови садржаји и праксе представљају моћне инструменте за репродукцију родних односа – кроз родну социјализацију, али су истовремено и кључни механизам друштвених промена. Будући да је образовање у стању да обликује децу и младе и може им отворити нове перспективе у избору начина живота и конструисању нових форми и садржаја родних идентитета, остваривање родне равноправности није могуће без интегрисања родне перспективе у наставне планове, образовне садржаје и наставну праксу. Стога се у савременим друштвима, посебно у оним транзиционим, какво је наше, образовним установама намеће обавеза да својом делатношћу мењају друштвени контекст и буду промотери родне равноправности, као универзалног стандарда грађанског друштва, основног принципа демократије и људских права.

ЛИТЕРАТУРА

- Baret M. (1983) *Potčinjena žena*. Beograd: Radnička štampa
- Burdije, P., (1999) *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Bourdieu, P., (1998) Društveni prostor i simbolička moć, u *Interpretativna sociologija*, prir. Spasić. I., Beograd: Zavod za udžbenike
- Благојевић, М., (2007) Промена вредности и родни режими у земљама у „транзицији“: компаративна перспектива, у: *Путеви остваривања родне равноправности и једнаких могућности*, прир. Н. Петрушић. Београд: Савет за равноправност полова Владе Републике Србије
- Castells, M., (2002) *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing
- Connell, B. (2002) Hegemonic masculinity, In: Jackson, Stevit Scott, Sue (Eds) *Gender. A sociological reader*. London and New York: Routledge
- De Beauvoire, S., (1981) *Drugi pol*, I i II, Beograd:BIGZ
- Firestone, S. (1997) The Dialectic Sex, In: Nicholson, Linda (Ed.) *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. New York and London: Routledge
- Гапова, Е., Усманова, А., (коментарији) (2000) *Антологија гендерној теорији*. Минск: Пропилеи.
- Голубовић, З., (2007) *Антропологија*. Београд: Службени гласник
- Gidens, E., (2003) *Sociologija*. Beograd: Čugura print, Ekonomski fakultet
- Haralambos, M., Holborn, M., (2000) *Sociology : Themes and Perspectives*, Edition, London Collins
- Levit, N., (1998) *Men, Women and the Law*. New York: New York University Press
- Millett K. (1990) *Sexual Politics*. A Touchestone Book
- Ortner, Š., (2003) Žena spram muškarca kao prirpoda spram kulture, u: Ž. Papić, L. Sklevicky, (ur.) *Antropologija žene*. Beograd: XX vek
- Papić, Ž., Sklevicky, L. ur. (2003) *Antropologija žene*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Walsh, M.R. (ed.), (1997) *Women, Man and Gender – Ongoing Debates*, New Haven: Yale University Press

Захаријевски-Стјепановић Д., (2010) *Род, идентитет и развој*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Пунта.

Захаријевски-Стјепановић, Д., Гавриловић, Д., Петрушић, Н., (2010) *Образовање за родну равноправност - Анализа наставног материјала за основну и средњу школу*. Београд, Ниш: UNDP, Пунта

Dragana Stjepanović- Zaharijevski

Faculty of philosophy

Niš

GENDER SOCIALIZATION AND SOCIAL CHANGE

Summary: *The starting hypothesis of this paper is to study the gender contents that are seen as instruments of gender/sex socialization in the way of social change and overcoming of gender-based inequality and exclusion through socialization, among other things. In theoretical discourse of “gender construction” social and cultural identity constructs which are subject to redefinition and transformation are discussed.*

Key words: *socialization, gender identity, social change*

СОЦИО-ЕКОНОМСКО СТАЊЕ ПОРОДИЦА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА ИСТОЧНО САРАЈЕВО

Резиме: *Породице у Републици Српској након слома социјализма и Грађанског рата наишле су се под утицајем друштвеног и личног осиромашења, избеглиштва и ратног морталитета. Породице су се усмериле стратегијама дневног преживљавања и вратиле се традиционалним облицима породичног живота. Економско расуло и ратно разарање довело је породице у стање општег осиромашења и беде, од чега се велики број породица није ни до данас опоравио. Такође, светска економска криза последњих година онемогућила је опоравак породица и становништва који је почео након 2000. године. У раду ће се на основу емпиријских података добијених у анкетном истраживању анализирати социоекономско стање породица кроз анализу имовинске ситуације, новчаних прихода породица, и анализу обављања натуралне производње у породици.*

Кључне речи: *социоекономско стање, животни стил, натурална производња.*

УВОД

Породица спада у оне друштвене феномене чија се промене одигравају споро и готово неприметно, било да је реч о променама у интимној сфери породице, било да је реч о промени облика, састава и функција породице. Због тога се у социологији поставља питање да ли се породица уопште мења и у ком правцу те промене иду. Породичне промене указују на процес “декомпозиције” (Milić, 2001) брака, породице, сродства и домаћинства. Последице се огледају у растављању институције брака од партнерског односа, родитељства од брака, сродничке и кућне заједнице и уситњавању домаћинства. Тако настају бројни нови облици заједничког живота, кохабитације, пред-пост-изванбрачне заједнице, алтернативне форме породичних заједница и сл. Главни узрок оваквих промена налазимо у процесу индивидуализације појединаца (Gidens, 2003). У новијим теоријским приступима се на породице не гледа као на пасивне друштвене актере,

већ на актере који могу да интервенишу у друштвене токове и тако избегавају најтеже ударце (ратови, сиромаштво и сл.). Када се говори о могућем утицају породица на друштвене токове, требало би да се у истраживање уведу и неки параметри: моћ и углед чланова породице, капитали које породица поседује и сл. Саме породице могу се налазити у различитим слојним положајима и од тога зависи како ће породица реаговати на спољашње друштвене промене.

Са становишта појединаца и друштва породица се оцењује као капитално добро и једна од врхунских вредности. "Појединци преко породице располажу различитим ресурсима и енергијама породичне групе које могу да ставе у погон ради остварења својих стратешких замисли и циљева, као што са друге стране, породице и домаћинства као колективни актери кроз своје испреpletане односе у социјалним мрежама могу утицати и олакшавати промене које се иницирају и спроводе у другим друштвеним подсистемима. У овом смислу се посебно наглашава потенцијална улога породице као социјалног капитала за економске реформе у транзицијским и посттранзицијским друштвима" (Milić, 2004: 318). У периоду опште друштвене и економске кризе, појединцу се породица појављује као једина и незаменљива подршка и смисао живота. Таква фамилистичка идеологија само даје потпору убрзаној приватизацији у јавном друштвеном животу уз истовремено рушење јавних институција и вредности.

Током читавог прошлог века у свим државама бивше Југославије, па и у Босни и Херцеговини, одвијала се породична трансформација која је водила модернизацији породичног живота. Нагле и обимне промене наступиле су након Другог светског рата када је југословенско друштво почело са социјалистичком индустријализацијом и модернизацијом која је била праћена процесима дезаграризације, урбанизације, масовног школовања, све већег запошљавања жена у индустрији и сл. Ови процеси условили су напуштање традиционалних облика породичног живота, ауторитета и строге патријархалности. Када је реч о величини, форми и структури породице, она је крајем 80-тих година у Босни и Херцеговини и већем делу бивше Југославије имала одлике модерне породице. Нуклеарни облик породице постао је доминантан. Породица се консолидовала око брачне дијаде, али је тај однос био снажно окренут према потомству. Међутим, и даље су се у породици скривала стара упоришта традиционалних облика ауторитета маскираних у претерано заштитничко и патерналистичко понашање родитеља и затвореност породице, што указује на

присуство модификованог ауторитета (Milić, 2004). На темељу ових истраживања претпоставило се да је породица у Босни и Херцеговини постала модерна у већини случајева. Такви трендови нагло су прекинути 1991. године када се у бившем југословенском друштву социјалистички начин репродукције урушио и избио Грађански рат на већем делу њене територије. Већина породица се под снажним ударом драматичног друштвеног и личног осиромашења, репродукцијских губитака и егзистенцијалне угрожености усмерила ка стратегијама дневног преживљавања и вратила се неким претходно одбаченим, традицијским облицима и начинима породичног живота (Milić, 1995). "Од почетка деведесетих на помолу је процес ретрадиционализације породица" (Milić, 2004: 319).

Са друге стране, породице су биле захваћене и неким процесима карактеристичним за развијене земље Запада: сексуална еманципација младих, пад наталитета, пораст ванбрачних рађања, различитих врста кохабитација и сл. Због тога се може говорити о извесној трансформацијској мешавини: усвајање неких трендова са Запада уз истовремени процес ретрадиционализације.

Истраживања указују да се породице у Републици Српској налазе под дејством изузетно стресних и драматичних догађања која за последицу имају бројне негативне и деструктивне промене у животу породица и појединаца. Негативна дејства испољавају се кроз: нагло осиромашење становништва и породица, хумане губитке који се огледају у ратном морталитету и повећаној смртности и кроз одлагање уласка у процес репродукције (ступање у брак и рађање).

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ СОЦИО-ЕКОНОМСКОГ СТАЊА ПОРОДИЦА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА ИСТОЧНО САРАЈЕВО

Имовинско стање породица на подручју града Источно Сарајево

Током читавог прошлог века се у бившој СР Босни и Херцеговини, као и у социјалистичкој Југославији, одвијала снажна трансформација породице. Интензивне промене у породици догађале су се под утицајем социјалистичке индустријализације, дезаграризације, урбанизације, ослобођења жена и њиховог све већег запошљавања ван куће. Све више су били напуштани традиционални обрасци породичног живота, а породице добијала модеран карактер. Са сломом социјализма и Грађанским ратом, већина породица у Републици Српској и Босни и Херцеговини нашла се под утицајем

друштвеног и личног осиромашења, избеглиштва и ратног морталитета. Породице су се усмериле ка стратегијама дневног преживљавања и вратиле се традиционалним обрасцима породичног живота, тако да је на помолу процес "ретрадиционализације породица" (Милић, 2004: 319). Економско расуло и ратно разарање довело је породице у стање општег осиромашења и беде, од чега се велики број породица није ни до данас опоравио. Такође, светска економска криза последњих година онемогућила је опоравак породица и становништва који је почео након 2000. године.

Анкетно истраживање социо-економског стања породица обављено је у мају 2010. године на узорку од 297 породица у свих шест општина Источног Сарајева (Источно Ново Сарајево, Источна Илиџа, Трново, Пале, Соколац и Источни Стари Град). Укупан број становника на подручју града Источно Сарајево процењен је на око 85 000, и то на следећи начин по општинама: Источно Ново Сарајево 15 000, Источна Илиџа 16 000, Пале 30 000, Трново 4 000, Источни Стари Град 2 000 и Соколац 18 000. Узорак за истраживање обухватио је 297 породица распоређених на основу броја становника по општинама на следећи начин: Источно Ново Сарајево 49 породица (16,5%), Источни Стари Град 7 (2,4%), Источна Илиџа 63 (21,2%), Трново 14 (4,7%), Пале 107 (36%) и Соколац 57 породица (19,2%). У оквиру градских насеља у свим општинама у узорку се налази 147 породица (49,5%), у приградским насељима 92 породице (31%) и на селу 58 породица (19,5%).

Подаци добијени у истраживању указују на лоше социо-економско стање породица на подручју града Источно Сарајево. Емпиријски показатељи који су коришћени у истраживању имовинског стања (економског капитала) породица су: власништво над некретнинама (стан, кућа, пословни простор), тржишна вредност тих некретнина, њихова површина, поседовање пољопривредног земљишта, опремљеност породице (аутомобил, техничка опрема за домаћинство), приходи у породици (од редовног запослења, продаје пољопривредних производа, пензијско-инвалидског осигурања у земљи, социјална примања - дечији додатак, социјална помоћ, новчана примања из иностранства - плате, пензије, помоћ у новцу од рођака и пријатеља у земљи, рента од издавања стамбеног/пословног простора, камата и дивиденда, продаја имовине и допунски приходи од редовног или додатних послова).

Табела број 1: Власништво породица над станом/кућом

	фреквенција	процент
стан/кућа у власништву породице	256	86.2
стан/кућа у власништву предузећа	1	0.3
стан/кућа у власништву општине/државе	4	1.3
стан/кућа у власништву рођака	9	3.0
стан/кућа у власништву пријатеља	4	1.3
стан/кућа у власништву лица од кога се изнајмљује	22	7.4
укупно	296	99.7
недостајуће вредности	1	0.3
укупно	297	100

На основу добијених података види се да већина породица има станове и куће у сопственом власништву, њих 256 (86.2%). Може се претпоставити да су породице своје станове/куће стекли или пре Грађанског рата или након њега заменом или продајом својих старих станова и кућа у местима одакле су избегли. Само 41 породица нема у власништву стан или кућу и живи у становима пријатеља, рођака, изнајмљују стан или живе у становима који су у власништву предузећа или општине/државе. У истраживању смо добили податак и колико породице у Источном Сарајеву издвајају новца за закуп станова/кућа у којим живе. Највећи број породица, њих 19 (76%) издваја месечно од 101 КМ до 300 КМ за изнајмљивање стамбеног простора (табела број 2). Ако се има у виду да је просечна плата у Републици Српској 750 КМ, јасно је да подстанарске породице издвајају више од трећине плате за закуп стана или куће.

Табела број 2: Износ у КМ закупа стана/куће

	фреквенција	процент	
до 100 КМ	2	0.7	8.0
од 101-300 КМ	19	6.4	76.0
од 301-500 КМ	4	1.3	16.0
укупно	25	8.4	100.0
не плаћају закуп	272	91.6	
укупно	297	100.0	

Следећи показатељ социјално-економског стања породица у Источном Сарајеву је тржишна вредност кућа и станова које поседују (табела број 3).

Табела број 3: Тржишна вредност стана/куће

	фреквенција	процент
до 20.000 КМ	7	2.4
од 20.001-40.000 КМ	62	20.9
од 40.001-60.000 КМ	93	31.3
од 60.001-100.000 КМ	66	22.2
од 100.001-200.000 КМ	32	10.8
преко 200.001 КМ	2	0.7
укупно	262	88.2
недостајуће вредности	35	11.8
укупно	297	100.0

Из добијених података види се да највећи број породица, њих 93 (31,3%) поседује стан/кућу чија је вредност између 40.001 КМ и 60.000 КМ, а да само 34 (11.5%) породица поседује стан/кућу чија је тржишна вредност преко 100.001 КМ.

Породице у Источном Сарајеву најчешће живе у становима/кућама чија је површина од 51 m² до 80 m² и највећи број тих станова/кућа има две или три собе (табела број 4 и 5).

Табела број 4: Површина стана/куће у којима живе испитиване породице

	фреквенција	процент
до 30 m ²	2	0.7
31-50 m ²	63	21.2
51-80 m ²	110	37.0
81-100 m ²	58	19.5
101-150 m ²	50	16.8
преко 151 m ²	14	4.7
укупно	297	100.0

Табела број 5: Број соба у стану/кући

	фреквенција	процент
1 соба	18	6.1
2 собе	100	33.7
3 собе	91	30.6
4 собе	60	20.2
5 соба	22	7.4
више од 6 соба	6	2.0
укупно	297	100.0

Занимљив податак је и да само 28 (9,4%) породица поседује више стамбених јединица. Подаци су дати у табели број 6.

Табела број 6: Поседовање више станова/кућа

	фреквенција	процент
не поседује више станова/кућа	269	90.6
поседује више станова/кућа	28	9.4
укупно	297	100.0

Такође, упоређујући поседовање више станова/кућа са друштвеним слојем којем породица припада дошли смо до следећих података. Наиме, 29,9% породица које припадају вишем и средњем горњем друштвеном слоју поседују више станова/кућа за разлику од 15,2% породица из средњег нижег и доњег друштвеног слоја које поседују више станова/кућа. Реч је дакле о скоро дуплој разлици (табела број 7).

Табела број 7: Друштвени слој породица и поседовање више станова/
кућа

			поседовање више станова/ кућа		укупно
			не поседује више станова/ кућа	поседује више станова/ кућа	
друштвени слој	виши друштвени слој	фреквенција	8	1	9
		%	88.9%	11.1%	100.0%
	средњи горњи слој	фреквенција	26	6	32
		%	81.3%	18.8%	100.0%
	средњи доњи слој	фреквенција	152	16	168
		%	90.5%	9.5%	100.0%
	доњи друштвени слој	фреквенција	83	5	88
		%	94.3%	5.7%	100.0%
укупно	фреквенција	269	28	297	
	%	90.6%	9.4%	100.0%	

О имовинском стању породица, односно њиховом економском капиталу говори и податак о поседовању пословног простора. Само 19 породица (6,4%) поседује пословни простор (табела број 8). Поседовање и рентирање пословног простора испитаницима представља додатан извор прихода, али и неку врсту гаранције у периоду тешке економске кризе и условима несигурности запослења.

Табела број 8: Поседовање пословног простора

	фреквенција	процент
не поседује пословни простор	278	93.6
поседује пословни простор	19	6.4
укупно	297	100.0

Од испитиваних породица њих 74 (24,9%) не поседује аутомобил, 195 (65,7%) поседује један аутомобил, док 28 (9,4%) породица поседује више од једног аутомобила (табеле у прилогу). Аутомобили које породице поседују вреде најчешће од 3 001 КМ до 5 000 КМ (24,2%) и 5 001 КМ до 10 000 КМ (22,2%) и старости су између 5 и 10 година (41,5%). Овај податак говори да је поседовање аутомобила широко распрострањено. Поседовање аутомобила је постало нека врста престижног симбола и не постоји жртва коју породице не би поднеле да га обезбеде.

Такође, у истраживању имовинског стања, испитивали смо и да ли породице поседују пољопривредно земљиште и које величине, али и опремљеност пољопривредним машинама. Пољопривредно земљиште поседује 61 (79,8%) породица, а не поседује 237 (20,2%) породица. Иако 61 (20,5%) породица поседује пољопривредно земљиште само 29 (9,8%) породица се бави неком врстом пољопривредне производње, док 32 породице и поред тога што поседују пољопривредно земљиште не баве се пољопривредном производњом. Само 5 (1,7%) породица планира да своју пољопривредну производњу прошири и да им та врста рада буде основна делатност.

У истраживању смо добили податке о новчаним приходима из различитих извора: редовног запослења, продаје пољопривредних производа, пензијско-инвалидског осигурања, социјалних примања, плата и пензија из иностранства, помоћи из иностранства, ренте од издавања стамбеног/пословног простора и примања од додатног редовног или привременог посла.

Приходи од редовног запослења на годишњем нивоу дати су у табели број 9.

Табела број 9: Годишњи приходи породица од редовног запослења

	фреквенција	процент	
од 3600 КМ до 7500 КМ	50	16.8	21.6
од 8000 КМ до 14000 КМ	125	42.1	53.9
од 15000 КМ до 20000 КМ	30	10.1	12.9
од 20001 КМ до 50000 КМ	27	9.1	11.6
укупно	232	78.1	100.0
нема стално запослених у породици	65	21.9	
Укупно	297	100.0	

Највећи број породица њих 125 (42,1%) зарађује од редовног запослења годишње између 8 000 и 14 000 КМ, што значи да на месечном нивоу зарађују између 660 и 1 160 КМ. Знајући да просечна плата у Републици Српској износи 750 КМ, а потрошачка корпа за четворочлану породицу износи преко 1 200 КМ, јасно нам је да већина породица живи на ивици сиромаштва. Педесет (16,8%) породица остварује приходе од редовног запослења мање од 7 500 КМ, 27 (9,1%) породица остварује приходе између 20 000 КМ и 50 000 КМ на годишњем нивоу, а чак у 65 (21,9%) породица нема стално запослених чланова. Подаци о приходима од редовног запослења разликују се по општинама града Источно Сарајево (табела број 10).

Табела број 10: Приходи од редовног запослења и општина породице

општина породице	приходи од редовног запослења				укупно
	од 3600 КМ до 7500 КМ	од 8000 КМ до 14000 КМ	од 15000 КМ до 20000 КМ	од 20001 КМ до 50000 КМ	
Источно Ново Сарајево	3 (6,0%)	25 (20,0%)	7 (23,3%)	7 (25,9%)	42
Источни Стари Град	2 (4,0%)	4 (3,2%)	0	0	6
Источна Илица	11 (22,0%)	24 (19,2%)	9 (30,0%)	3 (11,1%)	47
Трново	2 (4,0%)	6 (4,8%)	4 (13,3%)	1 (3,7%)	13
Пале	18 (36,0%)	42 (33,6%)	5 (16,7%)	14 (51,9%)	79
Соколац	14 (28,0%)	24 (19,2%)	5 (16,7%)	2 (7,4%)	45
укупно	50 (100%)	125 (100%)	30 (100%)	27 (100%)	239

Породице са највишим годишњим приходима од редовног запослења живе у две најразвијеније општине града Источно Сарајево, а то су: Пале 14 (51,9%) породица и Источно Ново Сарајево 7 (25,9%) породица. Најниже приходе остварују породице у најмањој и неразвијеној општини Источни Стари Град. Подаци нам такође

показују да су општине града Источно Сарајево неравномерно привредно и инфраструктурно развијене. Највише годишње приходе од редовног запослења у износу од 20 000 КМ до 50 000 КМ остварују породице из градских насеља њих 14 (51,9%), затим породице из приградских насеља 12 (44,4%), а најмање породице са села 1 (3,7%) (табела број 24).

Табела број 11: Приходи од редовног запослења и насеље породице

приходи од редовног запослења	насеље			укупно
	градско насеље	приградско насеље	село	
од 3600 КМ до 7500 КМ	25 50%	13 26%	12 24%	50 100%
од 8000 КМ до 14000 КМ	68 54,4%	38 30,4%	19 15,2%	125 100%
од 15000 КМ до 20000 КМ	20 66,7%	9 30%	1 3,3%	30 100%
од 20001 КМ до 50000 КМ	14 51,9%	12 44,4%	1 3,7%	27 100%

Приходе од продаје пољопривредних производа остварује 27 (9,1%) породица, иако чак 61 (20,5%) породица поседује пољопривредно земљиште. Ти приходи су изузетно ниски и крећу се на годишњем нивоу од 1 000 КМ до 9 000 КМ. Само једна породица остварује приходе од 9 000 КМ на годишњем нивоу (подаци су дати у табели број 11). Породице се ретко опредељују за бављење пољопривредном производњом и поред тога што су им чланови незапослени или остварују мале приходе од редовног запослења. Може се закључити и да породице бирају као стратегију преживљавање и да се пољопривредном производњом баве због самосталног задовољења потреба у породици, дакле развијају стратегију супституције, а не опредељују се за тржишну стратегију која подразумева преузимање ризика које носи тржиште.

Табела број 12: Годишњи приходи породица од продаје пољопривредних производа

	фреквенција	процент	
1000 КМ	1	0.3	3.7
1500 КМ	2	0.7	7.4
2000 КМ	3	1.0	11.1
2500 КМ	1	0.3	3.7
3000 КМ	6	2.0	22.2
3600 КМ	1	0.3	3.7
4000 КМ	2	0.7	7.4
5000 КМ	6	2.0	22.2
6000 КМ	4	1.3	14.8
9000 КМ	1	0.3	3.7
укупно	27	9.1	100.0
не продаје пољопривредне производе	270	90.9	
укупно	297	100.0	

Право на пензијско и инвалидско осигурање остварује 75 (25,3%) породица и примања на годишњем нивоу крећу се од 1500 КМ до 10 000 КМ, што значи да на месечном нивоу та примања се крећу од 125 КМ до 830 КМ, колики је и распон пензија у Републици Српској. Остала социјална примања у виду дечијег додатка или социјалне помоћи остварује само 5 породица (1,7%) и то на годишњем нивоу од 500 КМ до 4 000 КМ. Ови подаци нам говоре да и поред тога што породице живе на ивици сиромаштва мали број њих остварује неко право из области социјалне политике. Шеснаест (5,4%) породица добија новчану помоћ из иностранства која на годишњем нивоу износи од 1000 КМ до 16 000 КМ, што указује и на значај социјалних мрежа подршке. Ренту од издавања пословног/стамбеног простора остварује 12 (4%) породица и на годишњем ниво тај износ се креће од 2 000 КМ до 36 000 КМ.

Приходе од додатног рада на месту сталног запослења или повременог посла остварује 44 (14,8%) породице. Величина тих прихода на годишњем нивоу дата је у табели број 13. Међутим, оно што је веома значајно нагласити је да од 44 породице, које остварују додатне

приходе, чак 30 (68%) породица остварује приходе у неформалној економији (рад код послодавца без икаквог уговора и без уплаћивања пратећих доприноса).

Табела број 13: Приходи од додатног редовног или привременог посла на годишњем нивоу

	фреквенција	процент	
1200 КМ	2	0.7	4.5
1500 КМ	2	0.7	4.5
2000 КМ	4	1.3	9.1
2200 КМ	1	0.3	2.3
2500 КМ	2	0.7	4.5
3000 КМ	3	1.0	6.8
3600 КМ	1	0.3	2.3
5000 КМ	8	2.7	18.2
6000 КМ	5	1.7	11.4
7000 КМ	4	1.3	9.1
8000 КМ	1	0.3	2.3
8500 КМ	2	0.7	4.5
9600 КМ	1	0.3	2.3
10000 КМ	2	0.7	4.5
11000 КМ	1	0.3	2.3
12000 КМ	3	1.0	6.8
13000 КМ	1	0.3	2.3
30000 КМ	1	0.3	2.3
укупно	44	14.8	100.0
не остварује ову врсту прихода	253	85.2	
укупно	297	100.0	

У условима изразите друштвене и економске кризе и општег пада материјалног стандарда породице као актери принуђени су да се боре да задрже свој положај на формалном тржишту рада, али су и принуђени да посежу за додатним стратегијама како би зауставили или ублажили пропадање свог животног стандарда. Због изузетног лошег материјалног стања, породице су принуђене да комбинују различите социо-економске стратегије које им омогућавају преживљавање у

временима опште друштвене и економске кризе. Тако поред редовног запослења, породице се баве пољопривредном производњом за задовољавање основних животних потреба, чланови породица раде у сивој, неформалној економији, траже додатне редовне или привремене послове, и ослањају се на различите неформалне социјалне мреже подршке (рођаци, комшије).

Натурална производња и рад у породици за сопствене потребе

Трансформација породице у модерним друштвима потпуно је избацила натуралну производњу из породице. Натурална производња подразумева производњу одређених добара у породици, које се иначе могу набавити на тржишту. Међутим, у транзиционом и послератном друштву Републике Српске овај вид рада опстаје и одржава се као део стратегије супституције, односно као замена тржишних механизма задовољавања потреба. Разлог опстанка ове врсте рада је осиромашење породица и немогућност да се потребе задовоље на тржишту. Ове активности укључују производњу хране (на окућници, плацу), производњу или преправку одеће (најчешће везану за немогућност да се она набави на тржишту), поправку апарата у домаћинству и уређење и одржавање стамбеног простора (преуређење, кречење, поправка инсталација). Овај вид рада постоји и у развијеним друштвима, али има потпуно другачији карактер. Док је у нашем друштву овај рад супститутиван, у развијеним друштвима он има одлику “уради сам” активности која је израз нове културе потрошње и система вредности који наглашава квалитет живота и веће креативно учешће актера у обликовању сопственог простора.

Натурална производња у породицама у Источном Сарајеву праћена је кроз следеће варијабле: производња хране и пића из сопствене баште, самосталне поправке у кући, кречење, поправка кућних апарата, самосталне преправке одеће и обуће и чување и нега деце болесних и старих без помоћи окружења.

Велики број породица производи храну и пиће из сопствене баште, њих 126 (42,4%); 175 (58,9%) врши самосталне поправке у кући, кречење, поправке кућних апарата; у 56 (18,9%) породица врше се самосталне преправке одеће и обуће и 49 (16,5%) породица врши чување деце, болесних и старих без помоћи окружења (табеле у прилогу). Породице у Источном Сарајеву су се под утицајем осиромашења окренуле стратегији супституције којом могу задовољити неке основне egzистенцијалне потребе.

Кућни послови у породици су неопходни за живот сваке породице, али су се увек сматрали увек и свуда као послови које обавља жена било у улози домаћице, запослене жене-мајке или пољопривреднице - домаћице и мајке. У савременим друштвима кућни послови су олакшани, пре свега зато што је из њих избачен тежак физички рад, што је број таквих послова донекле смањен и што су породице опремљене различитим апаратима за домаћинство. Осим тога у развијеним друштвима запажа се тенденција уласка других чланова породице у обављање ових послова. Међутим, у нашем друштву ситуација није таква. Услед сиромаштва, незапослености чланова породице, а посебно жена, породице су слабије опремљене техничким уређајима или немају новца да обнављају апарате за домаћинство, а од жена се очекује да својим радом смање издатке које има породица. Остајање жена код куће, без сталног запослења, условљава да други чланови породице не виде потребу да помогну или замене супругу-мајку у тим пословима. И подаци које смо ми добили у истраживању показују овај тренд. У породицама у Источном Сарајеву жена најчешће кува у 236 (79,5%) породица, пере судове и одећу у 221 (74,4%) породици, чисти у 217 (73,1%) породица, пегла у 228 (76,8%) породица, брине о малој деци у 80 (79,2%) породица и контролише школске обавезе деце у 91 (85,8%) породица. У мањем броју случајева ове послове обавља други женски члан у породици (баба или одрасла ћерка). Веома мали број породица има плаћену помоћ у кући: 2 (0,7%) породице имају плаћену помоћ за кување, 2 (0,7%) породице за прање судова и одеће, 5 (1,7%) породица за чишћење, 2 (0,7%) породице за пеглање и плаћену помоћ за чување мале деце има 1 (0,3%) породица (табеле у прилогу). Подаци показују да је у породицама у Источном Сарајеву још увек заступљена традиционална подела рада, која је додатно учвршћена у времену кризе, када су жене враћене кући, а неке породичне функције које су биле подруштвљене поново враћене у породицу.

ЗАКЉУЧАК

Породице и домаћинства у Републици Српској су доживели значајне промене због деловања снажних макропроцеса који су нарочито били изражени у периоду од 1990. до 2000. године. Основни трендови промена огледају се у следећем: снижавање наталитета и фертилитета, повишена стопа смртности, повећање удела старе популације у становништву, одлагање уласка у брак, високе стопе незапослености младог и становништва у средњој доби, нагло повећање броја сиромашних, а посебно значајна су обимна миграциона

кретања (избеглиштво). Поставља се питање какве промене можемо даље очекивати и у ком правцу ће се те промене кретати, с обзиром на чињеницу да се наше друштво налази у сложеној и тешкој ситуацији. Наша сазнања говоре да трансформација породице није ишла у смеру модернизације, већ у регресивном смеру, па се оправдано говори о репатријархализацији и ретрадиционализацији породица (Milić, 2010). Породице које су у социјалистичком систему доживљавале сталне и велике промене, које су за крајњи исход имале настанак модерне нуклеарне породице, са распадом бившег југословенског друштва и Грађанским ратом биле су приморане да се врате на неке старе, традиционалне облике и праксе породичног живота како би се одржале. "Заустављање развоја у правцу довршавања модернизације породице и улажење у пост-модерне форме нарочито је видљиво на плану унутрашњих породичних релација, како оних родних, тако и интергенерацијских. Снижавање животног стандарда највећег дела становништва (пауперизација друштва), општа несигурност и многобројни ризици који постају нормални догађаји за велики број породица утицали су на то да велики број породица флексибилно прихвати и неке традиционалније начине зарађивања и стицања прихода (повратак у пољопривреду, натурална производња у домаћинству, самозапошљавање), задрже традиционалну организацију и поделу рада у домаћинству (враћање жена у улогу домаћице), као и на плану стицања, одржавања и коришћења социјалног и културног капитала" (Milić, 2010: 30).

Подаци добијени у истраживању указују на лоше материјално стање породица. Емпиријски показатељи који су коришћени у одређивању материјалног стања породица су: власништво и тржишна вредност некретнина, поседовање пољопривредног земљишта, техничка опремљеност породице и новчани приходи из различитих извора које породица остварује. Добијени подаци указују на добру стамбену ситуацију испитиваних породица: 86,2% породица има стан или кућу у свом власништву, али подаци о новчаним примањима указују на изузетно тешку материјалну ситуацију. Највећи број породица 53,9% годишње од редовног посла зарађује између 8 000 и 14 000 КМ, што значи да на месечном нивоу зарађују између 660 и 1 160 КМ. Просечна плата у Републици Српској износи 750 КМ, а потрошачка корпа за четворочлану породицу 1 200 КМ. На основу тога може се закључити да већина породица живи на ивици сиромаштва. Приходе од продаје пољопривредних производа остварује мали број породица, што нам говори да се породице пољопривредом баве само за властите потребе,

а не за тржиште. Натурална производња у породици одржава се као један вид стратегије супституције тј. задовољавања неких потреба у породици, а не на тржишту. Велики број породица производи храну и пиће из своје баште, врши поправке у кући, док мањи број врши самосталне преправке одеће и обуће и врши чување мале деце и старих у породица. Разлог опстанка ове врсте рада је осиромашење породица и немогућност да се ове потребе задовоље на тржишту, па овај рад има супститутиван карактер.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, M. i Cvejić, S. (2002): "Strategije opstanka domaćinstva u Srbiji" u *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. XLIV, broj 2
- Gidens, E.(2003): *Sociologija*, Beograd: Čigura print i Ekonomski fakultet
- Кошарац, Б. (2006а): *Социолошки контекст радног апсентизма жена*, Пале: Радови Филозофског факултета бр. 8, стр. 429-442
- Кошарац, Б. (2010): "Радне и социо-економске активности појединаца на подручју града Источно Сарајево", у Куљић, Р. (ур), *Породица као фактор развоја Републике Српске*, Пале: Филозофски факултет, стр. 89-106
- Milić, A. (1995): "Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula", u Bolčić Silvano i dr.: *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom 90- tih*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str, 135-180.
- Milić, A. (2001): *Sociologija porodice*, Beograd: Čigoja
- Milić, A. (2004): "Transformacija porodice i domaćinstva- zastoj i strategija preživljavanja", u Milić, A. i dr.: *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 317-347
- Milić, A. (2010): "Porodica i izazovi globalne transformacije", u Milić, A. i dr.: *Vreme porodica: sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 13-32
- Трипковић, Г. (2002а): "Породица у историјској и регионалној перспективи", у *Социолошки преглед број 1- 2*, Београд: Институт друштвених наука и Социолошко друштво Србије, стр. 111-127

Biserka Košarac

Faculty of philosophy

Pale

SOCIO-ECONOMIC STATUS OF FAMILIES IN THE AREA OF THE CITY ISTOCNO SARAJEVO

Summary: *Families in Republic of Srpska, after the collapse of socialism and civil war, have been subject to social and individual impoverishment, exile and war-caused mortality. Families turned to strategies of daily survival and returned to traditional forms of family life. Economic chaos and destruction caused by war brought the families into a state of general impoverishment and misery, from which a huge number of them have not recovered to date. Also, in recent years, global economic crisis has disabled the recovery of families and population that began after the year 2000. In this paper, based on empirical data obtained in the survey, socio-economic status of families will be analyzed through the analysis of the property situation, family income, consumption and lifestyle and analysis of the performance of natural production in the family.*

Key words: *socio-economic status, lifestyle, natural production*

Боро Трамошљанин

Факултет политичких наука

Бања Лука

Прегледни рад

UDK: 316.614.2

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И АГЕНСИ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Апстракт: У уводном дијелу рада се говори о појмовном одређењу социјализације и њеним различитим интерпретацијама од стране већег броја теоретичара. Централни дио рада је посвећен агенсима социјализације: породици, групи вршњака, образовним институцијама, религији, култури, мас-медијима и политичким системима, са својим идеологијама и политикама.

У завршном дијелу рада смо настојали показати, у којој мјери једнострана социјализација (из које је апстрахована персонална компонента) има за посљедицу масификацију друштва и конституисање масовне културе. То представља погодан миље да настану тоталитарни режими, који на сваком кораку настоје грађане претворити у поданике система одузимајући им, на тој основи, сва права како природна тако и стечена права, које је човјек изборио током историје.

Кључне ријечи: друштво, личност, социјализација, персонализација, породица, институција, функција, религија, култура, масификација.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ И ЊЕНЕ РАЗЛИЧИТЕ ЕЛАБОРАЦИЈЕ

Етимолошки посматрано, назив социјализација, води поријекло од латинских ријечи (socius – друг; socialis – друштвени). Појам је настао крајем 19-ог вијека када се васпитање супституише новим термином социјализација. Поменути феномен је од великог значаја јер привлачи пажњу бројних научних дисциплина.

Антропологија социјализацију тумачи културалистички. Она је трансмисија културе која се преноси са једне на другу генерацију, будући да ниједна од њих не почиње из почетка, него наслеђује тековине претходних генерација.

Социјална психологија је третира утилитаристички, јер за одржање интегритета друштва је неопходно да његови чланови усвоје одређене норме понашања, ставове и вриједносне оријентације.

Политологија акценат ставља на политичку социјализацију која, посредством политичког васпитања и образовања, настоји појединце довести у субалтерни однос према постојећем политичком систему, у циљу његове конзервације и легитимације.

Педагогија, социјализацију редукује на образовне институције (предшколске, школе, универзитет) и наставни кадар који је задужен да континуирано остварује процес социјализације.

Социологија образовања комплексно приступа феномену социјализације, посматрајући је у више релација. «(1) као историју удруживања људи, (2) човјекове мотиве за удруживањем, (3) развој друштвености код дјецe, (4) улога образовања у социјализацији личности». (Сузић, 2001:189)

Није феномен социјализације различито интерпретиран само у оквиру појединих научних дисциплина, него и већина теоретичара, заузима специфичан став по том питању, у складу са својом «личном једначином». За илустрацију, нека ћемо апострофирати.

За Драгана Коковића, социјализација је дијалектичка комбинација између конформизма и индивидуализма. «Мада свака социјализација претпоставља изванредан степен конформизма, данас се кључни акценти у идеји социјализације стављају на процесе самопотврђивања и самореализације, на социјализацију индивидуе по мери свог развитка који претпоставља активно и стваралачко начело, насупрот пасивном прилагођавању». (Коковић, 2000:40)

Зоран Милошевић, посматра социјализацију функционалистички, редукујући је на улоге, односно функције које појединци обављају у друштву. «Социјализација, дакле може да се схвати као сложени психо-социјални процес непрестаног учења разних друштвених улога које у реалном друштвеном животу појединци преузимају. Прво се уче породичне улоге (дете, син, кћерка, супружник, родитељ) а потом, оне које се преузимају у школи, сусједству, групи вршњака, групи пријатеља, на радном месту, у политичким организацијама, културним установама и другим облицима друштвеног живота». (Милошевић, 2009:186)

Ерих Фром постулира потребу персонализације концепта социјализације, сагледавајући је кроз призму специфичних људских потреба које појединци морају да задовоље у друштву. Постоје, по Фромовом мишљењу, одређене потребе човјека психосоцијалне природе и те потребе нису инкорпориране у његовом тијелу. Оне

произилазе из егзистенцијалне ситуације у којој се човјек налази. У књизи, *Здраво друштво*, Ерих Фром наводи пет таквих потреба чије задовољење је услов менталног здравља појединца, а њихово незадовољење доводи до менталне болести и дезинтеграције личности. У ове потребе он убраја слиједеће: 1. Потреба за удруживање са другим људима. Још је Аристотел истицао да је човјек *zoon politikon* (друштвена и политичка животиња). Он, по природи, тежи да живи у друштву, а онај ко неће да живи у њему је «звијер или Бог». Такве појединце, који се клоне друштва стари Грци су називали идиотима. Маркс је, посебно цијенио Аристотелово одређење човјека као друштвеног бића. Дакле, човјек није Робинзон који живи на неком усамљеном острву, већ је по природи друштвено биће и он се једино може у друштву осамити. 2. Потреба за превазилажењем на супрот деструктивности. Човјек је бачен у свијет без свог пристанка и у том погледу нема разлике између њега и осталих биолошких организама. Будући да је обдарен разумом и имагинацијом, он се не може задовољити улогом креатуре, случајности и пасивности своје егзистенције. Он, као биће праксе, дужан је да гради такав свијет у којем ће бити ослобођен од свих оних институција и форми друштвеног живота које су га, током историје, стално ограничавале (мора их непрекидно превазилазити). 3. Потреба за оквиром оријентације и вјеровањем у разум на супрот ирационализму. Путем разума човјек стиче способност да схвати свијет помоћу мисли, а интелигенција је способност човјека да управља свијетом. Међутим, проблем је у томе што тамна страна човјека (биолошка природа) често емитује агресивне импулсе у човјеку да се понаша ирационално. Малигна агресија је својствена човјеку и представља, по мишљењу Ериха Фрома, опасност по одржавање човјека као врсте. 4. Потреба за идентитетом је једна од приоритетних потреба. Дакле, човјек мора изградити свој идентитет и посједовати властито ја и не смије се утопити у разне форме колективитета, јер онда постаје конформиста. 5. Потреба за укорјењеношћу. У ствари, то је жеља да припадамо породици, етничкој групи, групи пријатеља, вршњака. Ова потреба, да појединац припада групи, произилази из чињенице да она пружа уточиште и заштиту појединцима. Наиме, човјек у току живота, наилази на егзистенцијалне проблеме и изложен је оштрици догађаја на које не може да утиче. Невоље лакше подносимо, ако нису индивидуалног карактера и ако су нам заједничке. Такође, појединци у групи постају слични једни другима, с обзиром да једни имитирају

понашање других и тако се трансцендирају границе екстремне индивидуалности које могу негативно да утиче на кохезију друштвене групе.

Попут Ериха Фрома, и Ентони Гиденс инсистира на персоналној димензији социјализације. «Социјализација је процес у коме беспомоћно дете постепено постаје свесно себе формирајући се у личност која је стекла потребно знање и овладала вештинама потребним за сналажење у култури у којој је рођено» (Гиденс 1998:32)

Сигмунд Фројд је социјализацију тумачио инхибицијском моћи културе- да друштво са својом специфичном културом стекне преваленцију над биолошком (нагонском) природом човјека, формирањем посебног социјализованог дијела личности (супер-ега), као интернализованог моралног стандарда којим се, контролише и ограничава егоистичка природа човјека, с циљем да се прилагоди друштвеној средини и владајућим друштвеним нормама.

Специфично елаборирање социјализације сусрећемо, у класичном функционализму, чији је родоначелник Талкот Парсонс. Она се, по његовом мишљењу, редукује на индоктринацију, која подразумијева усвајање вриједности, норми и образаца понашања, које кореспондирају са идеолошким и политичким потребама датог друштвеног система, с циљем његовог етаблирања и легитимације. Централну улогу у том процесу индоктринације имају породица и школа. Породица је «агентура» индоктринације, чији је основни задатак да у свијести младих угради матрице, оспособљавајући их тако да преузму улоге одраслих и да послушно извршавају оне задатке додијељене им подјелом рада, у оквиру постојећег друштвеног система. Поред породице, и школа служи за то да се «поједине личности тренирају ...да технички дорасту за испуњење улоге одраслих». Дакле, школа је она институција која пружа функционалистичко, друштвенкорисно знање, неопходно за успјешно функционисање владајућег друштвеног система.

Не смијемо апстраховати и чињеницу да су претставници симболичког интеракционизма дали значајан допринос у објашњењу феномена социјализације. Он се доводи у контекстуалну везу са Чикашком школом у Америци, која је утемељила ово учење током прве половине 20-ог вијека (Џорџ Мид, Вилијам Џејмс, Чарлс Кули, Вилијам Томас, Роберт Парк и њихови сљедбеници). Социјализација, према овом учењу, претпоставља интеракцију која омогућује субјективном «ја» да из себе изиђе у објективни свијет. У том погледу, Џорџ Мид,

истиче да још у дјетињству дијете у интеракцији са другим стиче свијест о себи тиме што се ставља у улоге других. Ове улоге постају релевантне, не само за уски породични круг, већ и за друштво у тоталитету. Ипак, Мидова симплификација друштвеног односа, на симболичку комуникацију на малом простору, је довело до тога, да је његово схватање социјализације остало у сегменту микро-ситуације. Другим ријечима, оно је неповезано са широм друштвеном структуром која није априори хармонична, већ конфликтна са бројним облицима сукоба, класним, националним, вјерским, политичким, идеолошким.

Е. Диркем је социјализацију интерпретирао нормативистички. Он полази од колективне друштвене свијести, која се манифестује у обичајима, религији, моралу, традицији. Сви ови побројани елементи колективне свијести се механизмом интернализације усвајају и упражњавају од јединки друштва. На тај начин човјек «социјализације се укотвљава, приземљује, закива у дате околности које су га обликовале. Од хероја личност се преображава у конформисту» (Милић, 2001:234)

И на самом завршетку ових елаборирања различитих приступа феномену социјализације, сматрамо релевантним изложити и концептуалну систематизацију основних одредница социјализације коју даје социолог породице Анђелка Милић.

1. Појам социјализације се схвата у смислу неизбјежности, прилагођавања појединца друштву, тј. као прилагођавање постојећем. ...
2. У појму социјализације присутна је преоптерећеност ... у терминологији која је углавном позајмљена из техничких наука или бихевиоралне психологије. ...
3. Појам социјализације, иако дефинисан као процес, пати заправо од једне статичне замисли друштва и човјека. ...
4. Са претходним је повезана и примједба која нарочито погађа емпијска истраживања: да се проучавање социјализације не бави самим процесом већ само крајњим тачкама његовог дјеловања. ...
5. Почетни нацрт теорије социјализације, нарочито у функционалистичком референтном оквиру, садржавао је идеју о једносмјерном току процеса од одраслих, родитеља, социјализацијског агенса ка објекту социјализације, детету. ... Насупрот томе интеракционизам је од почетка инсистирао на

двосмјерности процеса, од родитеља ка детету и обрнуто.

6. Социјализација се раније везивала ... само за рано детињство. ... Данас се сматра да је процес социјализације доживотни процес. ...
7. Процес социјализације се, почевши од Диркема преко Парсонса, нормативистички схватио и тумачио. ... А у социјалној стварности као и у понашању појединаца познато је да увек постоји мањи или већи раскорак између норми и праксе. Утолико процес социјализације који се ослања само на нормативну интернализацију је непотпун и неадекватан.
8. Док је Диркем говорио уопште о друштву као агенсу социјализације, истичући образовни систем као репрезента ове опште друштвености, амерички социолози су од почетка имали у виду фундаменталну диференцијацију социјализацијских агенаса на примарне и секундарне. ... (Исто 235-237).

Из свега до сада реченог о социјализацији, могли бисмо закључити да је ријеч о сложеном феномену, који је био предмет интересовања већег броја научних дисциплина и више теоретичара, који су из свог угла настојали операционализовати поменути феномен, зависно од теоријске оријентације којој припадају.

ЧИНИОЦИ ПРОЦЕСА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

У мјери у којој се социјализација схвата као сложена и динамичка категорија, разумљиво је да више чиниоца детерминишу поменути феномен, што се манифестује кроз остварене промјене у јединкама, које попримају различите особине независно од тога, да ли оне имају позитивну или негативну конотацију.

У ове чиниоце сврставамо слиједеће:

1. Породица
2. Група вршњака
3. Образовне институције
4. Вјерске установе
5. Култура
6. Мас-медији

7. Друштвени системи са својим идеологијама и политикама

Породица има кардиналну улогу у почетном процесу социјализације. У њој дијете учи да говори, стиче елементарне навике и норме понашања. Такође дјеца од родитеља уче опонашањем, интеракцијом, размјеном емоција и порука, увиђањем родитељског понашања и заузимањем свога става према њему. Зато се често и каже да је дијете огледало родитеља у којем се прелама њихово сопствено дјетињство, конфликти, потребе, жеље и бројне аспирације. Индикативно је запажање да се дјеца често понашају као њихови родитељи. Дјеца ауторитарних родитеља настоје бити доминантна према другима, а дјеца либералних родитеља су више толерантна и склонија сарадњи са својим вршњацима. То су и разлози због којих је Сигмунд Фројд истицао незамјенљиву улогу породице у процесу социјализације. Он је сматрао да она има приоритетну улогу до пете године дјетета. Ако у том временском периоду породица не одигра позитивну васпитну функцију онда ни остали агенси социјализације не могу компензирати недостатак породице. Стога се, с разлогом, констатује да је породица «домаћа лука из које се одлази на даљња животна путовања». Но, данас породица није више «домаћа лука» с обзиром да је «испала из бивствовања» јер се налази у незавидној материјалној ситуацији. Дакле, преокупирана је основним проблемом да осигура финансијска средства за голу физичку егзистенцију, па због тога нема довољно времена да се посвети васпитању дјете. Осим тога, свјedoци смо и дезинтеграције породице, из простог разлога што се друштво налази у стању аномије. Према томе, породица као основна ћелија друштва, непрестано трпи негативне посљедице које се догађају на нивоу глобалне друштвене структуре (оне се системом спојених судова трансферирају на породицу). Као посљедица недавно завршеног грађанског рата, у оквиру Босне и Херцеговине, наступила је у ентитетима Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине масовна појава непотпуних породица. У њима, по правилу, недостаје отац породице. У тим непотпуним породицама процес социјализације остаје дефицијентан, јер се не може остварити идентификација дјетета са оцем породице. Она је нужна у дјечијем узрасту за стицање психолошке сигурности и ослонца у породици, којег једино може да понуди отац породице. Зато су таква дјеца фрустрирана, емотивно нестабилна и тешко се адаптирају у друштву и одговорном извршавању улога и свакодневних обавеза. Непотпуне породице настају и усљед учесталог развода бракова. Наведени феномен је раније био спецификум западноевропских земаља, а у

последње вријеме је и код нас попримио фреквентну конотацију. Посљедице развода се највише рефлектују на дјecu јер она остају незаштићена, психолошки лабилна и емоционално неуравнотежена. У тој ситуацији друштвене институције и родбина, преузимајући бригу о дјeci, не могу надомјестити недостатак породице. Имајући у виду све поменуте објективне тешкоће, пред којима је породица немоћна, онда је сасвим разумљиво да је њена улога, у процесу социјализације, не само минимизирана, већ и потпуно блокирана. Зато је сасвим у праву, проф. Младен Звонаревић, када закључује да функцију породице, чији утицај годинама опада, преузима школа.

За социјализацију, вршњаци имају посебно мјесто јер, осим породице, млади највећи дио времена проводе у вршњачким групама, за које се често каже да су «друштво у малом». У њима дијете артикулише своје ставове и вриједносне оријентације. Потом се у њима остварују и одређене потребе за путовањем, партиципацијом у одлучивању, проширивањем ја-идентитета, личном афирмацијом, толеранцијом и интеракцијом.

Што се тиче социјализацијске функције образовних институција, она је своје мјесто нашла у законима, гдје су те институције дефинисане истовремено као образовне и васпитне. За сада, у постојећем образовном систему Републике Српске, постоји дисонанца између образовне и васпитне функције школе. У наставном процесу, акценат се ставља на образовну компоненту, док је васпитна остављена *ad acta*. Дакако да то вјешто користи улица и свједоци смо интензивног пораста малољетничке деликвенције, наркоманије, алкохолизма и вршњачког насиља у школама. Да васпитна димензија школе није постављена као приоритетни циљ верификује се у чињеници да знање које нам ученици усвајају у школи није доведено у контекстуалну везу са моралом и моралним вриједностима. Може неко, по завршеном образовању, да буде одличан љекар, економиста, технолог, грађевински инжињер. Но, уколико се њихово знање не употрејеби за добробит цијелог друштва и његовог прогреса, већ злоупотрејеби у неетничке сврхе за властите егоистичке циљеве, друштво ће од таквог знања имати више штете него користи. То се нама и дешава, јер на једној страни имамо атрофију друштвеног, а на другој експанзију индивидуалног, која у својој обијести нема граница. Другим ријечима, у стварности је присутно «нулто стање» друштвености с обзиром да је модерно постиндустријско друштво конципирано од мноштва Лајбинцових монада, између којих су покидане све непосредне везе и односи. При томе је солидарност

абдицирала пред жељом за личној власти као најтежим људским пороком. Дакле, свако живи у «бункеру своје равнодушности» и битно је да се зло и неправда не догоде мени, а другима се то може догађати јер, према томе, имамо квијетистички однос. Дабоме, да ни национална група предмета (српски језик и књижевност, историја, географија), у образовном систему Републике Српске, не испуњава васпитне циљеве, јер су импрегнирани екстремним позитивизмом. Наиме, цјелокупни наставни процес, независно од тог да ли се ради о природним, друштвеним и хуманистичким научним дисциплинама, је превише усмјерен на пасивно меморирање чињеница и њихову механичку репродукцију, а недовољно се развија стваралачко критичко мишљење, интелектуални немир, креативност и не афирмишу вриједности нације, националне државе, отаџбине, национализма у форми патриотизма, идеологије рада. Испитивање ученика се углавном вреднује у ком обиму су напамет научили и механички репродуковали што већи број информација. Таква настава је стереотипна, некорисна и лишена сврсисходности. Зато би било нужно, у настави, инсистирати, не на усвајању небитних чињеница већ есенцијалних, њиховом логичком објашњењу, довођењу у функционалну везу узрочним објашњењу. На тај начин би се ученици растеретили гомиле непотребних чињеница, којима се искључиво тренира памћење. То би допринијело да се створи довољно слободног времена да се реафирмише васпитна функција школе, посебно у овом кризном периоду, и трауматским друштвеним приликама, када породица не може да одигра значајнију улогу у процесу социјализације и формирању личности ученика.

Разумије се да има довољно разлога нагласити и значај вјерских институција за инаугурацију процеса социјализације. Није вјера својствена само човјеку као јединки, него и народима који се диференцирају према својој религији. У том погледу могли бисмо повући аналогију па рећи, ако је језик «кућа бивствовања» неког народа, онда је то и религија. Када је ријеч о српском националном корпусу онда је он детерминисан православном религијом, културом и традицијом. Позната је чињеница да смо у вријеме социјализма и доминације комунистичке идеологије, у име «братства и јединства», једноставно пристали да се одрекнемо своје вјере, традиције, отаџбине. Били смо индоктринирани идејом југословенства, која је имала трагичне посљедице по српски народ. У вези с тим, Јован Дучић, нас у тексту Југословенска идеологија, подсјећа да је југославизам био «странпутица, беспуће, враталомија и самоубиство» за Србе. Тек са падом комунистичких режима, у земљама Источне Европе и

бивше Југославије 90-их година, дошло је до оправдане реинкарнације православне религије, која је била дубоко затомљена у временском периоду доминације комунизма и његове неприкосновене тоталитарне идеологије. У том погледу, православна црква, као моћан заштитник српског народа кроз историју, је одиграла кључну улогу. Захваљујући њеном ангажовању наступила је реверзија православља и светосавске традиције. Знамо да је то онај духовни хабитус, супстрат којим је детерминисано српско национално биће. Но, и поред оправданог повратка православљу и православној традицији, осјећа се, у свему томе, и извјесно помодарство. Вјерски празници нам протичу углавном уз обилато присуство хедонизма, при чему се заборавља да се на аутентичан начин можемо вратити религији једино интимним и духовним упражњавањем религиозних активности. Из овога произилази легитиман закључак, да религију треба поштовати а не фетишизирати, као што је то случај код Срба. Стога је вриједно истаћи Маркову сентенцу која гласи да једно друштво може обезбиједити своју егзистенцију једино ако се окреће око сунца рада, а не око религије као илузорног сунца.

Што се тиче социјализацијске улоге православне религије, она је своје исходиште нашла у образовном систему Републике Српске, гдје је заступљен предмет вјеронаука у основној школи. Илустрације ради, у оквиру Наставног плана и програма, вјеронаука за 9-ти разред потенцирају се основни циљеви који имају социјализацијску функцију:

- да ученик схвати да је човјек једино морално биће на земљи,
- да упозна моралне законе без којих ниједна заједница не може остварити просперитет,
- да објасни слободу воље, с обзиром да је вољни моменат присутан у људским поступцима и да је он мотивациона снага за постизање оптималних резултата,
- да разликује дужности и да посебо упражњава дужности према Богу, ближњима, себи и да се понаша у складу са њима,
- да развије дужност према отаџбини и цркви које по својој природи имају националну конотацију,
- да у духу хришћанства брак и породицу посматрају као свете ствари од којих зависи будућност земље и њених грађана,
- да се успостави критичан однос према иновјерним, невјерним и сектама које је црква десигнирала и одбацила

као непријатеље,

- да се млади упознају са хришћанским врлинама, од којих су најзначајније вјера, нада и љубав.

Када говоримо о култури као чиниоцу социјализације, сложићемо се са мишљењем Елиота, да је култура начин живота сваког народа. Она детерминише његов идентитет. Социјализацијска улога културе се манифестује, прије свега, преко вриједности и норми, које су иманентне одређеном типу културе. У том погледу друштво, са својом особеном културом, обликује друштвени карактер. Његова је улога, по ријечима Ериха Фрома, да уобличи и каналише људску енергију, у оквиру постојећег друштва, да би оно што ефикасније функционисало. Социјализација је замишљена као процес «укалупљивања у постојеће норме» односно, «културно програмирање» и пасивно прилагођавање човјека према свијету. Према томе, она има кључну улогу у интенционалном смислу да се етаблира постојећи друштвени систем и да се он у суштини не мијења. Ако и треба нешто да се промијени, то могу бити само парцијалне промјене друштва, које неће имати за посљедицу радикалну прерасподјелу економске и политичке моћи у друштву у корист депривирајућих друштвених група. Овдје се ради о постепеном сцијентистичком реформизму, гдје наука може бити једино платформа за дјелимичне реформе у друштву, а никад полуга за радикалније промјене постојећег конзервативног друштва у ново прогресивније и хуманије друштво.

Мас-медији данас снажно дјелују на социјализацију омладине. Средства масовних комуникација, својом деструктивном улогом, углавном негативно утичу на социјализацију омладине. Умјесто поучних емисија, са едукативном конотацијом и образовном функцијом (чије првенство не би било упитно), догађа се обрнуто да су ударни термини, на телевизији, резервисани за убиства, саобраћајне несреће, хапшења, криминалне радње, самоубиства. У том контексту, компјутерске игрице су нашле своје уточиште у школама у којима се приказују убиства и насиље. То доприноси да се дјеца идентификују са носиоцима агресивних поступака, настојећи их потом имитирати у разреду, на улици, спортским борилиштима, слободним активностима. Ове игрице, по правилу, имају кобну улогу јер младе, из свијета реалности, трансферирају у виртуелни свијет у којем живе по својим субјективним мјерилима. Све то их често одводи у девијантно понашање, праћено насилним сценама са асоцијалним понашањем. Ово се објашњава чињеницом да се многе појаве у друштву напосто

шире феноменом имитације, на чему су посебно инсисирали претставници индивидуално-психолошке оријентације. Наравно, да су ефекти медијског насиља, по омладину, вишедимензионални. Медији према насиљу заузимају толерантан однос а не негацијски. Затим, свијет се схвата не као добар него насилан, у којем се оно исплати да би се остварили циљеви. Долази и до повећане склоности ка малољетничкој деликвенцији, бјежању са наставе, лошег успјеха у школи, крађе по трговинама, злостављања пролазника којима се отима новац и вриједне ствари. Потом се потпуно апстрахују ваннаставне активности, гдје би могли демонстрирати своје креативне потенцијале, у намјери да се потврде као особене индивидуалности. Стога се данас актуализира питање превенције, како на ужем психолошком плану, тако и на ширем социолошком. Омладина мора бити едукована, у том смислу, да се учи дружењу, међусобној комуникацији, толеранцији, солидарности према другима и да контролишу своје емоције.

Друштвени системи, путем своје идеологије и политике, детерминишу социјализацију појединца. То се јасно види када упоредимо тоталитарне и демократске политичке системе. Први еманирају ауторитарне личности, која је покорна према онима од којих зависи, а деспотска у односу на оне који се налазе испод ње на хијерархијској лествици друштвене структуре. Она је истовремено роб и тиранин и припада типу садомазохистичке личности. Насупрот тоталитарних системима, личности демократских политичких система су аутономне, склоне толеранцији и солидарности према другим људима. На тој основи, општедруштвени интереси стичу преваленцију изнад појединачних и партикуларних интереса ужих група. Овим путем се инсталира идеја мутуализма, иманентна демократском и хуманом друштву. Она је саткана у оној чувеној сентенци која гласи «сви за једног, један за све».

Из свега до сада реченог о агенсима социјализације, могли бисмо закључити да је њихов утицај (посебно се то односи на институције) недовољан усљед кризе институција и једне апсолутне деинституционализације друштва. Да би социјализација била успјешнија морали бисмо предузети конкретне мјере на институционалном нивоу:

1. Ревитализација породице, будући да је она примордијална и незаобилазна институција социјализације и биолошке репродукције.
2. Значајно мјесто у процесу социјализације мора да има и школа,

гдје би наставни кадар, поред педагога школа, у свакодневној комуникацији са омладином могао учити манифестације девијантног понашања омладине, предузимајући даље поступке на сузбијању деликвенције.

3. Нужна је кординирана активност свих институција задужених за васпитно дјеловање: породице, центара за социјални рад, станица јавне безбједности, тужилашта, судија за малољетнике, здравствених установа и школа.

КРИЗА ИДЕНТИТЕТА И ЊЕГОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ ПО ДРУШТВО

Она је наступила због тога што се социјализација третира једнострано, с обзиром да је напуштена дијалектика између индивидуације и интернализације. Први елемент индивидуација је препуштен реминисценцији, а други интернализација се сматра есенцијалним. Дакле, успостављен је нихилистички однос према учењима персоналистичке, егзистенцијалистичке и марксистичке филозофије, у којима се инсистира да интернализацију, као конститутивни дио социјализације мора да прати персонализација друштва. То подразумијева афирмацију људске индивидуалности, слободе и прилагођавање друштва људским потребама. Ово оглушење о дијалектику односа индивидуалног и друштвеног, је имало за посљедицу да је колективитет хипостазиран у односу на појединца. Тако нешто се догодило у вријеме стаљинизма (и у другим идеологијама) који је промовисао императивни тип морала сажетог у оном познатом Стаљиновом ставу «све за масу, ништа за појединца». Овим је тотална деперсонализација постављена на пиједестал неприкосновене вриједности. И југословенски реални социјализам, импрегниран стаљинистичком идеологијом, је потенцирао морални ригоризам опредмећен у ставу да је колективитет изнад јединке и она је од њега апсолутно асимилирана. Овакво гледиште је потпуно неприхватљиво са аспекта марксистичке хуманистичке антропологије, која посебно цијени слободу личности. У вези с тим сматрамо релевантним парафразирати Марксове ријечи да националне заједнице могу бити слободне а да људи у њима имају све мање слободе. Државе могу бити слободне, а да појединци у њима буду неслободни. Стога је индивидуална слобода мјерило вриједносног процјењивања достигнутог степена прогреса и хуманости једног друштва. Та Марксова брига за личну слободу и њено спасавање пред налетима колективитета, којима се инаугурише терор већине, је била

довољан разлог да он постави категорички императив да се укину сви они отуђени и постварени односи у класном друштву у којем је човјек «неслободан, презрен, одбачен и напуштен».

Ова пренаглашена социјализација, у форми индоктринације (при чему је персонализација потпуно игнорисана) се манифестује у експлицитном захтјеву да се појединци у друштву дисциплинују и ревносно усмјере на испуњење својих функција, што неминовно води конформизму и њиховом субалтерном односу према различитим формама колективитета. Стога нимало не изненађује појава свеопште «масификације» постиндустријског друштва. Она доводи до његове атомизације, гдје «социјални аутомати», као бесловесна бића, без икаквог критичког мишљења које познаје алтернативе, једноставно пристају на «категоричку сагласност с постојањем» која се подудара са оним најдубљим Ничевим увидом да је «формула за величину човека *amor fati*: да се неће да има ништа друго, ни унапред, ни уназад, за сву вечност. Нужно, не само подносити, још мање прикривати - сваки је идеализам лажљивост пред оним што је нужно - већ волети га»^[1]

Када је ријеч о масовном друштву и његовој култури, треба нагласити да су они производ брзог индустријског развика западноевропских земаља. То је имало за посљедицу интензивну емиграцију сеоског становништва у градове, чиме се геометријском прогресијом повећавало градско становништво. С тим у вези наступила је трансформација од заједнице, коју одликује непосредност и блискост међу људима, ка друштву гдје доминирају посредни и формализовани односи међу људима који су испражњени од емоција и солидарности. Догодила се инструментализација међуљудских односа, гдје човјек у човјеку не види циљ него средство за манипулацију и искориштавање. Према томе ради се о феномену апсолутног отуђења у форми постварења, при чему односи међу људима постају исто што и односи међу стварима. Индикативно је и примјетити да се у масовном друштву, елементарно образовање поставља као приоритетан циљ у намјери да се не допринесе освјешћивању појединаца како би се они лакше подвргнули доминацији неке идеологије. Такво образовање у масовном постиндустријском друштву и његовој култури је конзервативно, јер служи усмјеравању омладине једноличном и конформистичком погледу на свијет. Оно је у опозитном односу према еманципаторском образовању (својственом демократском и хуманом друштву) који би младима омогућио стицање способности алтернативног и критичког

^[1] Ничев став смо презентовали према Ж. Симић, Додири, Чигоја, Београд, 1999, стр. 117.

мишљења и дјеловања. Отуда и пасивизација људи, с обзиром да је у масовном друштву образовање у функцији постојећег стања, да се оно, по сваку цијену што дуже одржи. Другим ријечима, то доводи до тога да су због губитка идентитета, људи постали непунољетни, инфантилни и неспособни да се ангажују у рјешавању својих егзистенцијалних питања и проблема. Разумије се да то има за посљедицу, да данас у свијету настају тоталитарни друштвени системи, чије је најзначајније обиљжје репресивност и примјена насиља. Зато и данас, као опомена, може да послужи Кафкино упозорење да свијет у којем живимо можемо дијагностицирати као «раст моћи умирања». А умираћемо све дотле, говорио је Кафка, док «као безлично стадо пристајемо да нас сатјерају у саграђени тор насиља» деструирајући, тако себе као личност и особену индивидуалност. Кафкино предвиђање стварност је потпуно верификовала, с обзиром да се данас суочавамо са насилном глобализацијом свијета од стране моћних сила, гдје није доведена у питање само слобода појединца, већ и бројних државотворних народа и националних заједница. Имајући у виду чињеницу да се глобализација свијета проводи насилним средствима, она има слиједеће негативне ефекте по друштво и човјечанство:

- Планетарни војни интервенционизам против свих оних држава које не пристају на безобзирну глобализацију свијета;
- Негација нација, националних држава и националних култура у циљу да се створи униформно и безбојно човјечанство;
- Озбиљно је уздрмана визија мултиполарног свијета, а на пиједестал неприкосновене вриједности постављена је концепција униполарног свијета;
- Даје се подстицај сукобу цивилизација, у чијем су епицентру религиозна нетолеранција и изазивање вјерских и етничких сукоба,
- Дефинитивни сумрак међународног права из којег су дефинитивно екстраховани истина, правда и правичност. То се данас на еклатантан начин манифестује у раду Хашког трибунала. Умјесто да се одговорним за рат објективно тртирају све три стране Срби, Хрвати и Бошњаци, једино се анатемишу Срби, а остала два народа се не сматрају одговорним за рат. Хашки трибунал се служи «кадијском правдом», гдје «кадија тужи и суди» искључиво Србима који

су априори фиксирани као кривци, без икакве могућности да се бране правним средствима, које Хашки трибунал, у улози политичке институције, «ставља у заграду» не уважавајући их ни у минималној мјери. Нема никакве сумње да је поменути трибунал заслужио епитет проституисане институције, путем које је извршена невиђена бламажа међународног права и највећу услугу би учинио себи својим хитном укидањем. Сасвим је у праву академик, Михаило Марковић, кад каже да је «Хашки трибунал институција за одстрел произвољно изабраних припадника једног народа».

- Замјена позиција социјалног капитализма неолибералним капитализмом, која изазива све дубље друштвене неједнакости, потенциране кванитативном парадигмом економског и технолошког развитка капиталистичких земаља;
- Масовна експанзија тероризма, као антипод арогантној вањској политици САД-а. То представља велику опасност по свјетски мир, чему се могу придодати и остале опасности сажете у сатанској комбинацији између «апокалиптичке технологије, еколошке деградације и демографске експлозије» (С. Стојановић).

И на крају да закључимо, глобализација у негативном значењу (која је доминантна) је апсолутно неприхватљива, јер њени деструктивни ефекти могу бити погубни за опстанак савремене цивилизације.

ЛИТЕРАТУРА

- Гиденс, Е. (1998): Социологија, Подгорица; ЦИД;
- Дучић, Ј. (2006): Сабрана дела, Ваљево; PARNAS BOOK DLM;
- Кафка, Ф. (1982): Процес, Сарајево; Свјетлост;
- Коковић, Д. (2 000): Социологија образовања, Нови Сад; Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет у Новом Саду ;
- Марковић, М. (1999): Друштвена мисао на граници миленијума, Београд; Јавно предузеће Службени лист СРЈ;
- Милић, А. (2001): Социологија породице, Београд; Чигоја;
- Милошевић, З. (2009): Увод у социологију, Бијељина; Слобомир П Универзитет ;
- Parsons, T. (1964): Social Structure and Personality, New York; The Free Press;
- Сузић, Н. (2001): Социологија образовања, Српско Сарајево; Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске;
- Фром, Е. (1980): Здравно друштво, Београд; Рад;

Boro Tramošljanin

Faculty of political sciences

Banja Luka

SOCIALIZATION AND RESOURCES OF SOCIALIZATION

Summary: *The first part of this work have been analyzed the notion of the socialization as well as different interpretation of it given by numerous theoreticians. The central part of the work has been dedicated to resources of the socialization: family, same age friends, educational institutions, religion, culture, media and political systems with its own ideology and politics.*

The final part of work have been tried to show, how one-side socialization (without personal components) causes massive culture and “massive” of the society. It’s suitable “field” for totalitarian regimes, which always try to turn citizens into “slaves” by depriving their natural and acquired rights, which have been fought during history.

Key words: *Society, person, socialization, personalization, family, institution, function, religion, culture, massive*

Јасмина Петровић и Урош Шуваковић

Филозофски факултет Универзитета у Приштини

са привременим седиштем у Косовској Митровици

Оригинални научни рад

UDK: 316.648 (497.1)

ВРЕДНОСНИ СТАВОВИ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА: ЈЕДАН ОД ИНДИКАТОРА ДОМИНАНТНОГ ОБРАСЦА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: *Будући да се током социјализације сублимирају како универзални елементи културе и друштвености тако и утицаји који долазе из непосредног социјалног контекста, повремено испитивање вредносних ставова, као суштинских покретача или блокатора друштвеног развоја, од изузетног је значаја из угла сагледавања правца у коме се једно друштво креће. Као категорије које у себи садрже „концепцију пожељности“, вредносне оријентације одликовају садашњост укључујући и њену везу са прошлотином, с једне, откривајући и потенцијале за њено превазилажење, што подразумева и окренутост ка будућности, с друге стране. У том смислу профил вредносних ставова јесте релевантан индикатор за утврђивање доминантног обрасца социјализације у једном друштву, поготову када је реч о истраживању вредности популације младих. У овом раду се анализирају резултати истраживања спроведеног са циљем да се установи степен прихватања и преференција релативно уопштених личних вредносних циљева студената Београдског универзитета из маја 2010. године.*

Кључне речи: *социјализација, ставови, вредносне оријентације, циљеви, студенти; Универзитет у Београду.*

УМЕСТО УВОДА

Социјални контекст у коме стасавају нове генерације деце и младих у Србији већ је од стране социолога дијагностициран као време „специфичне аномичне трансформације друштва“ (Томановић, 2009). О доминантним одредницама друштвеног миљеа друштва у транзицији последњих деценија постоји консензус међу аналитичарима друштва, еминентним социолозима, економистима, психолозима итд. у Србији. Економска криза оличена у драматичном паду производње, порасту незапослености, формирању паралелне, „сиве економије“ и паду материјалног стандарда становништва само је део колажа који осликава друштво „у транзицији“. Остале димензије друштва у кризи, или боље рећи разореног друштва, видљиве су понајвише

у успореној реконструкцији најважнијих друштвених институција, њиховој неефикасности, учесталим политичким сукобима и непостојању консензуса око најважнијих питања од државног интереса, порасту криминала и других облика социјално-патолошких појава. Трансформисање економског система неретко праћено видовима приватизације друштвене имовине који доносе огромну штету држави и укупни контекст који „дозвољава“ брзо богаћење, уз тренд сиромашења најширих друштвених слојева, лагано је увео Србију у ред друштава са великом поларизацијом социјалних слојева. Изразите социјалне неједнакости и недовољно потенцијала за улагање у ефикасну социјалну заштиту допринело је развијању посебне стратегије преживљавања код грађана Србије, бег у приватност и незаинтересованост за питања од јавнога значаја. Тако се и укупна политичка и економска моћ концентрисала у рукама малог броја припадника политичке и економске „елите“ са сумњивим осећајем за опште добро оних у чије име управљају економским и социјалним ресурсима. Овакав економски и политички контекст погодује процесима ретрадиционализације у сферама приватног и нарочито породичног живота, супротно очекиваној тенденцији јачања аутономије модерног грађанина Србије. Ни изблиза детаљно представљен осврт на сумирања бројних истраживања које дијагностицирају правац и смер друштвених процеса може на тренутак изгледати као опште место ако се има у виду да се о српском друштву говори као о друштву у кризи од конца осамдесетих. Међутим, подсећање на главне особености социјалног миљеа посебно је важно када се проучавају данашњи двадесетогодишњаци будући да је то део популације који у свом примарном искуству нема забележен увид у живот у стабилном друштвеном окружењу. Оно што је старијим генерацијама стратегија преживљавања кризе, то младима представља живот сам! Ничим утицали на генезу кризе млади најскупље плаћају њене последице. Цена је превисока нарочито што са дужином трајања кризе капацитети за њено превазилажење слабе, те упитаност над будућношћу младих у Србији има оправдања у ситуацији кад друштво у Србији поприма карактеристике „уморне заједнице“.

Каквог је трага оставило растакање друштвеног „тквива“ по питању укупних ефеката социјализације па и усвојеног вредносног система такође је било предмет бројних емпиријских истраживања. Читаоце треба упутити на публикације које се баве вредносним оријентацијама омладине крајем осамдесетих (Пантић, 1990, Михајиловић, Нешковић, Гоати и др., 1990) али и истраживањима на општој популацији (Кузмановић, 1994, Голубовић, 1995, итд.) Истраживања новијег

датума (Група аутора, 2003. Николић, Михаиловић, 2004, Кузмановић, Петровић 2008) обилују констатацијама о вредносним оријентацијама као „блокаторима“ модерности у Србији, о порасту аномичности – вредносном вакууму као последици реакције на актуелни социјални контекст, о вредносној хетерогености у смислу супротстављених доминатних вредносних оријентација традиционалистичких и модернистичких итд.

О ИСТРАЖИВАЧКОМ ПОСТУПКУ И ИНСТРУМЕНТУ

Истраживање на студентској популацији чије резултате представљамо је спроведено у престоницама неколико земаља у мају 2010. године. Реч је о истраживању које су заједнички спровеле угледне научне установе из Кине, Русије, Чешке, а код нас Српска академија образовања којој се као реализатор самог истраживања придружила и Катедра за социологију Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Резултати представљени у овом раду се односе на вредносне оријентације студентске популације Београдског универзитета^[1]. Истраживање је спроведено на двофазном квотном узорку планираном на 500, реализованом на 430 испитаника^[2], у коме се водило рачуна о пропорционалној заступљености броја студената појединих групација високошколских установа. Сам методолошки приступ истраживању и инструмент условљени су чињеницом да је испитивањем требало идентичним инструментом обухватити популације у свим поменутих земљама, што значи да нужно инструмент није могао да буде осмишљен тако да уважи све културне особености средина у којима је примењен. Ово је важна напомена будући да испитивање вредносних оријентација подразумева добро познавање и уважавање управо тих особености кроз осмишљавање методолошког поступака. Ипак, оваква истраживања су врло плодносна управо због компаративне перспективе коју омогућавају. Како истраживачки инструмент донекле одступа од најчешће примењиваних на овим просторима, могућност

---

^[1] У првом кораку, установљене су пропорције за поједине групације високошколских установа (друштвено-хуманистичке, природно-математичке, техничко-технолошке науке, групација медицинских наука), а у другом изабрани су факултети из појединих групација на којима је истраживање изведено.

^[2] Занимљиво је да је породица приоритет у вредновањима испитаника, чак и испред здравља појединца, у култури у којој чак постоји и заклетва “Здравља ми” (Космет). Ипак, податак вероватно може бити објашњен и чињеницом да је реч о изузетно младим људима који «имајући» здравље не размишљају увек о њему као о вредности.

поређења података са онима из претходних истраживањима у Србији је ограничена. У овом раду износимо само основне истраживачке налазе на дескриптивном нивоу, будући да снимање вредносног профила захтева конструкцију више прецизних скала за снимање вредносних диспозиција и у складу са тим одговарајућу технику обраде података. Коришћен инструмент је садржао низ питања која се односе на личне преференције и ставове према социјалном окружењу, при чему су испитивани на различите начине, скалама процене са пет модалитета одговора за мерење интензитета става, а у неким случајевима преко дихотомних одговора на понуђена питања. Личне преференције (вредносни приоритети) утврђивани су на основу одређивања значаја који сваки од понуђених објеката вредновања имају за самог испитаника. Примењен је и низ скала самопроцене (религиозности, оптимизма итд). Због нужног ограничења временског трајања испитивања, прецизност мерења примена осетљивијег инструмента жртвована је на рачун грубог захватања више, ставова, мњења и преференција. Не улазећи у расправу о могућим теоријско-методолошким приступима истраживању вредносних оријентација, о чему постоји веома богата и инспиративна литература (Allport, Vernon i Linzey, 1960, Katz, 1972, Šiber, 1998, Fulgosi, Radin, 1982, Pantić, 1980, Maslow, 2001 итд). У раду је представљен само део општих истраживачких налаза.

ПОСТОЈИ ЛИ ВРЕДНОСНИ ВАКУУМ У СТУДЕНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ?

У литератури појам аномичности је врло различито дефинисан. Социолози су склони да се сложе са ставом родоначелника њихове науке и да прихвате тумачење по коме аномија подразумева стање социјалне „дерегулације“ (Диркем) или пак неподударност између друштвених циљева и средстава за њихову реализацију како је овај појам тумачио Р. Мертон. Неки аутори тврде да под аномијом треба подразумевати „сукоб вредности, који због расплинутости социјално и лично пожељног, односно везивања овог најважнијег елемента за међусобно искључиве циљеве, резултира у утиску вредносног вакуума“ (Пантић, 1990:176). Други аутори о истом стању изричу оштрији суд и поистовећују га са моралним безакоњем (Лукић). Које год становиште прихватили, морамо се сложити са ауторима који истичу да се за аномију везују стања која не омогућавају човеку да осети „вредносну пуноћу“ и јасноћу властитих циљева. Постоји више начина да се сазна о томе да ли можемо говорити о вредносном вакууму и збрци циљева у одређеној популацији. Један од начина је став који одређена група

има о будућности. Према ставу који су исказали у односу на властиту будућност, закључујемо да у испитиваној популацији не доминира аномичност. Наиме, 43,7% младих на будућност гледа са надом и оптимизмом, 30,3% мирно и без нарочитих надања и илузија. Ипак, сваки пети испитаник је забринут за будућност и на њу гледа са бригом и несигурношћу (20,9%), док је 5% оних који је посматрају са страхом и очајем. Међутим, подаци са укупног скорa на скали аномичности показују ипак одређену вредносну конфузију у испитиваној популацији. Наиме, свега 8,2% испитаних показује еуномичност, док је у највећем делу популације припада мешаном типу који се налази између стања аномичности и еуномичности – 64,8%, док је оних са изразитом аномичношћу – 27%. Вероватно је концентрација испитаника у мешаном типу последица чињенице да је реч о скали која укључује сувише „благих“ ставова за мерење аномичности. Но, наши налази су слични онима који су забележили други истраживачи, поготово када се има у виду њихов став да се о популацији која припада мешовитој категорији испитаника на скали аномичности, пре може говорити као о аномичној него еуномичној популацији (Пантић, 1990). Имајући у виду да се аномичност читава у емоционалној, когнитивној и конативној компоненти личности (Пантић, 1990, Homer i Kahle, 1998, Хавелка 1998, Шрам, 2003 итд.), поставља се питање чему она води на личном и шире, социјалном плану? Социјални психолози сматрају да су могући видови њеног манифестовања социјално-патолошко понашање појединаца и осећање вредносне празнине, конформистичко понашање, окретање ка религији и ирационалном итд, када је реч о последицама на индивидуално-психолошком плану (Пантић, 1990: 179). На ширем друштвеном плану може водити ка успостављању новог вида моралности било ретроградног или револуционарног типа (Пантић, 1990:179).

ЛИЧНЕ ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ

Могући исходи интернализације вредности током социјализације нових генерација видљиви су кроз њихово вредновање појединих аспеката живота, кроз усвајање одређене хијерархије вредносних димензија. На листи понуђених вредности (објеката вредновања) испитаницима, нашла се породица, образовање, посао, пријатељи, здравље, материјални стандард итд. Испитаници су имали задатак да оцењујући дуж континуума на скали од 1-10 вреднују сваку од понуђених области живота.^[3] Просечна средња вредност оцене

^[3] Понуђене области могуће је видети у Табели 1

значаја појединих аспеката њиховог живота показује да су испитани студенти највише вредновали породицу, здравље^[4] и образовање, што није изненађујући податак. Неретко социолози тврде да породица има особеност да је „једина стабилна компонента свакодневног живота“, те да јој „људи придају изузетан значај и имају поверења у њену чврстину“ (Z. Ferge, 1996:268). Не улазећи у полемику са таквим ставовима на основу супротних показатеља (Милић, 2003), треба рећи да су аутори у праву, барем када је у питању вредновање породице од стране наших испитаника. Пријатељства и посао су за испитане, такође веома значајни сегменти живота. Материјално стање је вредновано као значајније од религије, политике и друштвене делатности, али као мање значајно од слободног времена. На основу наведених налаза могло би се закључити да су нематеријални и лични аспекти живота који укључују и примарне социјалне везе оцењене као објекти од највише вредности, као и да је образовање као вредност врло високо котирано испред свих осталих понуђених области живота који подразумевају укљученост шире заједнице (Табела 1). Политика и друштвена делатност су од најмањег значаја за испитанике, без обзира на то што би се о њима могло говорити као о виду делатности у друштву која дугорочно утиче на остале аспекте живота појединца. Ипак из одговора на друго питање које се тицало утицаја укупне ситуације у земљи на реализацију личних планова, могло би се рећи да су испитаници свесни уплива социјалног миљеа на лични живот. Наиме, значајан део испитаника сматра да ће ситуација у земљи прилично утицати на реализацију личних планова – чак 47,4%, док сваки десети студент сматра да остварење планова у потпуности зависи од стања у земљи. Свега 8,8% испитаника сматра да ситуација у земљи није ни на који начин повезана са њиховим животним плановима. Дакле, упркос Упркос аристократском погледу на политику и друштвене делатности као делатности нижег реда, на листи приоритетних области живота студенти су свесни утицаја опште климе у земљи на њихово укупно професионално и животно постигнуће.

---

^[4] Занимљиво је да је породица приоритет у вредновањима испитаника, чак и испред здравља појединца, у култури у којој чак постоји и заклетва “Здравља ми” (Космет). Ипак, податак вероватно може бити објашњен и чињеницом да је реч о изузетно младим људима који «имајући» здравље не размишљају увек о њему као о вредности.

Табела 1. Вредновање значаја појединих аспеката живота испитаника

	Средња вредност	Ранг
Породица	2.04	1
Образовање	3.89	3
Посао	5.19	5
Пријатељи	4.16	4
Слободно време	5.97	6
Политика	8.35	9
Религија	7.11	8
Здравље	3.20	2
Материјално стање	6.07	7
Друштвена делатност	7.41	10

Подаци добијени на питање о мотивима за стицање високог образовања додатно осветљавају чињеницу да студенти високо вреднују образовање у контексту рангирања преференција релативно уопштених личних и друштвених вредносних циљева. Основни налаз сугерише да у одговорима испитиване популације доминирају два разлога: жеља за стицањем знања неопходних за даљи живот, као и намера да се постане квалификовани стручњак - које се најчешће појављују у међусобној комбинацији, дакле, статусна и непосредна стручна корист од образовања. Међу осталим понуђеним разлозима нешто чешће у односу на остале као разлог се појављује добијање дипломе – 7,4%. Дакле, без обзира на инфлацију синекура у Србији, која до одређене мере води до пада вредности диплома на тржишту запошљавања студентска популација високо вреднује образовање и студира јер жели да постане стручњак у одређеној области и сматра да ће образовањем стећи знања која су неопходна за даљи живот! Студенти су веома ретко бирали понуђене опције које се односе на крајње прагматичне разлоге студирања: одлагање војног рока или могућност да се на факултету сретне потенцијални брачни партнер итд.

Табела 2: Приказ дистрибуције фреквенција одговора студената на питање о разлозима студирања

Избор у %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		79.8	60.5	7.4	2.8	1.9	5.4	2.0	1.5
Ранг	1	2	3	6	8	4	7	9	5

Легенда:

1. Желим да стекнем знања, неопходна за мој даљи живот
2. Желим да постанем квалификовани стручњак
3. Потребна ми је само диплома
4. На томе су инсистирали моји родитељи
5. То захтева предузеће у коме радим / треба да радим
6. Досадно ми је да седим код куће
7. Студирање је одлична могућност проналажења добре прилике за удају / женидбу
8. Могућност одлагања служења војног рока
9. Нешто друго

Будући стручњаци у исказивању очекивања од будућег намештења највише вреднују добру материјалну сатисфакцију за посао (у 69% случајева испитаници наводе уз друге одговоре да посао треба да буде „добро плаћен“) као и његову занимљивост – 66.7%. У надполовичном износу – 54,8% забележени су одговори који указују да је потенцијалним стручњацима веома важна и могућност напредовања у каријери – дакле битна им је и статусна димензија будућег запослења. Као значајнија димензија будућег посла, за испитану популацију показала се и могућност да запослење подразумева слободу у раду и самореализацију – која је вреднована код скоро половине испитаника – 48,3%.

Табела 3. Дистрибуција одговора испитаника на питање о пожељним карактеристикама запослења и рангирање одговора по учесталости

Избор у %	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		13.7	69.0	48.3	66.7	31.9	54.8	14.4	35.9	30.2	4.2
Ранг	9	1	4	2	6	3	8	5	7	10	11

Легенда:

1. Да доноси мали али стабилан доходак
2. Да буде добро плаћен
3. Да дозвољава слободу у раду и омогућава самореализацију
4. Да ми буде занимљив

5. Да оставља довољно слободног времена
6. Да гарантује напредовање у каријери
7. Да буде престижан
8. Да доноси корист људима
9. Да пружа могућност стварања нових познанстава, ширења круга пријатеља
10. Да се налази у близини куће
11. Нешто друго

Појам успеха академце асоцира у подједнакој мери на успех у каријери и стваралачку самореализацију личности, што су два најучесталија одговора (52,9%:51,2%) која се комбинују са одговорима попут: успех ме асоцира на породично благостање (44,1%), друштвено признање (37,9%), славу и материјалну добит, богатство (37,2%).

Надаље, сондирајући ставове испитиване популације који се тичу фактора који данас одређују успешну професионалну каријеру, утврђено је да су студенти оценили да је комуникативност, способност налажења заједничког језика са другим људима од највећег значаја. Овим особинама личности прикључују се сопствена знања и умења, те познавање страних језика, као најзначајнији услови успешности у професији. Ако се томе дода и надполовичан постотак оних који се у потпуности слажу са ставом да је за успешну каријеру потребна и љубав према раду и спремност на много труда ради постизања циља, слика коју високошколци имају о путу до професионалног постигнућа изгледа беспрекорно. Међутим, у 58,2% случајева студенти се у потпуности слажу са тврдњом да је постојање познанстава и веза такође битно за професионални успех, а када се томе прикључе и ставови оних који се углавном слажу са тим ставом, закључићемо да тек сваки десети студент не сматра познанства и везе битним условом за успешну каријеру. Поменуто околност студенти сматрају битнијом од дипломе престижног факултета, подршке родитеља, пријатеља и блиских људи или пак среће. Другим речима, према добијеним налазима, уз поменуте особине личности, преданог рада и наглашених професионалних вештина, студентска популација веома важним сматра везе и познанства у постизању успешне каријере, што показује да постоји свест академаца о социјалним неједнакостима у вертикалној социјалној покретљивости, с једне, али могуће и склоност ка „заобилазном“, лакшем начину долажења до жељеног циља (успеха).

Табела 4. Слагање испитаника са ставовима о утицају појединих фактора на успешност професионалне каријере

Успешну професионалну каријеру одређују:	Потпуно се слажем	Углавном се слажем	И да и не	Углавном се не слажем	Уопште се не слажем	Σ
Сопствена знања и умења	66.0	20.9	11.9	1.0	0.2	100.0
Постојање веза и познанстава	58.2	27.2	12.3	1.2	1.4	100.0
Љубав према раду и спремност на много труда ради постизања циља	58.6	25.5	13.6	1.2	1.2	100.0
Подршка родитеља, пријатеља и блиских људи	54.5	28.2	14.0	2.4	0.9	100.0
Комуникативност, способност налажења заједничког језика са разним људима	69.2	23.0	7.1	0.5	0.2	100.0
Постојање дипломе престижног факултета	47.4	24.2	24.4	3.6	0.5	100.0
Знање страних језика	66.6	22.7	9.2	0.7	0.7	100.0
Срећа	53.3	22.1	20.5	2.1	1.9	100.0

У складу са поменутиим налазима су и они који се односе на избор особина личности које доприносе постизању успеха. Наиме, двадесет шест особина личности налазило се на листи са које је требало да студенти одаберу оне које, према њиховом мишљењу, доприносе постизању успеха^[5]. Добијени подаци показују да студенти најчешће бирају „пакет“ следећих особина: сналажљивост, преданост, комуникативност, оптимизам, поштење, амбициозност, таленат и прорачунатост. И то управо наведеним редоследом по учесталости. Ове особине студенти сматрају значајнијим за успех од искрености, предусретљивости, трудољубивости, савесности, независности, доброте, усмерености ка остварењу циља итд. Особине као сто су

[5] Могуће је било изабрати највише седам одговора

поквареност, грамзивост, непринципијелност, цинизам итд, знатно ређе су биране него поменуте као мање важне особине за успех према мишљењу испитаника (видети Табелу 5). Испитаници су дакле сагласни у томе да пакет „позитивних“ особина личности доприноси успеху, међутим, међу тим особинама дата је предност оним које не почивају искључиво на изграђеном позитивном односу према другим људима и раду, већ укључују и развијеност социјалних вештина чији је садржај помало неодређен (сналажљивост), што је у сагласју и са наведеним ставовима по питању околности које одређују успешну професионалну каријеру.

Табела 5. Позитивно вредновање особина личности које доприносе постизању успеха

Особине личности које доприносе постизању успеха	%позитивних одговора
Славољубље, амбициозност	40.6
Преданост	63.3
Оптимизам	57.4
Поштење	43.8
Предусретљивост	19.4
Умети држати језик за зубима	14.1
Искреност	29.3
Прорачунатост	36.6
Дарежљивост	9.7
Поквареност	9.0
Прагматизам	14.7
Трудољубивост	10.1
Способност манипулисања људима	22.6
Сналажљивост	69.1
Комуникативност	59.9
Савестност	24.4
Грамзивост	3.2
Независност	17.5
Доброта	13.1
Тврдоглавост	10.1
Непринципијелност	1.6
Способност прављења компромиса	16.4
Таленат, способност	35.7
Цинизам	0.9
Способност ићи по сваку цену ка остварењу циља	9.2
Усмереност ка остварењу циљева	18.4

Оптимизам као особина је учестало бирана од стране испитаника у пакету свих карактеристика личности које доприносе успеху. Зато је важно погледати резултате самооцене властитог оптимизма код српских академица. Приближан део испитане популације себе види као оптимисту - 38%, и као реалисту – 35,2%, док је 7,6% оних који себе виде као песимисту. Сваки пети академац – 19% за себе сматра да је и песимиста и оптимиста у зависности од ситуације. Судаћи према резултатима, испитани део младих у Србији јесте популација у којој доминира став да се стварност не може посматрати „кроз ружичасте наочари“.

У контексту поимања будућности од стране испитаника занимљиво је указати на податке који се тичу њиховог планирања надолазеће реалности. Доминирају одговори који указују да највећи део испитаних – 44,5% прави планове само за ближу будућност, мање од трећине испитаних – 30,1% планира сопствени живот и у најдаљој перспективи, док 16,1% углавном не планира и 9,3% никада не размишља о својој будућности. Ови подаци у складу су са забележеним трендом у земљама са искуством транзиције у којима је тешка економска криза произвела осећај да је свакодневица заправо борба за егзистенцијални опстанак у животима већинског дела популације. У оваквој друштвеној атмосфери доминира феномен „скраћивања перспективе“, што се манифестује редефинисањем дугорочних циљева, интереса и стратегија на планирање у све краћим роковима, тј. „њиховог свођења на *hic et nunc*” (Janos, 1994:372)

На листи испитиваних вредносних оријентација наша се и религиозност, која овога пута није испитивана кроз скалу религиозности која би поузданије и прецизније указала на интензитет и профил религијске оријентације, већ кроз самооцену ове димензије од стране самих испитаника. Резултати казују да чак 74,9% студената себе сматра „верујућим човеком“, 6% је себе дефинисало као „верујућег човека“ који не припада нити једној вероисповести, а скоро сваки пети студент је одрицао властиту религиозност - 19%. Претпостављамо да би резултати били мало другачији да су мерени скалом ставова која би у свом саставу имала тврдње које осим индикатора религијске партиципације садрже и могућност да се измери догматска и есхатолошка димензија религиозности. Ово напомињемо из разлога што на питање које се односи на један од уобичајених индикатора религијске партиципације – тиче се учесталости посећивања верских установа, испитивана популација није показала очекивано понашање

с обзиром на властито религијско декларисање. Наиме, највећи део испитаних студената у цркву одлази неколико пута годишње – 40,8%, односно исључиво у време великих верских празника 19%, док је постотак оних који то чине свакодневно -14.6% или два три пута седмично -1.4%, знатно мањи и није у складу са обимом религиозног декларисања. Према суду истраживача, ревитализација верских осећања забележена у Србији последњих деценија је више манифестација традиционалне религиозности, и актуализација њених антрополошких основа у временима кризе, него суштинско окретање становништва вери које би подразумевало усвајање свих суштинских димензија религиозности. То донекле и потврђују подаци који су добијени на питање о томе шта људи налазе/траже у религији. Акадамци најчешће дају следеће одговоре: очишћење душе, покајање – 52,4% , моралну подршку – 50,3%, олакшање од душевних патњи – 49,2%, смисао живота – 36,4%, спасење душе, пут ка вечном животу 36,2%, осећај заједништва са другим људима – 22,4%. Сваки десети студент сматра да људи у религији траже бекство од стварности – 11% .

ДРУШТВЕНИ ЦИЉЕВИ, ВРЕДНОВАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ ОКРУЖЕЊА

Осим горепредстављених података које се тичу односа личних и друштвених циљева сагледаних преко оцене утицаја актуелне ситуације у земљи на реализацију личних циљева, однос према држави и интериоризација просистемских вредности праћена је и кроз самооцену патриотских осећања, оцену политике зближавања са земљама Запада, кроз осећање поноса који као грађани своје земље осећају према историји, културним, материјалним и др. потенцијалима своје земље и исказаном степену поверења према институцијама државе у којој живе. Када је реч о патриотизму, треба рећи да је скоро две трећине испитаних – 64,1% себе окарактерисало као патриоту, сваки десети је одговорио да није патриота (11,1%), и чак сваки четврти испитаник се изјаснио да му је тешко да артикулише свој став према том питању (24,8%). Респоденти којима је било тешко да дефинишу свој став према овом питању подељени су у образложењу разлога. Доминирају она која се тичу тешкоће у конкретном дефинисању властог односа према земљи као патриотизам (45,1%), трећина сматра да „у савременој епохи глобализације појам патриотизма потпуно губи смисао“, док део испитаника (9,8%) закључује да не разуме смисао појма „патриотизам“.

У оцени зближавања властите државе са земљама Запада, студенти су подељени. Сваки пети – 21,4% сматра да је оно Србији донело велику корист, 13,7% сматра да је та околност више користила него штетила, док 43,5% сматра да се добит Србије може изједначити са штетом коју је имала од сарадње са Западом. Више штете него користи ова сарадња доноси Србији сматра 17,2% студената, док је најмање испитаних који потпуно негативно квалификују консеквенце отварања према свету – 4%.

Српски студенти се највише поносе природним богатствима, спортским достигнућима, историјом своје земље и културном баштином, а најмање стањем привреде, материјалним стандардом, положајем земље на светској сцени, радом државних органа и стањем у социјалној сфери. Академци нису нарочито поносни ни на поштовање људских права и слобода, па на систем образовања у Србији. Ако сажмемо резултате које смо добили, могуће је констатовати да је најмања наклоност студената исказана према актуелној привредној и политичкој ситуацији у земљи, што је резултат који не изненађује, ако се има у виду да ова врста вредновања укључује и когнитивну компоненту, тиме и критички став према социјалној реалности.

Табела 6. Одговори студената на питање о томе да ли се поносе појединим ресурсима властите земље

Да ли се поносите:	ДА	НЕ
Историјом земље	85.6	14.3
Природним богатствима	91.7	8.3
Културном баштином	87.6	11.9
Радом државних органа	11.0	89.0
Положајем земље на светској сцени	8.4	91.6
Стањем привреде у земљи	3.7	96.3
Стањем у социјалној сфери	5.3	94.7
Поштовањем људских права и слобода	29.1	70.9
Системом образовања	34.8	65.2
Животним стандардом становништва	3.3	96.7
Војском	31.3	68.7
Развојем науке и технике	29.5	70.5
Спортским достигнућима	88.4	11.6

У контексту вредновања политике и друштвене делатности занимљиво је и представљање података који се тичу ставова који се односе на степен поверења у институције државе у којој живе. Највећи степен поверења испитаници су показали према Српској православној цркви – средња вредност на скали поверења 2,93, медијима 2,52 и војсци 2.09, а најмање крупном бизнису 1,52, политичким партијама 1.55 и међународним НВО које делују у Србији 1,63. Средње вредности поверења у Владу РС, Скупштину, полицију РС су такође веома ниске и износе испод 2,00, што би преведено на језик испитаника значило да доминирају одговори „углавном не верујем“.(Табела 7.)

Табела 7. Степен поверења студената у поједине институције државе Србије

У којој мери верујете:	У потпуности верујем	Углавном верујем	Углавном не верујем	Уопште не верујем	Не могу да одговорим	Средња вр.скора
Влади Републике Србије	5.1	21.7	31.9	29.0	12.3	1.78
Народној скупштини РС	3.4	16.5	35.7	31.8	12.6	1.66
Председнику Републике Србије	9.9	28.7	30.0	22.5	8.9	2.08
Политичким партијама	2.0	10.5	37.1	41.7	8.8	1.55
Домаћим НВО	2.7	21.8	31.9	36.0	13.0	1.71
Међународним НВО које делују у Србији	2.2	20.9	31.3	29.4	16.3	1.63
Полицији и органима који се баве заш. права	2.7	28.1	32.7	28.8	7.7	1.89
Судовима	3.9	31.2	30.3	26.2	8.5	1.96
Банкама	5.3	30.8	30.5	24.7	8.7	2.00
Крупном бизнису	3.2	9.3	38.0	35.9	13.7	1.52
Средствима масовних комуникација	5.1	34.1	30.2	22.9	7.6	2.52
Српској православној цркви	22.5	36.3	20.6	11.9	8.7	2.97
Војсци	9.1	33.6	27.8	16.4	13.1	2.09

Студенти су незадовољни радом институција у Србији и немају поверења у њих, зато је занимљиво колико они лично, својим активизмом доприносе да се ситуација у Србији промени. На питање да ли их занима политика половина испитаника се изјаснила да прати политичка збивања колико је то неопходно, да се не труде да све знају али нису равнодушни када је политика у питању. Међутим чак сваки трећи студент се не занима за политику (нешто случајно сазна или се уопште не интертесује за њу). Они које не занима политика то образлажу на различите начине. Доминирају одговори да је политика „прљава ствар“ – 30,4%, недостатак времена 29,3% и не увиђање смисла у бављењу њоме – 22,1%. Сваки десети студент који се не занима за политику образлаже то својим узрастом – „рано је за мене да се бавим политиком“. Тек 42,8 % студената иде на све изборе и гласа на њима, 36,7% гласа само на најважнијим изборима, а сваки пети академац је разочаран у ефекте избора и никада не гласа јер сматра да тај чин ништа неће променити!

У склопу разматрања о личном активизму, али и о аномичности у студентској популацији занимљиво је видети према коме студенти пре свега осећају своју одговорност. Истраживање је показало да студенти у Србији најпре осећају одговорност породици и ближњима – 81,4%, према себи – 74,5%, потом према пријатељима 43,9%, док једва да сваки десети осећа одговорност према свом народу – 9,7% и држави 9,2%. Ови подаци заокружују слику о томе које су области живота студентима највредније и донекле бацају ново светло на већ поменуте податке о патриотизму добијене самооценом властитих осећања од стране самих испитаника. Свакако да би у контексту поменутих података било занимљиво проверити и ставове који би се односили на одговорност државе према појединцу у испитиваној популацији, као и на преференције које се тичу личног и колективног идентитета.

***

Истраживање које је спроведено је, углавном, потврдило резултате истраживања која су периодично спровођена и у ранијем периоду. Студентска популација показује значајну аномичност и окренутост религији, резигнираност у односу на будућност и мању спремност за планирање властитога живота у надолazeћим временима. Извесно је да постоји велика доза разочараности студентске популације у укупно стање у земљи, што показује и њихово изразито неповерење према кључним државним институцијама, укључујући и политичке партије и међународне и домаће НВО. У таквој ситуацији,

они показују одлучно окретање ка себи: зато је образовање високо вредновано, упркос инфлацији синекура, зато постоји окретање породици, и наглашена одговорност према породици и себи, коначно отуда и окретање ка цркви, која посредује „у комуникацији с Богом“, која опет доноси мир и (само)изолацију. Високо вредновање образовања видљиво је између осталог, и образлагању мотива за стицање високог образовања – они студирају јер желе да стекну знања неопходна за њихов даљи живот и желе да постану квалификовани стручњаци. Студенти показују хетерогеност у својим просоцијалним ставовима, односу према патриотизму, политичком активизму, односу према ефектима успостављене сарадње Србије са Западом. У различитој мери је исказан понос на поједине материјалне, културне и социјалне ресурсе властите земље. Српски студенти се највише поносе природним богатствима, спортским достигнућима, историјом своје земље и културном баштином, а најмање стањем привреде, материјалним стандардом, положајем земље на светској сцени, радом државних органа и стањем у социјалној сфери. Академци нису нарочито поносни ни на поштовање љуских права и слобода, па на систем образовања у Србији. Свесни су уплива актуених друштвених прилика на њихово лично и професионално постигнуће. Не одликује их појачани оптимизам карактеристичан за младе који одрастају у здравим социјалним околностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Allport, G.W., Vernon, P.E., Lindzey, G. (1960). *A Study of Values*. Boston: Houghton Mifflin.
- Brown, R. (1965) *Social Psychology*, New York: The Free Press.
- Ferge Zsuzsa (1996): Social values and evolution of regime change, *Innovations*, Vol. 9, No, 3:261-277.
- From, E.(1963) *Zdravo društvo*, Beograd: Rad.
- Fulgosi, A., Radin, F. (1982). Psihografska analiza stilova života gradske omladine. *Revija za psihologiju* 1-2, 25-37. Zagreb: Savez društava psihologa SFR Jugoslavije.
- Golubović, Z., Kuzmanović B. i Vasović M. (1995) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i "Filip Višnjić"
- Greenstein, F. I., Personality and political socialization: the theories of authoritarian and democratic character, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 81-95.
- Grupa autora (2003), Zbornik sa okruglog stola "Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost", Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, IDN.
- Janos, P. (1994), Process of transition in post-communist countries. Comparative perspective. *Innovations*, Vol. 7, No. 1. pp 221-231.
- Katz, D. (1972), The functional approach to the study of attitudes. U: J.B. Cohen (Ed.). *Behavioral Science Foundation of Consumer Behavior*. New York: The Free Press. 221-244.
- Kuzmanović, B., Autoritarnost, u: Lazić, M. (red.) *Razaranje društva*, Filip Višnjić, Beograd, 1994, 151 - 173.
- Kuzmanović, B.(1995a), Autoritarnost kao socijalnopsihološka karakteristika, u: Golubović, Z. (ur.), *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić, 1995a.
- Kuzmanović, B. (1995b), Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja*, 7, 17 - 47.
- Kuzmanović, B. (1998), Retradicionalizacija političke kulture, u: Vasović, M. (red.), *Fragmenti političke kulture*, Beograd: IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 257-284.

- Kuzmanović, B., Petrović, N.* (2008) Vrednosni ciljevi kao činioци političkih stavova i mnjenja mladih, *Sociologija*, Vol. L, № 2, s.153-174
- Maslow, H.A. (2001), *O životnim vrednostima*. Beograd: IP "ŽARKO ALBULJ".
- Milić, A. (2003) Porodični bilansi i političke i vrednosne orijentacije, Zbornik sa okruglog stola *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, IDN, 157-164.
- Milosavljević, Lj., Jovanović, N., Stjepanović-Zaharijevski, D. (ur) (2009), *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*, Niš: FF Univerziteta u Nišu, Centar za sociološka istraživanja
- Nikolić, M., Mihailović S. (ur.) (2004), *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa, Center for Policy Studies
- Pantić, D. (1977), Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva, u: Popović, M. (ed.), *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd: IDN
- Pantić, D. (1981), *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*, Beograd: Izdavački centar SSO Srbije
- Pantić, D. (1990a), *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Beograd: IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje
- Pantić, D. (1990b), Vrednosti mladih u vreme krize, Zbornik: *Deca krize: omladina Jugoslavije krajem osamdesetih*, Beograd: IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 173-202
- Pantić, D. (2002), Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine, u: Goati, V. (ur.), *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2002. 79-130.
- Rokeach, M. (1960), *The Open and Closed Mind*, New York: Basic Books.
- Rokeach, M. (1973), *The nature of human values*, New York: The Free Press.
- Rot, N., Havelka N. (1973), *Nacionalna vezanost i vrednost kod srednjoškolske omladine*, Beograd: Institut za psihologiju, IDN
- Tomanović, S. (2009), Problemi roditeljstva kao odraz društvenog konteksta odrastanja, u *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*, Milosavljević, Lj., Jovanović, N., Stjepanović-Zaharijevski, D. (ur), Niš: FF Univerziteta u Nišu, Centar za sociološka istraživanja
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura nakladno-izdavački zavod

Jasmina Petrović and Uroš Šuvaković

Faculty of philosophy of University in Priština with temporary
headquarters in Kosovska Mitrovica

VALUE ATTITUDES OF THE STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE: ONE OF THE INDICATORS OF THE DOMINANT SOCIALIZATION PATTERN

Summary: *Considering the fact that in the process of socialization the universal elements of culture and sociability together with the influences coming from the immediate social context are sublimated, an occasional examination of value attitudes, as the key drivers or blockers of the social development, is of key importance in terms of observing the direction in which a society moves. As the categories that contain “the conception of desirability”, value orientations reflect the present, including its link with the past, on the one hand, revealing the potential to overcome it, which includes the orientation towards the future, on the other hand. In this sense, the profile of value attitudes is a relevant indicator for determining the dominant form of socialization in a society, especially when it comes to researching the values of the younger population. This paper analyzes the results of the research carried out in order to establish the degree of acceptance and preference of the relatively generalized personal value goals of the students of the University of Belgrade in May 2010. The conducted survey mainly confirmed the results of the surveys conducted periodically in the past. Student population shows a significant anemia, orientation to religion, resignation to the future and a low degree of willingness to plan their own lives in the coming times. It is certain that, within the student population, there is a high level of disappointment concerning the overall situation in the country, manifested by their distrust of the key state institutions, including political parties and international and local NGOs. In this situation, they show a decisive turn to themselves: this is the reason the education is highly valued, despite sinecure inflation, this is the reason there is a turn to the family, and the emphasized responsibility to the family and oneself, and finally this is the reason for turning to the church, which mediates “in communication with God”, which again brings peace and (self-) isolation.*

Students are aware of the influence of acute social conditions on their personal and professional achievement. They are not characterized by an increased optimism characteristic of young people who grow up in healthy social conditions.

Key words: *socialization, attitudes, value orientations, goals, students; the University of Belgrade*

СПОРТСКИ УЗОРИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БАВЉЕЊЕ ФИЗИЧКОМ АКТИВНОШЋУ АДОЛЕСЦЕНТКИЊА

Сажетак: *Адолесценција као транзитивни период између детињства и одраслог доба, носи бројне развојне изазове. Опадање нивоа физичке активности, посебно изражено код адолесценткиња, и с њим повезани здравствени ризици, заслужују посебну пажњу. Бројна истраживања бавила су се проблематиком учења по моделу у контексту промоције здравља и физичке активности младих. У раду се критички сагледавају постојећа сазнања о значају и утицају спортских узора на бављење физичком активношћу адолесценткиња, посебно са аспекта презентације женских спортских узора у медијима и дизајнирања ефективних стратегија промоције физичке активности у популацији адолесценткиња.*

Кључне речи: *adolесценткиње, спортски узор, физичка активност*

Редовна физичка активност носи бројне користи по физичко, ментално и социјално здравље адолесценткиња. Истовремено, адолесценткиње представљају осетљиву групу када је реч о физичкој неактивности (Rowland, 1990; Sallis, 1993; Bailey, Wellard i Dismore, 2004). У раду се критички сагледавају постојећа сазнања о физичкој активности адолесценткиња, значају узора (посебно спортских) у адолесценцији, те медијској презентацији спортисткиња, са циљем да се идентификују обележја ефективног коришћења узора у промоцији физичке активности адолесценткиња.

ФИЗИЧКА АКТИВНОСТ АДОЛЕСЦЕНТКИЊА

Физичка активност представља кровни термин који се користи за означавање различитих облика телесне активности, попут спорта, плеса или радне активности, којима је заједничко да настају дејством скелетних мишића и да доводе до утрошка енергије (Caspersen et al., 1985).

Физичка активност доприноси здрављу костију, мишића и зглобова, контроли телесне тежине и превенцији хроничних болести. Такође, физичка активност може допринети самопоштовању и позитивнијем физичком селф-концепту адолесценткиња (види Ђорђевић и Тубић, 2009). Не треба заборавити да у адолесценцији долази до опадања самопоштовања код адолесцената оба пола, али је та појава изразитија код девојака (Harter, 1992). Такође, адолесценткиње неповољније вреднују сопствени физички изглед и спортску компетенцију. С обзиром да управо физички изглед највише доприноси самопоштовању током адолесценције (Harter, 1992), важно је кроз бављење физичком активношћу подржати самовредновање адолесцената у том домену. У контексту психосоцијалне кризе коју адолесценција носи, адолесценткиње се испољавају као вулнерабилније кад је реч о анксиозности, депресији и суициду (види: Bailey, Wellard & Dismore, 2004). Постојећа истраживања сугеришу да редовна физичка активност може допринети превазилажењу стреса, те превенцији и третману анксиозности и депресије. Физичка активност, осим тога, може представљати повољан контекст за социјалну инклузију и стицање социјалних вештина, а бављење спортом повезано је са бољим школским успехом (Bailey, Wellard & Dismore, 2004).

Упркос јединственим и широко признатим користима физичке активности, жене и даље представљају осетљиву групу кад је реч о физичкој активности. У поређењу са мушкарцима, могуће је идентификовати неколико специфичности физичке активности жена:

- Изразитије опадање физичке активности са узрастом (Rowland, 1990; Sallis, 1993; Bailey, Wellard i Dismore, 2004);
- Жене су мање активне од мушкараца у свим узрастним групама (Sallis, 1993; Pate et al, 1994; De Knop et al., 1996; Corbin, Pangrazi & Le Masurier, 2004; Ђорђевић, 2010; Ђорђевић и Матић, 2009);
- Жене су склоније мање интензивним активностима и преферирају одређене типове физичке активности (Active Australia, 2001; Simpson et al., 2003)
- Показују мање интересовање за спорт и физичку активност уопште (Bailey, Wellard i Dismore, 2004).

Специфични образац бављења жена физичком активношћу и спорту доводи се у везу са процесом родног типизирања (Haywood & Getchell, 2005), повећаним очекивањима кад је реч о социјалним улогама жена (Brown & Trost, 2003), религиозним уверењима (Nakamura, 2002),

социјално-економским условима живљења и интраперсоналним факторима, попут самоопажања физичког селфа, самоефикасности, ставова према физичкој активности и спорту итд. (Ransdell et al., 2004). Адолесценција се сматра ризичним фактором кад је реч о физичкој неактивности (Rowland, 1999). Неповољни тренд опадања физичке активности изразитији је код адолесценткиња и вероватно објашњење лежи у интеракцији биолошких и културолошких фактора (Malina, Bouchard i Bar-Or, 2004). У исто време, адолесценција представља животно доба када се учвршћују будуће преференције за физичку активност/ неактивност (Thompson, Humbert & Mirwald, 2003).

Ђорђевић и Крнета (2007) су на узорку младих адолесцената утврдили да између девојчица и дечака овог узраста постоје значајне разлике у бављењу спортом, те перцепцији спорта и сопствене спортске компетенције. Девојчице се мање баве спортом, а проблем родног стереотипизирања (у односу на спорт), много је присутнији него код дечака. Девојчице приписују спорту изразито маскулини карактер. Истовремено, дечаци се боље и компетентније осећају у спорту, више воле такмичење и физички изазов него девојчице. Истраживање спроведено на сличном узорку потврдило је да се дечаци више баве спортом, 70% дечака према 46% девојчица. (Ђорђевић, 2010). Такође, евидентно је постојање родних преференција кад је реч о избору спорта; типично „мушки“ спортови су фудбал, ватерполо и рукомет, а „женски“ спортови су гимнастика, плес и хокеј на трави. Родно „неутрални“ спортови су тенис, џудо и пливање.

Роуленд (Rowland, 1999) истиче да за типичног адолесцента мотивација за бављење физичком активношћу није више питање биологије, већ је обликују фактори попут прихватања вршњака, физичке способности, сексуалне привлачности и селф-концепта. „За многе тинејџере, интензивна физичка активност једноставно није ‘кул’“ (Rowland, 1999: 3). У овом узрасту стопа одустајања од спорта је висока, посебно код девојчица, показала је међународна компаративна студија (De Knor et al., 1996). Девојчице, као препреку за бављење физичком активношћу, најчешће наводе жељу да се баве неким другим стварима у слободно време. Друга објашњења за неактивност укључују неадекватне временске услове, школске обавезе, незадовољство часовима физичког васпитања у школи, одбојност према знојењу, недоступност или неподесност спортске понуде (Bailey, Wellard i Dismore, 2004).

Наставници физичког васпитања суочавају се са чињеницом да многе девојчице од живахних, активних и заинтересованих учесница у настави физичког васпитања, са одрастањем постају све мање склоне физичкој активности и спорту. „Један од највећих изазова у физичком васпитању је да се успостави и одржи укљученост адолесценткиња у спорт и физичку активност“ (Vescio, Wilde & Crosswhite, 2005: 153).

Коришћење узора да би се адолесценткиње охрабриле да остану у спорту препознаје се као могуће решење (Vescio, Wilde & Crosswhite, 2005).

ЗНАЧАЈ УЗОРА У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ

Адолесценција представља транзициони период од детињства ка одраслом добу. Главни психо-социјални развојни задатак адолесценције јесте формирање идентитета. У потрази за идентитетом, адолесценти се сусрећу са бројним изазовима, испробавају различите улоге, сусрећу нове људе и идеје, покушавају да се ускладе са важећим друштвеним нормама и вредностима. Стално експериментисање са новим улогама и постепено напуштање старих улога типично је за адолесценцију, коју стога називају и добом неодређених и збуњених особа (Трикић и сар., 2003).

„Људима су потребни узор и идоли. Они нуде значајну помоћ и оријентацију, посебно деци и адолесцентима. То је посебно истина у случају звезда и идола, који непрекидно произвођени и презентовани од стране мас-медија, преузимају функцију узора“ (Biskup & Pfister, 1999: 199). Иако се већина социјалног учења дешава путем директног моделовања, где модели потичу из нечијег непосредног окружења, у ери савремених комуникација „велика количина информација о људским вредностима, стиловима мишљења и обрасцима понашања, добија се из екстензивног моделовања у симболичком окружењу масовних медија“ (Бандура, 2001: 271). Бандура с правом закључује да изучавање социјализације у данашње електронско доба мора обухватити и електронску социјализацију.

Значај симболичког моделовања огледа се у чињеници да један модел путем масовних медија може пренети нове начине размишљања и понашања огромном броју, међусобно веома удаљених људи; истовремено, масовни медији омогућавају милионском аудиторијуму да искорачи из сопственог ограниченог окружења. „Њихове представе

о социјалној реалности су под великим утицајем викаријског искуства – онога што виде, чују и прочитају – без непосредних искуствених корекција“ (Бандура, 2001: 271).

У поређењу са преференцијама узора младих адолесцената у „пре-телевизијском“ добу (1956.), дошло је до промена у правцу значајног отклона од родитеља, породице и других особа из непосредног окружења као извора узора (French, & Pena, 1991). У први план су дошли ликови са тв екрана, односно, спортисти, поп-звезде, глумци и тв личности. Масовни медији могу попунити јаз између потребе адолесцената за независношћу од родитеља (и других значајних особа из непосредног окружења), с једне стране, и потребе за подршком и усмеравањем, са друге стране. „Ако адолесценти са својом посебном потребом за ‘спољним системима подршке’ не успеју да пронађу усмеравање код куће, у школи или у локалној заједници, масовни медији су на располагању“ (Melnick, & Jackson, 2002: 431). У истраживању Бишкуп и Пфистер (Biskup i Pfister, 1999) показало се да особе из непосредног социјалног окружења адолесцената имају маргиналну улогу кад је реч о узорима.

Посматрано у развојном контексту, узорци се мењају током времена. Прво су то чланови породице, при чему је до поласка у школу утицај родитеља највећи (Payne et al., 2002). Са поласком у школу, узорци постају вршњаци и наставници, ликови из литературе и масовних медија (спортисти, популарни музичари, глумци итд.). Родитељи, пријатељи и наставници могу бити опажани као узорци и током адолесценције и одраслог доба, посебно код жена.“ (Payne et al., 2002). Тинејџери који имају идоле (без обзира о каквом типу узора се ради) имају више школске оцене, више самопоштовање и јачи етнички идентитет (Yancey et al., 2002).

Кад је реч о узорима адолесцената, на основу претходних истраживања могуће је идентификовати неколико правилности:

- Процент адолесцената који немају узоре је у порасту. У зависности од истраживања, заступљеност адолесцената који немају узоре креће се од једне четвртине до више од половине (Bromnick i Swallow, 1999; Biskup i Pfister, 1999; Попадић и сар., 2003);
- Адолесценти су склонији узорима истог пола, а ово је посебно изражено код адолесцената мушког пола (Duck, 1990; Vescio

et al., 2005);

- Адолесценти мушког пола чешће бирају јавне личности, а адолесценткиње – особе из непосредног окружења (Yancey et al., 2002; Vescio et al., 2005; Payne et al., 2002);
- Адолесценти мушког пола чешће бирају спортисте за своје узоре, а адолесценткиње – популарне музичаре и глумце (Duck, 1990; French, & Pena, 1991; Bromnick i Swallow, 1999; Biskup i Pfister, 1999; Yancey et al., 2002; Попадић и сар., 2003).

СПОРТИСТИ/СПОРТИСТКИЊЕ КАО УЗОРИ У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ

У ери мас-медија спортисти су више него икада раније препознатљиви и доступни широком аудиторијуму. Истовремено, спортска индустрија доживљава експанзију: само у Америци се процењује на 213 милијарди долара, што је два пута више од индустрије аутомобила и седам пута више од филмске индустрије (Adams, 2009). Од укупне зараде, на рекламу отпада чак 14.1%, а на медијска права за преносе спортских догађаја – 3.6% (Adams, 2009). Развој специјализованих спортских програма, профилисање спортских часописа и канала, допринели су великој заступљености спортиста у медијима. Спортисти се не појављују само у спортским садржајима, већ рекламирају многе производе од чоколаде, до аутомобила, сатова и осигуравајућих друштава (Biskup & Pfister, 1999). „Популарност спортских хероја иде упоредо не само са интензивном утакмицом у мас-медијима, агресивним маркетиншким стратегијама рекламне индустрије и комерцијализацијом спорта, спортиста и спортисткиња, већ и са потребом младих за неким с ким би могли да се идентификују.“ (Бискуп и Пфистер, 1999: 202). Адолесценти сматрају да се њихови спортски хероји налазе негде између онога како себе виде и онога што би волели да буду, и то не само у домену физичког селфа, већ и кад је реч о радној и социјалној компетенцији (Strudler, 2006). Спортисти у поређењу са другим медијским фигурама, имају највише елемената „херојског“ у себи, често се описују као „већи од живота“ (Human & Sierra, 2009). „Спорт даје састојке за снове и фантазије: напетост и сензацију, победе и успех, надљуске подвиге, аскетизам и посвећеност“ (Biskup & Pfister, 1999: 202).

Истовремено, продор медија у приватност славних личности, оголио је лик спортиста ван спортских терена, много пута нарушавајући идеализовану слику спортског јунака (насилничко

понашање, ванбрачне везе, злоупотреба алкохола и дрога итд.). Новија истраживања преиспитују преовлађујући став да су адолесценти пасивни реципијенти медијских садржаја, подесни за различите манипулације и подложни усвајању негативних образаца понашања који их запљускују са медијских извора. „Адолесценти изгледа имају способности да уоче комплексност и неконзистентност карактера својих спортских хероја. Појединци имају своје индивидуалне изборе кад је реч о спортским херојима и своју сопствену перспективу кад је реч о томе шта је стварно идеално“ (Strudler, 2009).

Особе, дакле, бирају себи узоре и одабирају одређена својства и понашајне образце, а у исти мах, узорци могу да утичу на селф-концепт, ставове, вредности и понашање особе (Biskup & Pfister, 1999). Испитивање социјалних утицаја на спортску активност адолесцената, показало је да постојање спортских узора представља значајан предиктор бављења спортом код адолесцената оба пола, важнији од спортске активности родитеља, браће/сестара или пријатеља (Keresztes et al., 2008). Неколико студија случаја показало је да је коришћење узора ефикасан начин да више девојчица буде укључено у спорт и физичку активност (Vescio et al., 2005).

У светлу чињеница да узорци младих све више потичу из медијског окружења и да истовремено, адолесценткиње у значајно мањој мери него вршњаци мушког пола идентификују спортисте/спортисткиње као своје узоре, поставља се питање каква је презентација спортисткиња у медијима?

ПРЕЗЕНТАЦИЈА СПОРТИСТКИЊА У МЕДИЈИМА

Постојећа истраживања недвосмислено указују на инфериорну медијску презентацију спортисткиња у односу спортисте, посматрано по квантитативним и квалитативним показатељима.

Оно што најпре упада у очи јесте мањи обим (минутажа, број страница и сл.) покривености женског спорта у медијима. Примера ради, 1994. године на америчкој телевизији 93.8% процента времена припало је мушкарцима спортистима, а први програм британског БиБиСи-ја определио је 90% спортског програма за мушка такмичења. Практично сви спортски чланци у таблоиду *Сан (Sun)* односили су се на мушка спортска такмичења, а доминација мушког спорта била је изразита и у шведским медијима (види Bernstein, 2002; Koivula, 1999).

Мања заступљеност посебно је присутна у екипним спортовима и „маскулиним“ индивидуалним спортовима (Bernstein, 2002). Иако су евидентни и значајни помаци, примера ради, на олимпијским играма 1996. године укупно трајање преноса женских и мушких спортских такмичења је било изједначено, дубља анализа показује да је чак 61% преноса жена припао „социјално прихватљивим“ спортовима (гимнастика, пливање и скокови у воду) / Bernstein, 2002/. Десет година касније, на Олимпијади у Пекингу, укупно време преноса женских такмичења било је веома слично времену које су имали мушки спортови током ударних и касних ноћних термина, али је током дана значајно више времена било намењено мушким спортовима (Women's Sports & Physical Activity Facts & Statistics, 2007).

Наравно, поставља се питање да ли је количина (преноса, извештавања) једино битна? „Или, да ли просто добијамо више од истога?“ (Bernstein, 2002). Повећавање количине заступљености женског спорта у медијима, при чему се спортисткиње приказују на неадекватан начин, можда само погоршава ситуацију јер може да учврсти такво гледање на жене у спорту (Bernstein, 2002).

Чињеница је, наиме, да се о женском спорту извештава не само *мање*, него и *другачије*, у односу на мушкарце.

Често се женски спорт третира као „други“ док се мушки спорт третира као стандард (Angelini, 2008). Чак је и спортски херој инхерентно мушкарац и оваплоћује маскулине карактеристике које се цене, снагу, храброст, моћ, конкуритивност (Lines, 2001). Разлике у медијском преношењу женског спорта, у односу на спорт мушкараца, огледају се у начину како се означавају (именују) такмичења, како спортски новинари коментаришу спортисте/спортисткиње и какве се продукционе технике користе (Angelini, 2008).

Уобичајено је да мушка такмичења у називу немају наглашено да се ради о мушкој конкуренцији (то је стандард), док женска такмичења имају у називу тај елемент (јер се ради о нечем мимо стандарда). Нпр. у чланку на једном нашем спортском веб порталу наводи се да „се наредних дана одржава 36. Европско првенство у кошарци“, без посебног истицања да се ради о мушкој конкуренцији. Међутим, најаву такмичења истог ранга и у истом спорту, по правилу подразумева наглашавање да се ради о женама („У Летонији у недељу почиње Европско првенство у кошарци за жене“).

Коментатори много чешће ословљавају спортисткиње именом, а спортисте презименом; такође, спортисткиње се често ословљавају са девојка (енгл. *girl* може значити и девојчица), млада дама и сл., што још више наглашава својеврсни инфантилизам спортисткиња наспрам признавања статуса одрасле особе мушкарцима у спорту (Koivula, 1999).

Спортисти се чешће описују као снажни, моћни, велики; њихов успех се приписује спортском умећу, храбрости и тимској игри, а евентуални неуспех – вештини противника. Спортисткиње се приказују као привлачне и сексипилне, емоционалне, лабилне; њихов успех у спорту често се приписује срећи, а неуспех слабости саме спортисткиње (Lines, 2001; Angelini, 2008). Све то доводи спортисткињу у инфериорну позицију, физички и ментално (Angelini, 2008). Значајне разлике у продукцији (угао камере, трајање прилога, опрема прилога и сл.) такође фаворизују мушкарце.

У квалитативном смислу, стиче се утисак да је постигнуће жена мање важно и мање занимљиво (Коивула, 1999). „Жене су често маргинализоване, учињене невидљивим, тривијализоване, инфантилне и сведене на сексуалне објекте“ (Коивула, стр. 591). Медијска презентација спортиста/спортисткиња утиче на њихову перцепцију од стране аудиторијума, што значи да медији нису само огледало јавног мњења већ и његови кретори. Примера ради, спортисти (без обзира на пол) који су у новинском чланку приказани тако да је њихова физичка привлачност у првом плану, опажају се као мање талентовани, мање агресивни и мање херојски ликови у односу на спортисте чији приказ је фокусиран на њихово спортско постигнуће (Knight & Giuliano, 2002). Осим тога, чланци који спортисту приказују пре свега кроз призму физичке привлачности, мање се допадају читаоцима независно од полне припадности самих читалаца.

С обзиром да се спортисткиње много чешће него спортисти приказују са нагласком на физичку привлачност, сексуализација спортисткиња у медијима може угрозити њихову перцепцију у јавности. Према Бернстејновој (Bernstein, 2002) сексуализација тривијализује спортисткиње и одузима им спортски легитимитет, што доприноси очувању маскулинности хегемонијског типа. Анализа фотографија са олимпијских игара 1984. и 1988. године, које су објављиване у водећим америчким часописима (*Life*, *Sports Illustrated*, *Newsweek*, *Time*, *MS i Maclean's*) показала је да су слике најчешће истицале бокове, бутине, задњицу, груди и међуножје спортисткиња. Спортисткиње

су обично фотографисане у позама које запањујуће подсећају на позе жена у блажој порнографији (Duncan, 1990). Многе спортисткиње се својевољно укључују у маркетинг који их представља као сексуалне објекте (фотографије у провокативним купаћим костимима, без одеће и сл.). „Порука је јасна: за жене, успех у спорту није довољан; оно што је важније од свега јесте привлачно тело и еротска/сексуална харизма, ако спортски успех треба да прати финансијски успех.“ (Biskup & Pfister, 1999).

Оваквој медијској слици спортисткиња несумњиво доприноси чињеница да у спортском сектору доминирају мушкарци, као новинари, уредници, репортери, сниматељи. Примера ради, Удружење спортских уредника Асошијетед Преса има само 24 чланице од укупно 641 члана, а на олимпијским играма 2004. године, свега 16.6% акредитованих новинара који су преносили са такмичења биле су жене (Women's Sports & Physical Activity Facts & Statistics, 2007).

Медијска слика спортисткиња не доприноси на прави начин промоцији физичке активности и спорта адолесценткиња, јер су жене у многоме невидљиве, приказане стереотипно и инфериорно у односу на мушкарце спортисте. На основу Социјално-когнитивне теорије (Бандура, 2001) и премиса опсервационог учења, може се претпоставити да излагање оваквим моделима спортисткиња утиче на укупна уверења посматрача о учешћу жена у спорту и друштву уопште.

СМЕРНИЦЕ ЗА ПРОФИЛИСАЊЕ СПОРТСКИХ УЗОРА ЗА АДОЛЕСЦЕНТКИЊЕ

Каузална веза између узора и бављења спортом још увек није у довољној мери подржана научним доказима, премда обиље теоријске грађе значајно поткрепљује могуће доприносе спортских узора бављењу адолесценткиња спортом (Payne et al., 2002). С друге стране, постоје студије случаја које показују да је коришћење узора један од елемената ефективних стратегија укључивања девојчица у спорт и физичку активност (Vescio et al, 2005; Keresztes et al., 2008).

Бишкуп и Пфистер (Biskup & Pfister, 1999) сматрају да спортски идоли и спортски успеси могу да утичу на интересовање и активно учествовање у спорту, посматрано на нивоу популације. Недостатак и неадекватност женских спортских узора повезани су са малим интересовањем адолесценткиња за спорт. У таквим условима, медији занемарују женски спорт и окрећу су мушкарцима као циљној групи.

Недовољна заступљеност женског спорта у медијима, повлачи и губљење спонзора, рекламних уговора и финансијских средстава. Без финансијске потпоре, нема развоја женског спорта и врхунских резултата, а са друге стране „високо спортско постигнуће и победе су плодно тле за идоле“ (Biskup & Pfister, 1999).

Какви спортски узори би били најделотворнији кад је реч о подстицању физичке активности адолесценткиња? Истраживање усмерено на профилисање најефективнијих узора за подстицање учешћа адолесценткиња у физичкој активности и спорту, указало је на следеће претпоставке делотворног моделовања (Vescio et al., 2005):

- Сличност модела са посматрачем (адолесценткињама). Сличност подразумева пол, године живота, и што је изузетно важно, ниво моторичке умешности. Иако су у медијима и промотивним кампањама обично заступљене врхунске спортисткиње то не мора бити оптимално решење за адолесценткиње које, због мале сличности са моделом, не успевају да се идентификују са моделом. Фотографије које приказују савршену физичку лепоту спортисткиња у првом плану, а не спортско умеће, такође могу неповољно утицати на самопоштовање и боди-имиџ адолесценткиња (Thomsen et al., 2004). Важно је понудити моделе из различитих спортова, с обзиром да то већем броју адолесценткиња омогућава поистовећивање са спортисткињом из одабраног спорта.
- Модел треба да поседује јединствену комбинацију маскулиних и фемининих квалитета, без обзира да ли се ради о спортисти или спортисткињи.
- Обезбедити моделе из породице, тј. укључити чланове породице са афинитетом за спорт и физичку активност као узоре (посебно мајке), јер адолесценткиње највише узора налазе у породици.

Медији у савременом друштву имају посебну одговорност у моделовању образаца понашања и размишљања, те социјализацији младих. У условима глобалне хипокинезије и с њом повезаних обољења која умањују квалитет и трајање живота, медији доспевају у први план и кад је реч о промоцији здравог начина живота. Чињеница да природа и обим утицаја спортских узора на укључивање адолесценткиња у физичку активност и спорт још увек нису довољно истражени, не умањује њихов потенцијални значај.

ЛИТЕРАТУРА

- Active Australia. Participation in exercise, recreation, and sport* (2001). Retrieved from <http://www.activeaustralia.org/facts/ERASS.pdf>
- Adams, S. (2009): *Sports league economic structure and fiscal focus*. Sports Business Simulations. Available at: www.sportsbusinesssims.com (retrieved March 21, 2010)
- Angelini, James, R. (2008): "How did the sport make you feel? Looking at the three dimensions of emotion through a gendered lens", *Sex Roles*, 58: 127-135.
- Bandura, A. (2001): "Social Cognitive Theory of Mass Communication", *Mediapsychology*, 3: 265-299.
- Bailey, R., Wellard, I. & Dismore, H. (2004): *Girls' participation in physical activities and sports: benefits, patterns, influences and ways forward. Technical paper for the WHO*. Canterbury; Centre for Physical Education Research.
- Bernstein, A. (2002): "Is it time for a victory lap? Changes in the media coverage of women in sport", *International Review for the Sociology of Sport*, 37, 415-
- Biskup, C. & Pfister, G. (1999): "I Would Like to be Like Her/Him: Are Athletes Role-Models for Boys and Girls?", *European Physical Education Review*, 5(3):199-218
- Bromnick, R. D., & Swallow, B. L. (1999): "I would like to be like her/him: are athletes models for boys and girls?" *European Physical Education Review*, 5(3): 199-219.
- Brown, W. I., & Trost, S. G. (2003). "Life transitions and changing physical activity patterns in young women", *American Journal of Preventive Medicine*, 252: 140-143.
- Caspersen, C. J., Powell, K. E., & Christensen, C. M. (1985): Physical activity, exercise, and physical fitness: Definitions and distinctions for health related research. *Public Health Reports*, 100, 16-131.
- De Knop, P., Engstrom, L. M., Skirstad, B., & Weiss, M.R. (1996) *Worldwide Trends In Youth Sport*, Champaign, IL; Human Kinetics
- Duncan, M. C. (1990): "Sports photographs and sexual difference: Images of women and men in the 1984 and 1988 Olympic games", *Sociology of Sport Journal*, 7: 22-43.

- Ђорђевић, В. и Тубић, Т. (2009): “Физичко васпитање и селф-концепт адолесцената”, *Педагогија*, 64(3): 415-426
- Ђорђевић, В. (2010): Спортска активност ученика основне школе. *Менаџмент у спорту*, 1(1): 33-37.
- Ђорђевић, В. и Крнета, Ж. (2007): „Адолесценти и спорт: родна перспектива“ у: *Зборник радова: III Међународна конференција “Менаџмент у спорту”: зборник радова* (стр. 171-178). Београд: Универзитет “Браћа Карић”: Факултет за менаџмент у спорту; Олимпијски комитет Србије.
- Ђорђевић, В. и Матић, Р. (2008). “Узраст и пол као фактори утицаја на физичку активност деце и адолесцената”, *У: Антрополошки статус и физичка активност деце и омладине Војводине* (стр. 55-77). Нови Сад: Факултет спорта и физичког васпитања.
- French, J., & Pena, S. (1991): “Children’s hero play of the 20th century: Changes resulting from televisions influence”, *Child Study Journal*, 21(2): 79-95.
- Harter, S. (1992): “Visions of self: beoynd me in the mirror” In: *Developmental perspectives on motivation* (pp. 99-144). Lincoln, NE: University of Nebraska press.
- Haywood, K. M., & Getchell, N. (2005). *Life span motor development*, Champaign, IL; Human Kinetics.
- Hyman, M. R. & Sierra, J. J. (2009): *Sport celebrity Idolatry: A problem?* Retrieved from <http://www.westga.edu/~bquest/2009/idolatry09.pdf>
- Keresztes, N., Piko, B.F., Pluhar, Z. F. & Page, R. M. (2008): “Social influences in sports activity among adolescents”, *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 128 (1): 21-25.
- Knight, J. L., & Giuliano, T. A. (2001): “He’s a Laker; She’s a ‘Looker’: The consequences of gender-stereotypical portrayals of male and female athletes by the print media”, *Sex Roles*, 45(3/4): 217-229.
- Koivula, N. (1999): “Gender stereotyping in televised media sport coverage”, *Sex Roles*, 41(7/8): 589-604.
- Lines, G. (2001): „Villains, fools or heroes? Sports stars as role models for young people“, *Leisure Studies*, 20: 285-303
- Malina, R. M., Bouchard, C. & Bar-Or, O. (2004): *Growth, maturation and physical activity*. Champaign, IL; Human Kinetics.

- Melnick, M. J. & Jackson, S. J. (2002) "Globalization American-style and reference idol selection: The importance of athlete celebrity others among New Zealand youth", *International Review for the Sociology of Sport*, 37(3-4): 429-448.
- Nakamura, Y. (2002): "Beyond the hijab: Female muslims and physical activity", *Women in Sport and Physical Activity Journal*, 112: 21-48.
- Payne, W., Reynolds, M., Brown, S. & Fleming, A. (2002): *Sports role models and their impact on participation in physical activity: a literature review*. Victoria BC; University of Ballarat.
- Попадић, Д., Михаиловић, С. и Богдановић, Н. (2003): *Омладина Србије пред изазовима будућности*, Београд; Центар за проучавање алтернатива, Министарство просвете и спорта – Сектор за ученички и студентски стандард и Proni Institute for Social Education - Sweden.
- Ransdell, L. B., Vener, J. M. & Sell, K. (2004): "International perspectives: the influence of gender on lifetime physical activity participation", *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 124: 12-14.
- Rowland, T. W. (1999): „Adolescence: A 'risk factor' for physical inactivity“, *PCPFS Digest*, 3(6): 1-9.
- Simpson, M. E., Serdula, M., Galuska, D. A., Gillespie, C., Donehoo, R., Macera, C., et al. (2003): „Walking trends among US adults: the BRESS, 1987-2000“, *American Journal of Preventive Medicine*, 252: 95-100.
- Strudler, K. (2006): „Media sports stars and adolescents: a statistical analysis of mediated sports heroes based on self-concept congruity.“ *The Sport Journal*, 9(3). Retrieved from www.thesportjournal.org
- Thompson, A. M., Humbert, M. L., & Mirwald, R. L. (2003): „A longitudinal study of the impact of childhood and adolescents physical activity experiences on adult physical activity perceptions and behaviors“, *Quality Health Research*, 13: 358-377.
- Thomsen, S. R., Bower, D. W., & Barnes, M. D. (2004): "Photographic images in women's health, fitness, and sports magazines and the physical self-concept of a group of adolescent female volleyball players", *Journal of Sport & Social Issues*, 28(3): 266-283.
- Трикић, З., Коруѓа, Д., Врањешевић, Ј., Дејановић, В., Видовић, С. (2003): *Вршњачка медијација – Од свађе слађе*, Београд; Немачка организација за техничку сарадњу (ГТЗ).

Vescio, J., Wilde, K., & Crosswhite, J. J. (2005): "Profiling sport role models to enhance initiatives for adolescent girls in physical education and sport", *European Physical Education Review*, 11(2):153–170.

Women's Sports & physical activity facts & statistics. (2007): Retrieved from http://www.womenssportsfoundation.org/binary-data/WSF_ARTICLE/pdf_file/191.pdf

Yancey, A.K., Siegel, J.M., McDaniel, K.L. (2002): "Role models, ethnic identity, and health-risk behaviors in urban adolescents", *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 156: 55-61.

Višnja Đorđić and Dušanka Tumin

Faculty of sport and physical education

Novi Sad

SPORT ROLE MODELS AND THEIR INFLUENCE ON PHYSICAL ACTIVITY PARTICIPATION OF ADOLESCENT GIRLS

Summary: *Adolescence as a transitional stage between childhood and adulthood, bears numerous developmental challenges. Special attention should be paid to physical activity decrease, particularly pronounced in adolescent girls, and associated health risks. A number of studies analyzed concept of role modeling within the context of health and physical activity promotion in young people. This paper critically reviews current knowledge about relevance and influence of sport role models on physical activity participation of adolescent girls, including media presentation of female sport role models and designing of effective strategies in physical activity promotion in population of adolescent girls.*

Key words: *adolescent girls, sport role model, physical activity*

РАТНИ ЗЛОЧИН КАО ОБЛИК ПАТОЛОШКОГ ПОНАШАЊА

Сажетак: У овом раду ауторка настоји да анализира категорију ратног злочина, као једну у низу бројних, девијантних појава у сфери етничко-политичких односа на простору Босне и Херцеговине. Емиријски показатељи се односе на квантитативне податке о ставовима који се износе у појединим текстовима анализираних штампаних медија (Глас Српске, Дневни аваз и Јутарњи лист) у посматраном периоду. Тиме се настоји показати како је у босанскохерцеговачком друштву, у сфери међуетничких односа, још увијек присутан напор за савладавање мукотрпне прошлости због посљедњих ратних сукоба на просторима бивше Југославије, погледима према Хашком трибуналу и злочинима.

Кључне ријечи: ратни злочин, оптуженици за ратни злочин, Хашки трибунал, Глас Српске, Дневни аваз, Јутарњи лист, девијантно понашање, БиХ.

Од увијек се расправљало о разлозима и мотивима за друштвено-девијантно понашање. Темељна интересовања за то је још Конт поставио, у оквиру разоткривања фактора који нарушавају развој друштва, а потом и Диркем с теоријом аномије, Мертон и сл. Полази се од тога да девијантно понашање изазива несклад између постојећих културних вриједности и шанси да оне буду остварене. Девијантно понашање одступа од придржавања обичајних, моралних и правних норми у једном друштву, које чине његову колективну свијест. То, аномично стање, препознатљиво је као одсуство норми у друштву, односно, немоћи механизма контроле истог у кризним ситуацијама. Такво стање, са нарушеним друштвеним везама, доприноси да се појединац осјећа дезоријентисано и као исход се јавља девијантно понашање. Дакле, усљед рушења постојећих друштвених норми и вриједности, а без формирања нових, долази до стварања услова за развој и ширене социопатолошких појава. Ово је својствено друштвима у којима се дешавају промјене политичких и привредног карактера, какво је и БиХ друштво. Сукоб друштвене структуре и културних циљева, који нису доступни сваком појединцу или групи, условљава настанак незадовољства, а потом и девијантног понашања. Истраживање, рађено у оквиру докторске дисертације, јесте испитивање ставова

аутора у текстовима који се односе на друштвено девијантне појаве у босанскохерцеговачком друштву. Ставови аутора су мјерени на скали од изразито негативан, негативан, неутралан, позитиван и изразито позитиван, напомињујући да се став одређује као стечена тенденција за рекацију или позитивно или негативно према особама, објектима, ситуацијама изван нас или према властитим особинама, идејама или поступцима (Звонаревић, 1985: 124). Степен мјерења ставова у овом истраживању изражен је на сљедећи начин: изразито негативан став = 1; негативан = 2; неутралан = 3; позитиван = 4; изразито позитиван = 5. Резултати истраживања би требали показати који су то кључни фактори за настанак и ширење девијантног понашања на просторима БиХ, бар према томе како их припадници тог друштва перципирају посредством дневне штампе. Цјелокупна ситуација у друштву БиХ, наша интересовања у истраживању је усмјерила и на истраживање јавности путем гласила о девијантним појавама које се тичу и произилазе из мукотрпног савладавања прошлости (односи се на ставове, односе актера) међуетничких сукоба у БиХ, који су резултирали генералним сукобима на простору у бившој Југославији, о погледима према Хашком трибуналу, о злочину. Анализирани су садржаји три дневна листа у БиХ, и то: *Глас Српске*, *Дневни аваз* и *Јутарњи лист* у периоду од 1.06.-31.08.2009. године.

Узорак је био пројектован на 218 примјерака дневних листова *Глас Српске*, *Дневни аваз* и *Јутарњи лист* у поменутом периоду, односно, анализирана су 73 (33,5%) примјерка *Гласа Српске*, 82 (37,6%) примјерка, *Дневног аваз* и 63 (28,9%) примјерка и *Јутарњег листа*. Неопходно је напоменути да лист *Глас Српске* у дане викенда излази као двоброј, а да *Јутарњи лист* за поједне празнике излази и као двоброј и као троброј (*Табела 1*).

Табела 1: Приказ узорка истраживања

Назив листа	Број	%	Укупно
Глас Српске	73	33.5	33.5
Дневни аваз	82	37.6	71.1
Јутарњи лист	63	28.9	100.0
Укупно	218	100.0	

Ратни злочини су једно од четири међународна кривична дјела у ужем смислу, а најважнији међународни документи који регулишу ову област јесу *Женевска конвенција* из 1949. године и два допунска протокола из 1977. године. Ту су још: *Конвенција о спријечавању и кажњавању геноцида* из 1948. године, *Конвенција о заштити културних добара у случају оружаних сукоба* из 1954. године, *Конвенција о сузбијању и кажњавању апархејда* из 1973. године, *Конвенција о спријечавању и кажњавању кривичних дјела против лица под међународном заштитом* из 1976. године и друга међународна акта и документа, која су дио постмодерног „просвјетитељског „дјеловања (Влајки, 2009: 396). Ратни злочини се односе на повреде међународног ратног права и правила вођења рата, под којим се подразумевају злочини и нехумани поступци за вријеме рата према цивилном становништву, према рањеницима, ратним заробљеницима, према културним, историјским и здравственим објектима који не служе ратним сврхама. Статут војног суда у Нинбергу (8. 8. 1945. године) дефинисао је ратни злочин као ужасе или прекршаје почињене над особама и добрима као што су: кршење закона и обичаја рата, укључујући ту и убијање, лоше поступање или депортацију, за присиљан рад или за други циљ, цивилних становништава на окупираним територијама, убиство или лоша поступања са ратним заробљеницима, погубљење талаца, пљачкање јавних или приватних добара, уништавање насеља без мотива или девастирање оних које не одобрава војна дужност. Конвенција од 26. новембра 1968. године учинила је незастаривим ратне злочине. Те године је Конвенција допунила ову исту, успостављену послје Другог свјетског рата, са „ нељудским поступцима који проистичу из апархејда, као и из геноцидних злочина. Злочин против човјечности је чешће коришћен појам посљедњих деценија и врло је често цитиран у суђењима за злочине у рату у бившој Југославији (З. Петровић: 2004). Облици социопатолошког понашања који се појављују у почињеним дјелима ратног злочина су убиства, злостављања, примјена експеримената над тјелесним интегритетом, психолошке тортуре, присиљавање на принудни рад, насиље, застрашивање. Иначе, ратни злочини су деликти рата, поред геноцида и повреде хуманитарног права. Разлог за почињене ратне злочине у било којој држави и било ком периоду, правдају се угрожавањем националних интереса, ускраћивањем права за остваривање истих и хуманитарним разлозима. Савремени ратови се одликују по томе што њихова пракса путем ратне пропаганде тврди, да је сваки човјек, сваки објекат, оправдан војни циљ. Такође, није

заступљена селективност становништва, разара се инфраструктура и културна добра, принцип “колективне кривице” и генетско наслеђе се узимају као главни мотив за масовно убијање припадника једне или више популација са максималним коришћењем недозвољеног оружја (касетне бомбе, осиромашени уранијум, биолошка средства и сл) (Бошковић, 2006: 291).

Сви починиоци кривичних дјела против човјечности се генерализују под једним именом – ратни злочинци, као посебни типови криминогених личности, који су или директни или индиректни наредбодавци за та дјела. Директни наредбодавци су обично из редова високог командног кадра, који своје наредбе о извршењу злочина правдају државном дужношћу и, понекад, личном свијешћу, док су индиректни наредбодавци, обично, високи политички, национални лидери који свјесно, својим догматским ставовима, подстичу на извршење злочина. По самој природи ратовања може се рећи да сваки војник јесте ратни злочинац јер извршава „наметнута“ дјела и да га то претјерано не разликује од наредбодаваца. Међутим, суштина је у томе што заиста само одређени профили личности могу надоћи на такве идеје о дјеловању које се касније подводе под злочином против човјечности, геноцидом и сл. Већина теоретичара се слаже да се ради о психопатским личностима које наизглед испољавају одважност, храброст, мржњу према непријатељу, а истовремено се не придржавају дисциплине и правила ратовања. Ратни злочинци обично потичу из реда нормалног, грађанског слоја. Они извршењем војних дужности постају масовне убице без гриже савјести, осјећаја кривице и моралних људских обзира. Према мишљењу психолога Чернија (I. W. Charny), ратни злочинац је масовни убица али у погледу менталног здравља је сасвим нормална личност. Социолог Хаџис (E.C.Huges) мисли да је ријеч о добрим људима који обављају прљаве послове својих држава. Резултати истраживања психијатра Лифтона (R.J.Lifton) показују да и обични људи могу да почине демонска дјела (Маркузен, 1994: 5.) Неки истраживачи сматрају да су ратни злочинци и душевно обојеле особе, сужене моћи расиђивања и интелигенције. Међутим, истраживања интелигенције ратних злочинаца из времена Другог свјетског рата указују на то да није ријеч само о ментално нормалним особама, већ и да те особе имају натпросјечан коефицијент интелигенције. Ту се још уочавају и особине личности попут нарцисоидности и параноидности, као и потреба за доминацијом, владавином над неким и задовољством у некажњеном наношењу бола. Ово указује на то да постоје појединци

који убијају друге из страсти, повећавају свој ужитак предходним мучењем жртве, при чему је деструктивна агесија сама себи циљ, што обиљежава душевни живот тих људи (В.Стојковић, 1992: 25).

Ратни злочин је саставни дио већине идеологија, и на тај начин је омогућен простор за дјеловање појединаца, злочиначки настројених, без подлијегања икаквим санкцијама. Због тога, можда је и сувишно износити психолошке карактеристике профила било којег ратног злочинца, јер јер је несумњиво да је, садизам који испољавају, у складу са одређеним идеологијама и политикама. Стога, на њих треба дјеловати кривично-правним нормама. Хараламбос истиче да све теорије о злочину и девијантности полазе од претпоставке да су злочини и девијанти мањина становништва, те се злочин покушало објаснити с обзиром на разлике између криминалаца и сталог дијела становништва у једном друштву. Тако се сматра, да злочинци, као и остале девијантне особе, имају посебне биолошке карактеристике, васпитну запуштеност и посебно мјесто у друштвеној структури. Међутим, различита истраживања злочина, а посебно ратног злочина, показују да је злочин присутан у различитим друштвеним слојевима и донекле субјективно (у зависности од националности) тумачен и подвођен под исто, што ће се потврдити и кроз профле оптужених за и третираних као ратним злочинцима у овом истраживању. Наиме, анализирана категорија ратни злочини, у узорку је заступљена у 32.1% текстова, а слика о ставовима аутора у текстовима који говоре о ратним злочинима изгледа овако: са изразито негативним ставовима је 19 примјера (27.1%), са негативним ставом је 21 примјер(30.0%), са неутралним ставом је 28 (40.0%) и са позитивним ставом је 2 примјера (2.9%) (Табела 2)

Табела 2: Интезитет ставова аутора у дневним новинама према ратним злочинима

Интезитет ставова аутора у текстовима узорка о ратним злочинима	Број	%	Валидан %	Укупно
изразито негативан	19	8.7	27.1	27.1
негативан	21	9.6	30.0	57.1
неутралан	28	12.8	40.0	97.1
позитиван	2	.9	2.9	100.0
Укупно	70	32.1	100.0	-
Недостајући наслови	148	67.9	-	-
Укупно	218	100.0	-	-

Најнегативније писање у оквиру категорије „ратни злочини“ је у *Дневном авазу* (АС=1.80). Изразито негативан ставом аутора је заступљен у 39.0% текстова, са негативним ставом је 18 текстова или 43.9%, са неутралним ставом је 14.6% или 6 текстова и са позитивним ставом је један примјер или 2.4%. Јутарњи лист је такође заузео поприлично негативан став у писању на тему ратних злочина

(АС=2.50), јер је са изразито негативним ставом 2 примјера или 20.0%, са негативним ставом је 1 примјер или 10.0%, са неутралним ставом је 7 примјера или 70% док са позитивним ставом нема ниједан примјер. У Гласу Српске је евидентно најпозитивније писање на ову тему (АС=2.89). По један примјер је са изразито негативним и позитивним ставом аутора или 5.3%. Негативан став је заступљен у 2 примјера или 10.5%, а са неутралним ставом је 15 примјера или 78.9% (Табела 3).

Табела 3: Ставови аутора у текстовима о ратним злочинима по дневним листовима

Назив листа	Интезитет ставова аутора у текстовима са садржајем о ратним злочинима				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	1 5.3%	2 10.5%	15 78.9%	1 5.3%	2.84
Дневни аваз	16 39.0%	18 43.9%	6 14.6%	1 2.4%	1.80
Јутарњи лист	2 20.0%	1 10.0%	7 70.0%	0 0%	2.50

Наравно, идикативно је да, што се тиче и ове категорије у сфери етничких и политичких односа, није изостављен претпостављајући субјективизам одређених националности у БиХ, јер је евидентан бошњачи критичи став према судским процесима у Хагу, док су Срби и Хрвати умјеренији са већинским неутралним ставовима према истим. Ова доза критике и осуде од стране Бошњака, опет осликава, пољубаност БиХ друштва како мултиетничког у правом смислу ријечи, јер је свега 10% оптужених у Хагу бошњачке националности, за разлику од Срба који су међу најоптуженијима за ратни злочин а, тиме су и свјетској и домаћој јавности представљени као актери за изазивање протеклог рата на овом простору.

СТАВОВИ ПРЕМА ОПТУЖЕНИЦИМА СРПСКЕ НАЦИОНАЛОСТИ

У категорији ставови аутора према оптуженицима српске националности, анализа је урађена кроз разврставање на првооптужене представнике српске националности (Радован Караџић) и на другооптужене представнике (Ратко Младић), као индивидуални актери хашких процеса, третирали у двије категорије: као ратни злочинаца и као оптуженик за ратни злочин. Оваква категоризација је наметнута на основи писања о поменутих личностима у дневним листовима, јер је о првооптуженом и другооптуженом од стране Срба било писано само као оптуженицима за ратни злочин, што није евидентирано од стране Бошњака и Хрвата. Дакле, већ на основу овога се врши прејудикација о главним кривцима за задња ратна дешавања на просторима БиХ, без окончаних судских процеса, која је на нивоу опште колективне свијести код припадника бошњачке и хрватске националности. Категорија, првооптужени као оптуженик за ратни злочину оквиру анализе текстова, заслужена је у 23 примјера или 10.6%. Радован Караџић као први оптуженик за ратни злочин са изразито негативним ставовима имамо 4 примјера (17.4%), са негативним ставовима је 2 примјера (8.7%), са неутралним ставовима је 16 примјера (69.6%) и са позитивним ставовима је 1 примјер (4.3%). (табела 4)

Табела 4: Ставови аутора у дневним новинама према првооптуженом као оптуженику за ратни злочин

Интезитет ставова аутора у текстовима узорка о првооптуженом као оптуженику за ратни злочин	Број	%	Валидан %	Укупно
изразито негативан	4	1.8	17.4	17.4
негативан	2	.9	8.7	26.1
неутралан	16	7.3	69.6	95.7
позитиван	1	.5	4.3	100.0
Укупно	23	10.6	100.0	-
Недостајући наслови	195	89.4	-	-
Укупно	218	100.0	-	-

Табела 5: Ставови аутора у текстовима о првооптуженом као оптуженику за ратни злочин по дневним листовима

Назив листа	Интетзитет ставова аутора у текстовима са садржајем о првооптуженом као оптуженику за ратни злочин				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	1 5.9%	1 5.9%	15 88.2%	0 0%	2.82
Дневни аваз	3 50.0%	1 16.7%	1 16.7%	1 16.7%	2.00

Јутарњи лист ниједним текстом није обухватио писањем поменутој категорију, што се опет, донекле, може објаснити незаинтересованошћу за веома актуелне процесе у другој држави. Дневни аваз је најригорозније писао и о овој категорији, јер је АС= 2.00, са изразито негативним ставовима је половина текстова ове садржине или 50%, а са негативним, неутралним и позитивним ставом аутора је по један примјер или 16.7%. Аутори у Глас Српске су заузели неутралан став на ову тему јер је АС= 2.82, највише је текстова са неутралним ставом 88.2%, а са изразито негативним и негативним ставом је један примјер или 5.9%. (табела 5)

Преглед добијених резултата, потврђује претходно речено, а то је да представници бошњачке националности ни у ком случају не доживљавају првооптуженог представника српске националности као некога ко може и има право да негира тачке оптужнице на основу којих је и започет судски процес у Хагу. Доживљава се као безусловни кривац за ратни злочин почињен на простору БиХ, што ће се показати и у даљим резултатима анализе за првооптуженог за ратни злочин.

Третирање првооптуженог као ратног злочинца евидентирано је у 19 текстова из узорка или 8.7% Ставови аутора у текстовима о првооптуженом као ратном злочинцу: са изразито негативним ставом је 8 примјера (42.1%), са негативним ставом је 7 примјера (36.8%), са неутралним ставом имамо 4 примјера (21.1%). (табела 6)

Табела 6: Ставови аутора у дневним новинама према првооптуженом као ратном злочинцу

Интезитет ставова аутора у текстовима узорка о првооптуженом као ратном злочинцу	Број	%	Валидан %	Укупно
изразито негативан	8	3.7	42.1	42.1
негативан	7	3.2	36.8	78.9
неутралан	4	1.8	21.1	100.0
Укупно	19	8.7	100.0	-
Недостајући текстови	199	91.3	-	-
Укупно		100.0		-

Веома тендециозно, негативно писање у оквиру ове категорију показано је у Дневном авазу (АС= 1,58), гдје опет, половина текстова, 50%, садржи изразито негативан став аутора, пет је текстова са негативним ставом или 41.7% и један је примјер са неутралним ставом аутора или 8.35%. Јутарњи лист је кроз два примјера испратио поменућу тему, од чега је један примјер са изразито негативним ставом (50%) и један примјер са неутралним ставом аутора (50%). (АС= 2.00) Глас Српске, (АС= 2.20), је ову категорију обухватио са 5 текстова од чега је један писан са изразито негативним ставом аутора (20.0%) и по два примјера са негативним и неутралним ставом аутора (40%). (табела 7)

Табела 7: Ставови аутора у текстовима о првооптуженом као ратном злочинцу по дневним листовима

Назив листа	Интезитет ставова аутора у текстовима са садржајем о првооптуженом као ратном злочинцу			
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	АС
Глас Српске	1 20.0%	2 40.0%	2 40.0%	2.20
Дневни аваз	6 50.0%	5 41.7%	1 8.3%	1.58
Јутарњи лист	1 50.0%	0 0%	1 50%	2.00

Дакле, евидентно је да, прегледом добијених резултата у сфери етничких и политичких односа у БиХ, безобзира на покушаје страних и домаћих фактора који настоје градити ово друштво као мултиетничко са међусобним, поштујућим међунационалним релацијама, имамо јасну националну подјељеност са веома малим или готово никаквим толерантним ставовима. Ово указује на мукотрпно савладавање ратне прошлости, гдје се кроз призму, на основу главних оптуженика српске националности у хашким процесима са простора БиХ, цијели српски народ третира злочиначким или геноцидним, од стране Бошњака или Хрвата. Слична је ситуација по питању оптужби и третирања као ратног злочинца и код другооптуженог, Ратка Младића. Скоро идентичан је број текстова који Ратка Младића представљају као ратног злочинца попут Радована Караџића. Евидентирано је 18 таквих примјера или 8.3% у узорку. Од тога је више од половине текстова заступљено у Дневном авазу, што се може видјети у даљим табеларним приказима резултата. Ставови аутора у текстовима који говоре о другооптуженику као ратном злочинцу: са изразито негативним ставом је 10 примјера (55.6%) , са негативним ставом је 6 примјера (33.3%), са неутралним ставом је 2 примјера (11.1%). Примјер позитивног става није евидентиран. (табела 8)

Табела 8: Ставови аутора у дневним новинама према другооптуженику као ратном злочинцу

Интезитет ставова аутора у текстовима узорка о другооптуженику као ратном злочинцу	Број	%	Валидан %	Укупно
изразито негативан	10	4.6	55.6	55.6
негативан	6	2.8	33.3	88.9
неутралан	2	.9	11.1	100.0
Укупно	18	8.3	100.0	-
Недостајући наслови	200	91.7	-	
Укупно	218	100.0	-	-

Табела 9: Ставови аутора у текстовима о другооптуженику као ратном злочинцу по дневним листовима

Назив листа	Интезитет ставова аутора у текстовима са садржајем о другооптуженику као ратном злочинцу			АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	
Глас Српске	1 50.0%	1 50.0%	0 0%	1.50
Дневни аваз	6 50.0%	5 35.7%	1 8.3%	1.64
Јутарњи лист	2 100%	0 0%	0 0%	1.00

О овој категорији највише је писано у Дневном авазу. Од седам примјера, 6 је са изразито негативним ставом или 50%, пет је са негативним ставом или 35.7% и један примјер је са неутралним ставом или 8.3%. Аритметичка средина је 1.64. Јутарњи лист на основу добијених резултата има најнегативније писање за ову категорију, иако су само 2 примјера (100%) са изразито негативним ставом аутора. (АС= 1.00) Глас Српске, такође, има негативан став у писања у овој теми, али не са истом дозом, јер је по један примјер са изразито негативним и негативним ставом аутора (АС=1.50) (табела 9). Међутим, према овим подацима, најубједљивије писање на ову тему, имали су представници бошњачке националности, гдје је већина текстова писана језиком мржње, што одражава њихов јасан став према другооптуженом представнику српске националности у Хагу. Јако мали број текстова ове тематике у остала два праћена листа, указује на могућност занемаривања добијених резултата од њих, јер својим, номиналним вриједностима, не могу побити изведени закључак о веома ригидном ставу бошњачке националности према српској, кад је у питању стање ратног злочина на простору БиХ.

О другооптуженом као оптуженику за ратни злочин у укупном узорку је 7 текстова или 3.2%. Ставови аутора у текстовима који говори о другооптуженом као оптуженику за ратни злочин: са изразито негативним ставовима је 3 примјера (42.9%), са негативним ставом је 1

примјер (14.3 %), са неутралним ставом је 3 примјера (42.9%). Битно је напоменути да примјер позитивног става такође, ни у овој категорији није евидентиран. (табела 10)

Табела 10: Ставови аутора у дневним новинама према другооптуженом као оптуженику за ратни злочин

Интезитет ставова аутора у текстовима узорка о другооптуженом као оптуженику за ратни злочин	Број	%	Валидан %	Укупно
изразито негативан	3	1.4	42.9	42.9
негативан	1	.5	14.3	57.1
неутралан	3	1.4	42.9	100.0
Укупно	7	3.2	100.0	-
Недостајући наслови	211	96.8	-	-
Укупно	218	100.0	-	-

За претпоставити је било да ће Дневни аваз, поновно, искључиво негативно писати на ову тему јер су укупно 2 текста обухватила ову тематику и оба (100%) су са изразито негативним ставом аутора. Аритметичка средина је 1.00. Глас Српске је заузео неутралан став при писању о овој категорији, јер су 3 текста од укупно 5 њих са неутралним ставом аутора (60%) и по један примјер је са изразито негативним и негативним ставом аутора (20.0%) Аритметичка средина је 2.40. Јутарњи лист није посветио пажњу овој теми ниједним текстом. (табела 11)

Табела 11: Ставови аутора у текстовима о другооптуженом као оптуженику за ратни злочин по дневним листовима

Назив листа	Интезитет ставова аутора у текстовима са садржајем о другооптуженом као оптуженику за ратни злочин			АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	
Глас Српске	1 20.0%	1 20.0%	3 60.0%	2.40
Дневни аваз	2 100.0%	0 0%	0 0%	1.00

Дакле, у свијести припадника бошњачке националности, српски оптуженици се никако не могу третирати оптуженим за ратни злочин, јер је са њиховог становишта, неупитно да они јесу главни и одговорни актери почињених дјела ратног злочина. Поменути стил писања, и очигледан језик мржње, приказује их као монструозне личности, готово генетски предодређене за извршавање злочина најгоре врсте. Такве формиране и највећим дијелом прихваћене предрасуде о Србима, представљају велику баријеру за функционисање босанскохерцеговачког друштва, као мултиетничког по његовом савременом моделу. Оно ће га вјероватно имати само као атрубутивну одредницу, због живљења три конститутива народа са својим препознатљивим националним идентитетима, али и не по толерантном међунационалним релацијама

СТАВОВИ ПРЕМА ОПТУЖЕНИЦИМА БОШЊАЧКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ

Једини представник бошњачке националности чији је судски процес у Хагу, био испраћен у анализираним дневним листовима у тромјесечном периоду је Насер Орић. Оно што привлачи пажњу на тему ратног злочина, јесте да поред недовољне заступљености текстова који говоре о овом судионку хашког процеса из реда бошњачког народа, није био могуће извести категорију „оптуженик за ратни злочин“, због непостојеће форме таквих текстова. Поменути представник бошњачког народа у Хагу је у међувремену и ослобођеног од истог. Укупно је један текст у узорку обрадио ову тему. О трећеоптуженом, као ратном злочинцу забиљежен је само један изразито негативан став, док се у категорији оптуженика за ратни злочин, како је претходно речено и не појављује. Дневни аваз је једним текстом обрадио ову категорију анализе трећеоптужени као ратни злочинац, и то са негативним ставом аутора (100%). Остала два листа, Глас Српске и Јутарњи лист су у периоду истраживања, употпуности, такорећи, занемарила ову тематику. (табела 12)

Табела 12: Интезитет ставоба аутора у текстовима о трећеоптуженом као ратном злочинцу по дневним листовима

Назив листа	Интезитет ставова аутора у текстовима са садржајем о трећеоптуженом као ратном злочинцу	АС
	Негативан став	
Дневни аваз	1 100.0%	2.00

Подразумјева се да је једини забиљежени текст са негативним ставом о представнику бошњачке националности у Хагу био у потпуности критички обојен према уопште подигнутој оптужници за некога из реда њиховог народа, јер се како у очима домаће, тако и у очима свјетске јавности представљају највећим жртвама протеклог рата у БиХ. На, основу таквог схватања и виђења себе, писан је и поменути текст, који изражава осуду према Хашком трибуналу, јер је поменути актер једног од судских процеса, потпуно погрешно третиран ратним злочинацем, с обзиром да је у бошњачкој националној свијести доживљен као национални херој, који је повео одбрану за свој народ од „српске агресије“.

Дакле, ово је још један примјер пристрасних ставова и „нарцизма малих разлика“ код Бошњака. Етнички идентитет спада у ону врсту идентификације која, уз вјерски идентитет, најјаче утиче на формирање ставова личности, што са кризом неког етничког идентитета може проузроковати озбиљне сукобе. Опсесивна и посесивна везаност за етнос, производи такво ангажовање појединаца који употребљавају сва средства за потпуну идентификацију промоцију своје етничке групе или нације, а међу њима и насиље, што представља клицу девијантног понашања. У таквим условима, појединци постају спремни да потисну све друге облике колективне идентификације у корист нације, што очекију и од осталих припадника своје нације, а кад се оствари унутрашња хомогенизација и оствари већинска подршка за прокламовани национални идентитет, онда се тежи ка ограничавању слободе и простора код других етничких група у оквиру исте територијалне заједнице. Процес се даље шири све до појаве национализма, као средства манипулације и злоупотребе.

ЗАКЉУЧАК

На основу резултата истраживања у сфери етничких и политичких односа у БиХ, може се закључити да идеја мултикултурализма, као идеал складног саживота различитих етничких и културних група, још није довољно развијена на овим просторима, односно, да прилике у овом друштву нису још довољно сазреле да би се политика и пракса мултиетничности и мултикултуралности могла примјенити у правом смислу ријечи. Како је то већ поменуто, у нашој анализи, политика мултикултуралности подразумева државну политику са два основна циља:

- 1) подржавање складних односа између различитих етничких група
- 2) дефинисање односа између државе и етничких мањина (Семприни, 2004: 147)

Имајући то у виду, друштво БиХ се може сматрати, недовршеним обликом мултикултуралног друштва, у односу на нека развијена мултикултурална друштва у свијету у којима живе различите аутохтоне културне, етничке заједнице, које је спој различитих околности принудио да живе на једној територији. За разлику од тих „срећнијих заједница“, етничке заједнице у БиХ нису развиле неопходан заједнички (интеркултурни) вриједносни оквир иако вијековима живе на истом простору и дијеле многе цивилизацијске вриједности.

За успостављање интеркултуралних веза и односа, посебно у једном пост-ратном и етнички конфликтном друштву (као што је друштво БиХ), није довољна политика интеркултурализма, већ је неопходно развијати вриједности културе мира (уместо идеологија рата). Особености културе мира се огледају у сљедећем: а) у интеракцији (као „љубазно понашање“), б) у развијању динамичког еволутивног процеса (као постизање пожељне унутар-друштвене и „наддржавне“/ етничке и европске интеграције) и в) у односу према култури мира као „залог“ за (будући) „културни капитал“ (Милошевић, 2007: 213). Може се закључити да класични, историјски мултикултурализам у друштву БиХ није створио довољно широку интеркултурну основу за интеграцију припадника различитих етничких група у друштвену цјелину, па се отуда њихове етничко-политичке вриједносне оријентације појављују као извор девијантног понашања. Ту се владајуће етничко-политичке вриједности испољавају као чинилац дезинтеграције друштва; што још више оснажује његову аномијност.

Истинска култура мира (и) у том друштву је могућа под условом да се у њему развијају социокултурне вриједности интеграције, и то у два смјера: прво, у смјеру унутардруштвене или унутардржавне интеграције, са израженим аспектом очувања системске („ентитетске“) препознатљивости и евентуално регионализацијског приступа друштвеноекономском развоју, и, друго, у смјеру стварне или „надржавне“ афирмације националне самобитности у могућем новом динамичком односу између препознатљивих националних култура и европских интеграција (Милошевић, 2007). Уколико се садржајније успоставе односи толеранције и међусобног уважавања и потпомагања у равни целине друштва БиХ, то би могло да утиче на савладавање тегобне историје сјећања; што би могло да дјелује и на ефикасније сузбијање „класичних“ противдруштвених (социопатолошких) појава у том друштву. У том смислу, наша теоријска социолошка образложења социјалнопатолошких појава (у првом дијелу рада), као појава које „цвјетају“ у дезинтегрисаном (аномичном) друштву, нашла су своју потврду, како у нашем, тако и у истраживањима других социолога. Потврђено је Диркемово схватање аномичног друштва (и) у друштву БиХ, као стања друштвене дезорганизације изазване промјенама у политичком или привредном систему, у коме се примјећује одсуство регулативних функција, са циљем да се подстакне интеграција индивидуа у друштво, а што за посљедицу има манифестне облике девијантног понашања појединаца. Да би се ријешио, или бар у извјесној мјери ублажио аномични друштвени оквир за дјеловање припадника друштва БиХ, неопходно је прије свега пажљиво приступати развоју демократије и међуљудске интеракције засноване на демократским принципима, као и јачању цивилног сектора друштва, ради разбијања идеолошких заблуда и неистина које су се акумулисале у условима ратног периода.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. (2003), *Нација у струјама прошлости*, Чигоја, Београд
- Арент, Х.(2002), *О насиљу*, Београд
- Бошковић, М.(2006), *Криминологија*, Нови Сад
- Диркем, Е.(1972), *О подели друштвеног рада*, Београд, Просвета
- Ђурић, М.(1961), *Девиијантно понашање и друштвена структура*, социологија, бр.3-4, Београд
- Елиот, М.(1962), *Злочин у савременом друштву*, Сарајево, Веселин Маслеша
- Звонаревић, М.(1964), *Социјална психологија*, Привреда, Загреб
- Јанковић, И.; Пешић, В.(1988), *Друштвене девијације – критика социјалне патологије*, Научна књига, Београд
- Кимлика, В.(2004), *Мултикултурализам-мултикултурно грађанство*, ЦИД, подгорица
- Merton, R.K.(1965), *Social Theory and Social Structure*, New York
- Милошевић, Б.(2007), *Социологија и савремени свет*, Филозофски факултет , Нови Сад

Biljana Milošević

Faculty of philosophy

Pale

WAR CRIME AS A FORM OF PATHOLOGICAL BEHAVIOR

Summary: *In this paper the author tries to analyze the category of war crimes, one in a series of numerous, deviant phenomena in the sphere of ethno-political relations in Bosnia and Herzegovina. Indicators refer to data in quantity of the views set out in individual texts of analyzed print media (Glas Srpske, Dnevni Avaz newspaper and Jutarnji list) in the period. This tends to show that in Bosnian society, in the sphere of relations between nations, painstaking efforts to overcome the past due to recent conflicts in former Yugoslavia, attitude toward the Hague Tribunal and the crimes are still present.*

Keywords: *war crimes, accused of war crimes, the Hague Tribunal, Glas Srpske, Dnevni Avaz, Jutarnji list , deviant behavior, BiH.*

GLOBALIZACIJA I PROMENE DRUŠTVA

Sažetak: *Osnovni problem ovog eseja jeste globalizacija kao osnovni vid promene društva i društvene promene u XXI veku. Globalizacija ima ogroman uticaj u horizontalnoj i vertikalnoj ravni, na društvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom nivou, a u isto vreme na međunarodnom, regionalnom, nacionalnom nivou, nivou organizacija, društvenih grupa i pojedinaca. Zato je globalizacija jedna od najaktuelnijih tema savremene sociologije i savremenih socioloških istraživanja.*

Ključne reči: *globalizacija, globalizam, društvena promena, promena društva*

O d vremena kada je nastalo prvobitno društvo do danas, karakterišu ga kontinuirane promene i razvoj, kako u horizontalnoj, tako i u vertikalnoj ravni. Moglo bi se reći da je društveni dinamizam, odnosno sklonost samog društva ka promenama i razvoju jedna od njegovih ključnih karakteristika. Kako je to fino uočio Heraklit još u doba predsokratske filosofije, *panta rhei*, odnosno „sve teče – sve se menja“. U uslovima savremenog društva ključni činilac koji dovodi do *društvenih promena i promena društva* jeste *globalizacija*. Ova dva termina treba pažljivo razlikovati. Pod društvenom promenom podrazumevamo promenu strukture društvene grupe ili društva kao totaliteta. Promena društva je, sa druge strane, promena koja je posredno ili neposredno izazvana delovanjem društva kao celine, društvenih grupa, organizacija i pojedinaca kao socijalnih bića. Stoga ovakva promena može biti istovremeno društvena i ekonomska, politička i slično.

Ne tako davne 1961. godine u čuvenom rečniku engleskog jezika koji je sačinio Dirk Mesner (Messner), prvi put se pojavila reč *globalizacija*^[1]. Iako je sam termin u akademskom smislu relativno mlad, ovaj dalekosežni proces datira iz najranijih perioda istorije ljudskog društva. Savremeno društvo, sve pojave, procesi i odnosi u njemu determinisani su procesom globalizacije. O globalizaciji se danas govori kao o sveobuhvatnom procesu: globalizacija je sve i sve je globalizacija (globalno). Tako globalizacija

---

^[1] Etimološki, reč vodi poreklo od latinske reči *globus*, koja je najpre označavala geometrijsko telo, a potom i planetu Zemlju. Danas se piše i izgovara slično u većini svetskih jezika (eng. globalization, špan. globalizacion, nem. Die Globalisierung). Često se koristi i naziv *mondijalizacija* (od fran. mondialisation, le mond).

oblikuje život pojedinca, njegovu interakciju sa drugima, ali istovremeno i delatnost *homo faber*-a i sve one ustanove i institucije u kojima se takva delatnost odvija. Do ovih i ovakvih nalaza dolazi neoracionalistički razum koji je, prepuštanjem problematike ciljeva, interesa i vrednovanja procesa i odnosa globalizacije iracionalnom, fatalno ograničio svoju delatnost, a samim tim i globalizacije sveta i svet globalizacije, na sferu tehnike i tehnologije (ingormaciono-komunikacionih tehnologija, genetskog inženjeringa, ...), manipulacije (u svim mogućim oblicima i sadržajima), nalaženja najadekvatnijih sredstava. Ovde i sada je na delu i deluje težnja za maksimalnim uprošćavanjem stvarnosti globalizacije u cilju iznalaženja što egzaktnijih rešenja. To je moguće, prema viziji neopozitivizma i pragmatizma, ako se za poolaznu tačku analize, objašnjenja i razumevanja uzme apstraktana izolovana jedinka i ako se racionalno ograniči na statično. Proizvod ovog jeste nerazumna stvarnost sveta globalizacije i globalizacije sveta koju konkretno operacionalizuje moderna tehnička civilizacija i jedna potpuno iracionalna stihija pred kojom je racionalistički razum potpuno nemoćan. Zašto? Odgovor, prema nalazima K. Kosika (Karel Kosik), je sledeći: Razum je u bitnom ograničen na svet objektivnosti, proračunljivosti, manipulativnosti, egzaktnih nauka, kvantifikacije, ovladavanja, odnosno, preciznije kazano, porobljavanja i bezumnog iskorištavanja prirode. Šta je sa svetom subjektivnosti? Ovaj svet, svet umetnosti lepote i slobode je sfera iracionalnog. I kod sveta objektivnosti i kod sveta subjektivnosti polazna tačka je izolovana jedinka – u svetu objektivnosti je homo economicus, a u svetu subjektivnosti se ušančio pojedinac koji uzaludno pokušava da živi slobodno i autentično u svetu neslobodnom i neautentčnom, čiji se svi naponi za prevazilaženje otuđenja svršavaju u mislima, u fikcijama – u virtuelnom svetu, u svetu kiča i šunda. Ovim su zadate bitne i aktuelne potrebe za dijalektičkim promišljanjem i domišljanjem sveta globalizacije i globalizacije sveta – uticaja procesa globalizacije na konkretno-istotijsku stvarnost. Ovo zbog toga što dijalektički razum ne ostavlja ništa više ništa izvan sebe. Naime, dijalektički razume postvalja pitanja: ne samo racionalnosti individue već i celog društva (na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou); ne samo postojanja i preživljavanja u datim granicama radno-funkcionalnih i teritorijalno-političkih sistema upravljanja već i negacije postojećih okvira i granica organizacija sveta života i sveta rada; ne samo sredstava i ciljeva; ne samo znanja već i slobode i vrednosti; ne samo mišljenja već i predmetne delatnosti. A to znači da se

dijalektički razum u svetu globalizacije i globalizaciji sveta oblikuje samo utoliko ukoliko u konkretno-istorijskom procesu stvara razumnu stvarnost globalizacije^[2].

Zašto je uopšte relevantno istraživanje odnosa globalizacije i društvenih promena? Ova relevantnost proističe iz bar tri različita, ali povezana razloga. Prvo, akademska relevantnost istraživanja zasniva se upravo na akademskoj aktuelnosti globalizacije, koja se već decenijama unazad izučava sa različitih teorijskih aspekata, uz isticanje novih, drugačijih i suprotstavljenih argumenata za ili protiv. Istovremeno, brojna teorijska gledišta o procesu globalizacije ostavljaju dovoljno prostora za pokušaj verifikacije nekih od najistaknutijih i najcitiranijih teorija u akademskom diskursu. Drugo, globalizacija je sveobuhvatni proces, koji prožima apsolutno sve pore društvenog života, na individualnom i kolektivnom nivou, društvenom političkom, pravnom ili ekonomskom. Ovakva društvena aktuelnost teme posebno je važna imajući u vidu da je globalno društvo ono u kome se odvijaju sve aktivnosti savremenog čoveka. Najзад, globalizacija je sveobuhvatna toliko, da ostavlja prostora da se u njoj, makar pokuša istražiti neki novi aspekt ili analizirati neki novi odnos u sferi ekonomije ili politike, na primer. Za takvim odnosima ćemo tragati u potonjim stranicama ovog istraživanja.

Osnovni problem istraživanja u daljem tekstu ovog rada, svakako je *globalizacija*, odnosno horizontalno i vertikalno širenje globalizacije. Ne može se govoriti o globalnom društvu i globalizaciji, izvan promena i razvoja koje sam proces donosi u funkcionisanju društva. Tako, sama globalizacija ima veliki uticaj u horizontalnoj ravni, na politički sistem, ekonomski poredak, društvene vrednosti i norme, kulturne obrasce i slično. Svi ovi segmenti su veoma dobro povezani i svaka (pozitivna ili negativna) promena u jednom od njih izaziva neretko lančanu promenu u svim ostalim segmentima. Prava akademska izazovnost proučavanja globalizacije leži i u činjenici da ona utiče vertikalno, na međunarodnom, regionalnom (supranacionalnom), nacionalnom, subnacionalnom (lokalnom) nivou, ali i na nivou organizacija, grupa i pojedinaca.

POJAM GLOBALIZACIJE

Na početku socioloških teorijskih razmatranja o globalizaciji, nužno je pokušati definisati ključne pojmove. Reč je o pokušaju definisanja, najpre

---

^[2] Kosik, K, *Dijalektika konkretnog*, Prosveta, Beograd.

zato što postoji onoliko definicija i pristupa globalizaciji koliko ima autora i teoretičara koji su se njome bavili. Zato bi možda bilo naučno vrednije i pravilnije reći da je reč o *poimanju globalizacije*, a ne o njenom definisanju.

Veoma je važno napraviti jasnu distinkciju između pojmova međuzavisnost i globalizacija, budući da se ovi pojmovi često poistovećuju. Pod međuzavisnošću se podrazumeva postojanje uzajamne zavisnosti država, pojava, procesa i odnosa u njima na jednom ili više nivoa (ekonomskom, političkom, kulturnom i slično). Najčešće je u ranijim periodima istorije bilo reći o međuzavisnosti susednih država, gde je ekonomski poredak jedne uslovljavao poredak druge, bilo u pozitivnom, bilo u negativnom smislu. Ukoliko ovakva međuzavisnost postoji istovremeno na više različitih nivoa, reč je o tzv. višestepenoj međuzavisnosti. Dakle, međuzavisnost je samo jedna sastavna komponenta procesa globalizacije, a ne sinonimni pojam. Ukoliko je reč o (nametnutoj) međuzavisnosti onih država koje nemaju zajedničku granicu, već se vrlo često nalaze i na različitim kontinentima, udaljeni hiljadama kilometara, reč je o globalizmu. Porast globalizma, nazivamo globalizacijom, a jednako tako, smanjenje globalizma nazivamo deglobalizacijom^[3]. Ovo nije jedino viđenje globalizma. Globalizam je institucionalizovana i neiinstitucionalizovana moć jednog centra koji izgrađuje globalizaciju sveta i svet globalizacije kao „lažni totalitet“ u svim njegovim osnovnim pojavnim oblicima: kao prazni, kao apstraktni i kao loši totalitet.

Dijalektički razum kaže da u globalizaciji kao praznom totalitetu „nedostaje refleksija, određivanje pojedinih momenata i analiza; prazan totalitet isključuje refleksiju, tj. osvanje stvarnosti u obliku izolovanih momenata, kao što isključuje i delatnost analitičkog razuma“^[4]. U globalizaciji sveta i svetu globalizacije „formalizovana celina stoji nasuprot delova, a hipostaziranim 'tendencijama' pripisuje se 'viša stvarnost'. Tako shvaćenom totalitetu nedostaje geneza i razvoj, oblikovanje celine, strukturalizacija i destrukturalizacija. Totalitet je zatvorena celina“. U lošem totalitetu 'stvarni subjekt zamenjen je mitologiziranim subjektom.“

Kritička nauka zbori i upozorava da „kategorija totaliteta gubi dijalektički karakter ako se shvata jedino 'horizontalno', kao odnos delova i celine, a zanemaruju se njene dalje organske crte: njena 'genetičko-dinamička' dinmenzija (stvaranje celine i jedinstvo protivurečnosti) i njena 'vertikalna' dimenzija, koja je dijalektika pojave i suštine“. Neki autori globalizaciju

^[3] Neki od poznatijih primera deglobalizacije su periodi dva svetska rata, hladnoratovski sukobi ili velika ekonomska kriza koja je zahvatila svet nakon kraha berze u Njujorku 1929. godine.

^[4] Kosik, K, op.cit. str 76,77.

pokušavaju definisati normativno i konkretno-istorijski. Tako se kaže da je globalizacija „proces svestranog povezivanja sveta i njegovog uspostavljanja kao ravnopravne i pluralističke zajednice slobodnih pojedinaca“, ali i da se globalizacija može odrediti kao „proces i sistem konfliktnog povezivanja sveta“ čiji sadržaj najpre određuje „planetarizacija kapitala, interesi i uticaj velikih korporacija i pre svega Sjedinjenih Država“^[5]. Ovakvo konkretno viđenje globalizacije prilično je teško argumentovano osporiti. Entoni Gidens (Anthony Giddens) kaže sledeće: „Globalizacija se može definisati kao intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa“, ukazujući na dijalektički karakter procesa globalizacije^[6]. Jedno od poznatijih poimanja globalizacije svakako je ono koje je dao istaknuti dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju iz 2001. godine, Džozef Stiglic (Joseph Stiglitz). U svojoj čuvenoj knjizi „Protivrečnosti globalizacije“, Stiglic kaže da je globalizacija „čvršća integracija zemalja i naroda sveta do koje dolazi (...) rušenjem veštačkih barijera za protok robe, usluga, kapitala, znanja i (u manjoj meri) ljudi preko granica“^[7].

Imajući u vidu prethodna razmatranja, nameće se pitanje: gde su prapočeci globalizacije i da li je ovaj proces postojao oduvek ili se pojavio, kako misle neki od autora, tek nakon rušenja Berlinskog zida 1989. godine? Globalizacija se u svom rudimentarnom obliku javila još u najranijim periodima istorije ljudskog društva. Širenje različitih ideja, verovanja, vrednosti, religija, u državama koje se međusobno ne graniče, može se posmatrati kao prvi, rudimentarni oblik globalizacije. Naravno, širenje znanja, ideja, vrednosti, verovanja, načina života ili religijskih ubeđenja, bilo je znatno sporije u vreme hidrauličnih društava orijenta ili antičkih grčkih polisa, nego danas u eri savremenih komunikacija i informacionih tehnologija. Bilo kako bilo, ne može se prenebregnuti činjenica da su prve dimenzije globalizacije, pre svega ekološka i vojna dimenzija, nastale sa prvim zagađenjima životne sredine i širenjem oružanih sukoba na pojedinim kontinentima među ondašnjim državama.

Ukoliko se, pak, želimo zadržati na novovekovnoj istoriji i analizi globalizacije, čini se krajnje prigodnim shvatanje onih autora koji prepoznaju tri velike ere globalizacije, koje neki upravo tako i nazivaju, globalizacijama I, II i III^[8]. Prva velika era globalizacije vezuje se za postavljanje čuvenog

^[5] Zoran Vidojević, *Kuda vodi globalizacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2005, str. 15.

^[6] Entoni Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 69.

^[7] Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, str. 23.

^[8] Branko Milanović, *Dva lica globalizacije*, Arhipelag, Beograd, 2007, str. 13-16.

transatlantskog kabla davnih 1860-ih godina i pronalaska parobroda i parne mašine. Ova velika era trajala je sve do početka Prvog svetskog rata 1914. godine. Na nju su svakako presudno uticali pomenuti pronalasci, zahvaljujući kojima je kretanje ljudi i roba na većim udaljenostima bilo olakšano. Druga velika era globalizacije počinje sredinom osamdesetih godina prošlog veka, zahvaljujući tehnološkoj revoluciji, razvoju međunarodne trgovine, integraciji Narodne Republike Kine u svetsku privredu, ali svakako i padu komunizma i rušenju Berlinskog zida koje je označilo kraj blokovske podele i početak integracije bivših komunističkih država u okvire svetske ekonomije^[9].

S početka dvadesetprvog veka, kako to upućuje Dejvid Held (David Held), sve je češće „postavljanje epitafa globalizaciji“^[10]. Ipak, globalizacija nije utihnula i ne postoje naznake da će utihnuti u skorijem periodu. Tako se može reći da živimo u trećoj velikoj eri globalizacije koju najpre karakteriše širenje informacionih i komunikacionih tehnologija, značajan pad cene telekomunikacija (pre svega mobilne telefonije) i računarske opreme, širenje multinacionalnih kompanija i njihova dominacija u globalnoj ekonomiji, ali i sve očigledniji gubitak političkog i ekonomskog suvereniteta država, uz dominaciju globalnih političkih i ekonomskih institucija.

Brojne akademske polemike i debate o globalizaciji nagoveštavaju da je polje teorijskih pristupa ovom fenomenu, veoma bogato. Različite teorije o globalizaciji pokušale su ili će pokušati da daju odgovor na pitanja poput onih kada je nastala globalizacija, gde su njeni koreni, a gde joj je eventualni završetak; kakve pozitivne i negativne posledice ovaj fenomen ima na opstanak i razvoj čovečanstva, pojave, procese i odnose u savremenom dobu u kome živimo. Na ova brojna pitanja, različiti teoretičari su odgovarali različito. Sveobuhvatnost globalizacije i njen dominantni uticaj na promene u savremenom društvu dodatno se potvrđuje pažljivom analizom dimenzija globalizacije koje uočavaju najzastupljenije teorije o ovom fenomenu.

POČECI SOCIOLOŠKE MISLI O GLOBALIZACIJI

Uprkos činjenici da se pojam globalizacije, kako smo već napomenuli, vezuje najviše za period od 1980. godine do današnjih dana, sama teorijska debata o globalizaciji počela je mnogo ranije. Oni koji su prvi razmišljali na temu globalizacije (naravno u okvirima vremena u kome su živeli), bili su očevi osnivački sociološke nauke – Karl Marks (Marx), Emil Dirkem

^[9] *Ibidem*, str. 13.

^[10] David Held and Anthony Mc Grew (edit.), *Globalization Theory – Approaches and Controversies*, Polity Press, Cambridge, 2007, str. 1.

(Emile Durkheim), Maks Veber (Max Weber), kao i Sen-Simon (Saint-Simon). Iako su teorijske razlike među ovim misliocima bile velike, svi su delili uverenje da je moderno društvo teritorijalno organizovano. Tako je još pominjani Sen-Simon uočio da proces industrijalizacije nosi sa sobom „zajedničke socijalne forme koje sežu kroz različite kulture Evrope“^[11]. Ovu ideju Sen-Simon nadgradio je idejom o postojanju Panervropske vlade (jedna od ideja o stvaranju ujedinjene Evrope, prim. V.Dž.), promovišući tako nadnacionalizam. Zanimljivo je da je ovakva ideja izneta upravo u časopisu koji se zvao „The Globe“, što je jedno od najranije korišćenih značenja prevedene latinske reči *globus*, od koje je etimološki potekla reč *globalizacija*. Ovakve ideje koje su nastale pre oko dve stotine godina, nisu bile usamljene. Razvijaće ih kasnije i otac sociološke nauke Ogist Kont (August Comte), kao i Dirkem kroz svoje ideje o podeli rada, povećanju međusobne zavisnosti unutar društva i proučavanjem društvenih institucija.

Jedan od najpoznatijih sociologa u istoriji ove nauke, bio je Maks Veber, čija teorija organizacije konzistentno izložena u jednom od njegovih najpoznatijih dela „Privreda i društvo“ i danas zauzima jedno od najznačajnijih mesta na pijedestalu sociološke i ekonomske nauke. U svojoj teoriji moderne organizacije, Veber je tvrdio da se svaka organizacija zasniva na dve neodvojivim komponentama racionalnog donošenja odluka i hijerarhijskog unutrašnjeg organizovanja. Upravo ovi elementi, bazični su elementi Veberove teorije birokratske organizacije, pri čemu je važno napomenuti da je i sam Veber tvrdio da je svaka moderna organizacija u biti birokratska. Povezanost ove teorije moderne birokratske organizacije leži upravo u činjenici, kako to sjajno uočava Miroslav Pečujlić, da je sam Veber tvrdio da će takav model organizovanja „preoblikovati sve evropske kulture“ i „postati gvozdeni kavez u kome će živeti sav moderan svet“^[12].

U savremenom društvu često potpuno zapostavljena i stigmatizovana ideologija marksizma, ipak je dala jednu od prvih definicija globalizacije. Naime, sam Karl Marks tvrdio je da su nacionalne industrije zamenjene novim industrijama, čiji se proizvodi prodaju i izvan granica nacionalnih država, u svim delovima planete. Ova ideja dodatno je poduprta tvrdnjama o tome da je nacionalna izolovanost u industrijskom društvu zamenjena idejom o univerzalnoj međuzavisnosti nacija. Istovremeno, ne treba zanemariti značaj Marksove ideje o komunizmu kao idealnom besklasnom društvenom uređenju.

---

^[11] Prema: Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, str. 8.

^[12] *Ibidem*, str. 9.

Iako su sve ove ideje prilično rudimentarne, makar sa aspekta savremene nauke, njihov značaj se ne može osporiti iz više razloga. Najpre, ove teorije nastale su u vreme kada je svetski poredak doživeo prvu veliku revoluciju – industrijsku revoluciju. Posledice ove prve velike revolucije u svetu se osećaju i danas, u životima svih ljudi koji žive na planeti. U akademskom smislu, važno je znati da je nauka pokušala da odgovori na pitanja koja su se aktuelizovala gotovo puna dva veka kasnije. Najzad, ovi autentični teorijski pristupi bili su prvi pokušaji da se rasvetli jedno od brojnih lica i naličja fenomena globalizacije, za koji niko od pominjanih autora nije mogao sa sigurnošću znati da će biti jedini okvir čovekovog bitisanja dvesta godina kasnije.

SOCIOLOŠKE DIMENZIJE GLOBALIZACIJE

Kao što je relativna i uslovna svaka podela teorija o globalizaciji, tako su relativne i uslovne podele na različite aspekte globalizacije. Ove aspekte mnogi autori nazivaju *dimenzijama globalizacije*^[13]. Postavlja se opravdano pitanje zašto se jedan takav fenomen posmatra u parcijalnim dimenzijama, a ne samo u celini. Opravdanje ovakvog naučnog pristupa je dvojako. Prvo, budući da je globalizacija sveobuhvatan pojam, ispostavilo se da je naučno potpuno opravdano posmatrati ovaj fenomen u nekoliko različitih, a dijalektički povezanih okvira, aspekata, odnosno dimenzija. Sa druge strane, činjenica je da nisu svi aspekti globalizacije postali *istovremeno* u jednom trenutku istorije ljudskog društva, već su nastajali vremenom; godinama, decnijama, pa čak i vekovima. Uslovno govoreći, mogle bi se uočiti četiri dimenzije globalizacije: *ekološka, vojna, socio-politička i ekonomska*. Ovakvu podelu na četiri dimenzije, dopunićemo analizom četvorne podele koju je sačinio Antoni Gidens, navodeći *svetsku kapitalističku ekonomiju, sistem nacionalnih država, svetski vojni poredak i međunarodnu podelu rada* kao osnovne dimenzije globalizacije^[14].

Ekološka dimenzija globalizacije nastala je najranije, još u vremenima kada su ljudska društva dobijala svoja prva obličja. Zagađivanje životne sredine, pre svega vode, vazduha i zemljišta, povećanje broja stanovnika na planeti, neki su od prvih oblika ekološke globalizacije koja je zahvatala drevni svet. Pod ekološkom dimenzijom globalizacije nećemo podrazumevati samo narušavanje ravnoteže unutar ekosistema, već i širenje različitih bolesti koje su se ogromnom brzinom prenosile iz jednog dela sveta u

^[13] Jedan od njih je predstavnik transformacionističke škole mišljenja o globalizaciji, Antoni Gidens.

^[14] Videti: Antoni Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 74.

drugi. Upravo ova dimenzija, koja najduže postoji u odnosu na ostale tri koje smo pominjali, daje dovoljno povoda da se kaže da globalizacija nije novi fenomen, već da je nastala u najranijim periodima ljudske civilizacije. To je direktan argument protiv svih drugih naučnih tvrdnji koje insistiraju na tome da je globalizacija nastala tek krajem dvadesetog veka, političkim promenama koje su zahvatile dotadašnji komunistički svet.

Druga po vremenu nastanka, svakako je vojna globalizacija. Prvi ratovi su zapravo prvi oblici vojne globalizacije. Pretnja silom i upotrebe sile širila se u različitim regionima, na različitim kontinentima. Neretka su zapažanja da je Aleksandar Makedonski bio jedan od onih koji je na kopljima svoje pešadije doneo prvu vojnu globalizaciju, spojivši ondašnji zapadni svet sa Persepolisom i Istokom. Da li je upravo stara Helada prostor u kome je nastala vojna globalizacija ili koreni sežu i dalje, onda kada se u svetu dogodio prvi oružani sukob koji je obuhvatio makar tri različite države? Da li je atinski polis u vreme svog zlatnog doba u V veku pre Hrista bio nosilac vojne globalizacije u ondašnjem drevnom svetu? Nije li ratovanje u ime svetih ideala demokratije otpočelo upravo tada u najranijim periodima evropske civilizacije? Ovo su samo neka od otvorenih pitanja na koja se mogu dati različiti odgovori. Ono što, međutim, ostaje nesporno, jeste da je vojna dimenzija globalizacije ostala više nego aktuelna i danas^[15] i da je veoma važna komponenta *novog svetskog poretka*.

Posebnu pažnju posvećujemo socio-političkoj dimenziji globalizacije. Najopštije rečeno, socio-politička dimenzija globalizacije zasniva se na širenju određenih znanja, verovanja, vrednosti, moralnih nazora, religijskih uverenja i, svakako, političkih, ekonomskih, pravnih i drugih ideja i ideala. Demokratija u većini država savremenog sveta nije nastala *ex nihilo*. Naprotiv, ona ima svoj dug istorijat, koji počiva na širenju različitih ideja, od prvih mislilaca koji su svoj život posvetili raspravama o najboljem poretku, poput Sokrata, Platona, Aristotela i drugih. Jednako tako, hrišćanstvo se, na primer, nije samo po sebi učinilo najobuhvatnijom religijom modernog doba, sa najvećim brojem vernika. Liberalna, odnosno neoliberalna ekonomija nije postala dominantni oblik ekonomskog uređenja u jednom trenutku ili zahvaljujući uticaju neke nezemaljske sile. Bilo je neophodno da ljudi nastanjeni u različitim delovima sveta, na različitim kontinentima, na izuzetno velikim udaljenostima, prihvate određene ideje, verovanja i vrednosti i da na osnovu toga steknu određena znanja, koja su ih opredelila

---

^[15] Posebno se ima na umu pokušaj širenja nuklearne moći i proliferacija nuklearnog oružja unutar međunarodne zajednice i sve češće vojne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (NATO intervencije na prostoru bivše Jugoslavije, kao i intervencije vojnih koalicija u Iraku, Avganistanu i slično).

da svoje privatne živote, društva i državne zajednice uređuju onako kako to čine danas. Zato prilikom analize bilo kog pojedinačnog poslovnog procesa unutar poslovnih organizacija uvek treba imati na umu da način funkcionisanja jedne poslovne organizacije ne postoji od juče, već se zasniva na *idejama* koje su sazrevala vekovima unazad i prenosile se sa jednog kontinenta na drugi.

Ekonomska dimenzija globalizacije je ona kojom se danas brojni naučnici najviše bave. Jedan od razloga za to može biti činjenica da savremeni svetski ekonomski poredak počiva na velikom broju multinacionalnih kompanija koje neretko imaju budžete koji su veći i od budžeta pojedinih postojećih država. Multinacionalne kompanije nisu samo privredni subjekti, već postaju važni, uticajni i nezaobilazni politički akteri u globalnom poretku. Upravo zato ne treba da čudi ocena da se čitav novi svetski poredak bazira na postojanju ovakvih kompanija, koje preko granica prenose ne samo robu i kapital, već i različite tehnologije^[16]. Druga važna komponenta ekonomske dimenzije globalizacije su svetske finansijske i ekonomske institucije, pre svih Međunarodni monetarni fond i Svetska banka. Uticaj ovih institucija na pojedinačne politike najvećeg broja država u svetu je očigledan i on progresivno raste onako kako ekonomska moć i uticaj dotične države opadaju.

Subjekti ekonomske dimenzije globalizacije nisu danas samo multinacionalne kompanije, već posebno i banke i berze^[17]. Povezanost banaka i berzi se danas najbolje ogleda u činjenici da je u uslovima najveće globalne ekonomske krize koju pamti savremeni svet, likvidacija jedne banke dovela konsekvantno do likvidacije drugih banaka. Kada je reč o berzama, iako su sposobne da zajedničkim naporima ostvaruju veliki (globalni) profit, sa druge strane kriza koju mogu da generišu, takođe je globalnog karaktera^[18]. Uz to, nužno je pomenuti globalizaciju berzanskog poslovanja koja je danas sve uočljivija, kroz spajanje berzi (poput kupovine berze Euronekst od strane američke berze NASDAK). Stoga će mnogi autori sa pravom reći da globalizacija ima svoj dualni karakter i da nosi niz protivrečnosti, o čemu će biti više reči u odeljku o protivrečnostima procesa globalizacije.

---

^[16] Upor. Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SMB-x, Beograd, 2002, str. 17-35.

^[17] Videti u: Miorad Unković, Budimir Stakić, *Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.

^[18] Vrednost akcija na berzama u 2008/2009. godini smanjena je čak za trećinu u razvijenim državama, odnosno čak za 60% u državama trećeg sveta.

Ovde je radi naučne objektivnosti, važno istaći da postoje među skepticima i oni autori koji smatraju da je globalizacija u celosti, pa tako i ekonomska samo neophodni mit^[19]. Uprkos takvim shvatanjima, činjenica je da globalizacija u svim svojim dimenzijama postoji i dalje i da presudno utiče na živote pojedinaca, funkcionisanje društvenih i političkih grupa, ali i na rad savremenih poslovnih organizacija, što će biti pokazano u potonjim stranicama ovog istraživanja.

PROTIVREČNOSTI GLOBALIZACIJE

Na osnovu prethodno iznetih teorijskih razmatranja procesa globalizacije, nužno se nameće pitanje: da li je globalizacija vrednosno pozitivan ili negativan proces? Može li se reći da je zahvaljujući globalizaciji život savremenog čoveka i njegova delatnost u svim sferama društva i društvenog života, postala bolja i unapređenija u odnosu na periode pre ovako izrazite globalizacije? Da li je globalizacija sa sobom donela jednakost u pravima i obavezama građanima širom sveta, a državama relativnu ekonomsku jednakost? Postoji li univerzalni model ekonomskog poretka koji bi svim državama unutar međunarodne zajednice garantovao boljitak, prosperitet i kontinuirani napredak? Ovo su samo neka od pitanja koja nalažu da se posebna pažnja posveti argumentaciji *pro et contra* globalizacije, odnosno da se pokuša utvrditi da li je globalizacija izrazito pozitivan ili negativan fenomen.

O kontroverznosti procesa globalizacije piše i čuveni nobelovac, Džozef Stiglic, koji s pravom postavlja pitanje kako je to jedna sila koja je donela toliko dobra postala tako kontroverzna^[20]. Koje se to pozitivne posledice globalizacije danas više nego jasno uočavaju? *Prvo*, globalizacija je sa sobom donela veliko otvaranje međunarodne trgovine i na taj način nesumnjivo doprinela povećanju ekonomskog rasta i poboljšanju ekonomskog standarda brojnih država savremenog doba, pre svega onih koje se smatraju državama „Trećeg sveta“. *Drugo*, upravo zahvaljujući globalizaciji životni vek ljudi se produžio, posebno imajući u vidu demografske pokazatelje iz država u razvoju. *Treće*, ako bi se za pojedine periode ljudske istorije moglo reći da su bili ispunjeni izolacionizmom i odeljenošću između država, treću veliku eru globalizacije u kojoj živimo svakako odlikuje povećanje višestepene međuzavisnosti između država, pojava, procesa i odnosa u njima. *Četvrto*, globalizacija je neretko doprinosila osećaju zajedništva

---

^[19] Paul Hirst and Grahame Thompson, *Globalization – A necessary myth?*, u: *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996.

^[20] Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, str. 18.

unutar svetskog društva. Tako su brojni primeri globalne humanitarne pomoći najugroženijim delovima sveta. *Peto*, globalizacija je doprinela širenju onih vrednosti na kojima počiva savremeni politički poredak – vladavina prava, pravna država, ljudska i građanska prava i slobode, slobodno tržište, demokratija^[21] i dr. Svi ovi elementi jesu neosporno elementi neoliberalnog novog svetskog poretka u kome živimo, a za koji će mnogi reći da je u ekonomskom smislu potpuno poražen najnovijom globalnom ekonomskom krizom, najvećom koju svet pamti u savremenoj ekonomskoj i političkoj istoriji.

Međutim, svi ovi navedeni parametri imaju i lice i naličje. Iako se zaista može reći na osnovu ekonomskih pokazatelja da je ekonomska globalizacija doprinela povećanju standarda i ekonomskog rasta brojnih država na svetu, ne može se reći da je sa sobom donela uspostavljanje ekonomske ujednačenosti^[22], a da je *ekonomija obima* nastala globalizacijom upravo najodgovornija za ekonomski rast i razvoj^[23]. Ako je globalizacija samo donela pozitivne ekonomske efekte, kako je moguće da se danas bruto društveni proizvod razvijenih država razlikuje od najnerazvijenijih nekoliko desetina puta? Sa druge strane, ukoliko je standard ljudi postao bolji, kako se dogodilo da oko sedmina svetske populacije nema pristup vodi za piće, te taj problem postaje jedan od dominantnih ekoloških, ekonomskih i političkih problema savremenog doba. Najzad, ako je u ekonomskom smislu globalizacija donela samo dobro, kako je moguće da se dogodila globalna ekonomska kriza nesagledivih razmera, od koje se države i svetske ekonomske institucije još uvek oporavljaju.

Ukoliko se tvrdi da se životni vek ljudi produžio, treba jasno napomenuti da takva tvrdnja nije nužno istinita, posebno imajući u vidu nerazvijene države sveta u kojima se i dalje umire od bakterijskih infekcija koje leči običan antibiotik. Nije li ideal da novi svetski poredak svima obezbedi jednako pravo na život i jednako kvalitetnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu? Ukoliko jeste, mora se reći da je ta misija doživela svoj neuspeh, makar za sada, a ukoliko, pak, nije onda treba reći da je ranije izneta tvrdnja o dužem životnom veku previše generalizovana i uopštena.

^[21] U prilog ovoj tvrdnji može se navesti čuvena teorija „talasa demokratizacije“ koju navodi čuveni Semjuel Hantington (Samuel Hantington) u svom delu „Treći talas“ (videti: Semjuel P. Hantington, *Treći talas*, Stubovi kulture, Beograd, 2004, str. 41-51).

^[22] Ujednačenosti, a ne jednakosti – jer ekonomska jednakost kao koncept nije postojala i ne može postojati u praksi, već se može posmatrati samo kao jedan od ideala.

^[23] Ovde je važno napomenuti da postoje autori koji su isticali da povećanje proizvodnje ne donosi samo po sebi ekonomiju obima i da je, sa druge strane, u ekonomijama obima jako teško konkurisati dominantnim ponuđačima određene robe (videti: Erik S. Reinert, *Globalna ekonomija*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str.62).

Međuzavisnost danas neupitno postoji. Međutim, da li je reč samo o međuzavisnosti ili ipak o vesternizaciji čitavog sveta i usklađivanju postojećih vrednosti sa vrednostima Zapada i zapadnog načina života. Ukoliko je reč o dominaciji Zapada, da li se može govoriti o među(sobnoj) zavisnosti ili je reč o nekoj vrsti latentnog imperijalizma ili možda čak sofisticiranog neofašizma? Ovo pitanje ostaje u potpunosti otvoreno za različite odgovore i različite argumentacije.

Globalizacija nije donela samo zajedničku, globalnu humanitarnu pomoć onim delovima sveta koji su ugroženi prirodnim nepogodama ili kakvim drugim pošastima. Naprotiv, ne treba zaboraviti sve one situacije kada je kolektivna upotreba sile u ime „zajedničkih vrednosti“, dovela do humanitarnih katastrofa širokih razmera. Upravo zbog brojnih primera iz savremene političke istorije čovečanstva, teško je reći da je globalizacija samo stvarala humanitarnu pomoć, a ne i humanitarne katastrofe. Uz to, za razliku od perioda nastanka moderne države, koja je jedina imala monopol nad sredstvima prinude, autori poput američkog mislioca Džozefa Naja (Joseph Nye) reći će da je upravo globalizacija dovela do *demokratizacije nasilja*, učinivši nasilne metode dostupnim ne samo državama, već i grupama i pojedinicima.

Najzad, demokratija jeste doživela svoje širenje u talasima, kako to kaže Hantington. Nesporno je da je nastala u Heladi nekoliko vekova pre Hrista i da se proširila na ostale krajeve planete. Širenje *ideje demokratije* bilo je presudno i svakako je jedna od ključnih komponenti socio-političke globalizacije. Sve to ipak nije dovoljno da bi se nedvosmisleno zaključilo da je globalizacija demokratski proces i da nužno garantuje demokratiju. To što danas Narodna Republika Kina prihvata neka pravila slobodne tržišne ekonomije i postaje globalni takmac Sjedinjenih Država, Evropske unije i Japana, ne znači da je prihvatila sva obeležja zapadne demokratije. Sa druge strane, ni one države koje imaju svoje demokratske ustave više vekova, nisu uvek bile predvodnici liberalno-demokratskih ideja, već katkad i ideja rasne segregacije i aparthejda, čak i u vreme kada su bili globalni ekonomski igrači bez premca (npr. Sjedinjene Države početkom druge polovine prošlog veka).

Ovakva komparativna analiza jasno pokazuje da je globalizaciju teško okarakterisati jednom rečju kao pozitivan ili negativan proces. Zato smo mišljenja da je globalizaciju pogrešno posmatrati kao kompaktnu celinu, upravo zbog postojanja velikog broja različitih dimenzija i dualnog karaktera koji svaka od ovih dimenzija, pa i globalizacija u celini ima.

Globalizaciju valja misliti kao konkretni dijalektički totalitet, a što znači: da to nije samo sociološki i/ili metodološki pristup veći i ontološka

kategorija - odgovora na pitanje šta je stvarnost; da se celina ne hipostazira i da joj se ne pridaje primat u odnosu na delove – ona se stvarno izgrađuje u onoj meri u kojoj se i delovi strukturiraju i destrukturiraju; da je celina jedinstvo suprotnosti - dinamična i uvek otvorena; da se mora domisliti ne samo u horizontalnoj dimenziji (s obzirom na odnos prema delovima) već i u vertikalnoj dimenziji (s obzirom na dijalektiku pojave i suštine, opšteg, posebnog i pojedinačnog) i da se celina sveta i svet celine stvara društvenom produkcijom čoveka a ne uzajamnim delovanjem autonomnih struktura^[24].

LITERATURA

- Fridman, Tomas L., *Svet je ravan*, Dan graf, Beograd, 2007;
- Gidens, Entoni, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Gidens, Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet u Beogradu (prevod), Beograd, 2007.
- Hantington, Samjuel P., *Treći talas*, Stubovi kulture, Beograd, 2004.
- Held, David and Mc Grew, Anthony (edit.), *Globalization Theory – Approaches and Controversies*, Polity Press, Cambridge, 2007.
- Hirst, Paul and Thompson, Grahame, *Globalization – A necessary myth?* u: „Globalization in Question: The International Economy and Possibilities of Governance, Polity Press, Cambridge, 1996.
- Kosik, K, *Dijalektika konkretnog*, Prosveta, Beograd.
- Milanović, Branko, *Dva lica globalizacije*, Arhipelag, Beograd, 2007.
- Pečujlić, Miroslav, *Globalizacija – dva lica sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.
- Reinert, Erik S, *Globalna ekonomija*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
- Stiglic, Džozef E, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002
- Unković Milorad, Stakić Budimir, *Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.
- Vidojević, Zoran, *Kuda vodi globalizacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2005
- Vuletić, Vladimir (prir.), *Debate o globalizaciji*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

^[24] Kosik, K, op. cit, str. 56-80.

Milan I. Miljević and Vladimir Džamić

GLOBALIZATION AND SOCIAL CHANGE

Summary: *The main problem analyzed in this essay is globalization as the basic way of social change and changing society in the XXI century. Globalization has a huge influence in horizontal and vertical plain, on social, economic, political and cultural level, and in the same time on international, regional, national, and organizational level, level of social groups and individuals. That is the reason why globalization is one of the main topics of contemporary sociology and sociological research.*

Key words: *globalization, globalism, social change, change of society*

SUKOBI U SFERI RADA U POSTSOCIJALISTIČKOJ TRANSFORMACIJI SRPSKOG DRUŠTVA I MOGUĆNOST DELOVANJA SINDIKATA

Sažetak: *Promene koje se dešavaju u svetu imale su uticaja i na srpsko društvo, te je i ono krenulo putem tržišne privrede. Reforme, koje su nezaobilazne na tom putu, su zahvatile svaku sferu društva. Međutim, ni nakon više od jedne decenije one nisu okončane. Sve transformacije koje su se dešavale dovele su u nezavidan položaj i sindikat. Upravo u ovom radu se govori o sukobima u sferi rada i mogućnostima delovanja sindikata u postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva. Prikazana je uloga sindikata u sukobima u sferi rada kao i posledice pluralizacije na mogućnosti sindikata. Njegove mogućnosti se sagledaju i kroz njegovu nezavisnost, obrazovanje i kompetentnost kadrova, brojnost, sklad između opštih i pojedinačnih interesa solidarnost, mogućnost organizovanja štrajkova, poverenje koje uživa kod građana. Ono što se nameća kao zaključak jeste činjenica da sindikat nije izašao kao pobednik iz odnosa sa državom i poslodavcima. Ipak, to ne umanjuje značaj uloge koju bi sindikat trebalo da ima postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva.*

Ključne reči: *rad, sindikat, sukob, transformacija, tranzicija.*

UKRATKO O SINDIKATU

Pre nego pređemo na temu rada, biće reči o sindikatu kao organizaciji. Sindikat je samo jedno od brojnih udruženja građana kroz koje se manifestuju osnovna ljudska prava i slobode - pravo na udruživanje. U društvima u kojim ovaj oblik slobode nije priznat, ne postoje ni sindikati. Ovaj vid udruživanja se ostvaruje isključivo u sferi rada i radnih odnosa. Cilj udruživanja članova sindikata jeste zaštita prava i interesa zaposlenih.

Prva udruženja radnika koja predstavljaju osnovu sindikata su se javila u XIX veku kada je život radnika bio neizdrživo težak i kada se uvidelo da poslodavci svoje bogatstvo uvećavaju na račun radnika. Različiti oblici skupova, koji su najčešće bili spontani i neorganizovani, su predstavljali jedini način da se pokuša poboljšati položaj radnika. Najpre se javljaju u

Zapadnoj Evropi. Od tada je sindikat prošao kroz različite faze: najpre period formiranja, nakon toga faza u kojoj se narušava jedinstvo sindikata, period institucionalne integracije, zatim period kize. (Stojiljković, 2001: 4-12) Ovaj period krize sindikata svakako da još traje. Ovim Stoilkovićevim fazama u razvoju sindikata možemo dodati i petu, savremenu, fazu koju karakteriše nestajanje sindikata. U savremenom svetu rada dolazi do transformacija radnih organizacija. One postaju sve fleksibilnije, manje i okrutnije. Radnike je lako kontrolisati i ucenjivati. U takvim uslovima sindikat postaje nepoželjna, tačnije zabranjen vid organizovanja radnika.

Sindikat je po Ustavu Republike Srbije udruženje građana. On predstavlja pre svega organizaciju zaposlenih radnika koji imaju za cilj da zaštite prava i poboljšaju životni standard zaposlenih.

Kad je sindikat nastao u svom prvom obliku on je imao za cilj uzajamnu pomoć među radnicima i pomoć u slučaju nezaposlenosti. Vremenom se uočavaju tendencije sindikata da proširi svoje delovanje u vidu obrazovanja članstva i slično, kao i njegovo nastojanje da se utiče na određene političke procese.

Danas se osnovnim delatnostima sindikata smatra:

- obezbeđivanje određenih pogodnosti za sve članove sindikata - u ove pogodnosti spada sve od jeftinije zimnice do edukacije i pravne pomoći;
- kolektivna pregovaranja^[1] - pregovori između sindikata i poslodavca o uslovima rada;
- industrijske akcije - jedna od najefektivnijih akcija je štrajk;
- politička aktivnost - sindikati mogu lobiranjem da se bore za određena zakonska rešenja.

Svim ovim delatnostima sindikata, možemo pripisati još jednu - sindikat je mehanizam pomoću kojeg se ostvaruje socijalni mir. Nije sporno da kao takav može biti od koristi kako poslodavcima, tako i radnicima.

---

[1] Po međunarodnoj organizaciji rada kolektivni pregovori podrazumevaju: "metod određivanja uslova zaposlenja i rada pregovorima između poslodavca, grupe poslodavaca ili jedne ili više poslodavackih organizacija, s jedne strane, i jedne ili više reprezentativnih organizacija radnika, s druge strane, sa obostranim nastojanjem da se postigne sporazum." (ILO, navedeno prema Arandarenko, 1999: 115)

Sindikati na osnovu svog unutrašnjeg uređenja mogu biti:

- strukovni - njegovi članovi mogu biti isključivo radnici određene profesije odnosno struke;
- industrijski - njegovi članovi mogu biti isključivo radnici jedne privredne oblasti;
- opšti - njegovi članovi mogu biti svi radnici.

Koji god kriterijum da se koristi pri oganizovanju osnovna načela sindikalnog organizovanja- autonomija, dobrovoljnost, masovnost i borbenost, moraju biti primenjena.

U savremenom svetu kapitalizma sve je manje važno u odnosu na proizvodnju i sticanje profita. U tom poretku stvari radnik i njegove potrebe su takođe manje bitne od kapitala. Sindikat je taj od koga se očekuje da razume i zaštiti radnika, da promeni situaciju i da doprinese poboljšanju života radnika.

POLOŽAJ SINDIKATA U SVETU RADA MODERNIH DRUŠTAVA

U savremenom svetu rada se dešavaju izvesne promene. Naime, pod uticajem procesa globalizacije sferu organizacije rada prožimaju određene novoliberalne vrednosti: slobodno tržište, konkurentnost, sticanje profita zakidanjem socijalnih prava i otpuštanjem radnika... Da bi se postigli ciljevi koje nameće novoliberalizam moraju se postojeće organizacije rada preoblikovati. Poželjno je da oragnizacije budu promenljive, prilagodljive i privremene kako bi se lakše prilagođavale novonastalim okolnostima. U procesu transformisanja organizacija rada nastaju i nove složenije organizacije rada u kojima položaj radnika nije na zavidnom nivou.^[2] (Milošević, 2004: 145-160)

Ono što možemo da pripišemo ovim procesima transformacije jeste činjenica da oni posredno ili neposredno utiču na položaj sindikata u svetu rada. Poslovanje u skladu sa osnovnom vrednošću novoliberalizma (sticanje profita) znatno otežava položaj radnika - mnogi ostaju bez posla, najveći broj zaposlenih je zaposlen na određeno vreme, aktualizuju se kategorije radnika kao što su samozaposleni, radnici na određeno vreme, radnici po pozivu, rad u skraćenom radnom vremenu, ugovor na rok, rad na unajmljivanje. U takvim okolnostima znatno slabi mogućnost radničkog organizovanja i sindikalne borbe, jer zaposlenje na neodređeno i svaki oblik sigurnosti polako nestaju. S druge strane, mehanizmi kontrole zaposlenih

---

^[2] Neki složeniji oblici organizacija su: klasteri, strategijske alijanse, organizacije rada visokog učinka.

jačaju. Preduzeće svojom ideologijom nastoji da manipuliše radnicima i njihovim mislima. Pokušava se stvoriti predstava kako su radnici sastavni i važan deo preduzeća, kako su svi oni zajedno jedna velika porodica. Kako u takvim okolnostima radnik može bilo šta zahtevati kad je radnik jednako preduzeće? Sindikat u ovakvim preduzećima nije potreban kad svi rade zajedno, svi su jednaki i svi će imati koristi od dobiti. Vremenom neki radnici počinju da veruju u ovu priču kako je svima jednako teško i kako se svi zajedno žrtvuju zarad zajedničkog dobra. Tada sindikat za radnika kao i njegova prava prestaju da postoje.

Zanimljivo je da su se u drugoj polovini XX veka javile teorije koje govore o slabljenju uloge i nestajanju sindikata. Takve ideje su u svojim delima izložili Danijel Bel^[3] (Daniel Bell) i Alen Turen^[4] (Alain Touraine). Ono što je bilo zajedničko u njihovim teorijama o postindustrijskom društvu jeste silazak sa društvene scene radničkog i sindikalnog pokreta. Bel je smatrao da će na njihovo mesto doći profesionalci, stručnjaci, naučnici, dok je Turen smatrao da će radnički i sindikalni pokret biti zamenjeni novim društvenim pokretima.

Belova i Turenova ideja se nisu obistinile, ali se ipak nešto menjalo u smeru koji su oni predviđali. Naime, desilo se to da je u poslednjim decenijama XX veka došlo do značajnog opadanja broja sindikalno organizovanog članstva u gotovo svim vodećim industrijskim zemljama sveta. Tako je SAD na kraju XX veka imao svega 17 % sindikalno organizovanog članstva od ukupnog broja zaposlenih, Velika Britanija je imala 1995. svega 35 % sindikalaca, Francuska 10%, Nemačka 30 % itd^[5].

Posebno su zanimljive postsocijalističke zemlje gde je stepen sindikalne organizovanosti bio gotovo 100 % zbog obaveznog članstva u sindikatima. A onda se broj sindikalno organizovanih radnika prepолоvio. Ističe se slučaj Poljske gde se ovaj broj spustio na 20 %. Međunarodna organizacija rada (MOR) je na samom kraju XX veka u svom izveštaju objavila da je broj sindikalno organizovane radne snage opao za 10 godina na svega 20 %.

Sve te promene koje se dešavaju u modernim društvima u manjoj ili većoj meri utiču i na srpske organizacije rada i sindikate. Upravo će u

---

[3] *Dolazak postindustrijskog društva.*

[4] *Postindustrijsko društvo i Sociologija društvenih pokreta.*

[5] *Iz ovog trenda bile su izuzete Švedska, Danska i Finska koje su 1995. godine imale 80 % sindikalno organizovanog članstva od ukupnog broja zaposlenih.*

ovom radu biti prikazano stanje u sindikatima, njegove mogućnosti i uloga, i sukobi u sferi rada u vreme postsocijalističke transformacije srpskog društva.

MOGUĆNOSTI DELOVANJA SINDIKATA U SPECIFIČNIM USLOVIMA SAVREMENOG SRPSKOG DRUŠTVA

Krajem XX veka tadašnja SR Jugoslavija, današnja Republika Srbija, našla se u veoma nezavidnoj situaciji - rat u okruženju, raspad bivše državne zajednice, embargo i sankcije, propast ekonomije, nezaposlenost, siromaštvo, bombardovanje. Tad se verovalo da je jedini izlaz iz takve situacije promena društvenog uređenja. Promena društvenog uređenja je značila prelazak iz socijalizma u kapitalizam. To podrazumeva pre svega ekonomsku liberalizaciju i privatizaciju, a uz to i promenu uređenja društva, demokratizaciju, promenu vrednosti. Na izborima septembra meseca 2000. godine građani Srbije su pokazali da žele promene. Ono što se želelo postići promenama može se svrstati u sledeće: demokratizacija društva i poboljšanje životnog standarda putem privatizacije.

Na osnovu načina i cilja koji se želi postići promenama, uočavamo uticaj globalnih tendencija i na srpsko društvo o kojima je bilo reči.

Započet je proces reformi. Jedna od najznačajnijih komponenti tranzicije je transformacija svojine (privatizacija). Ona se odvijala na tri načina: tenderska prodaja, aukcijska prodaja i privatizacija na tržištu kapitala. Prodaja je dobro išla dok su prodavana dobrostojeća preduzeća. A kada su na red došla manje atraktivna preduzeća, ona su prodavana višestruko ispod njihove realne vrednosti. Novi vlasnici su veoma brzo zaboravljali socijalne programe i svoje obaveze prema zaposlenima. Obećanja o investiranju u kupljene firme se nisu ostvarila. Onda ni ne čudi što su privatizacije veoma često raskidane.

Iako se očekivalo da će politika nestati iz sveta ekonomije i da će ustupiti mesto profesionalizmu, to se nije desilo. Ceo proces se odvijao pod uticajem političke vlasti.

Sav teret reformi pao je na obične građane i radnike. U cilju racionalizacije troškova poslovanja mnogi su ostali bez posla, zaposlenima su zakinjuta mnoga prava i socijalna davanja, izlagani su različitim oblicima iskorišćavanja i maltretiranja. Vlast se nije potudila da teškoće ovog prelaznog perioda budu ravnomerno raspoređene.

Danas, nakon čitave decenije od početka reformi (iako je predviđano da će proces trajati 5 godina), čini se da se ništa suštinski, što bi doprinelo poboljšanju životnog standarda, nije promenilo. Zaposleni svakodnevno demonstriraju svoje nezadovoljstvo na organizovane i neorganizovane načine^[6], na birou rada je približno 20 % radno sposobnih lica, rad na crno cveta, strah od gubitka posla postaje uobičajeno osećanje jer radnike niko ne štiti. Srbija je i dalje nestabilna država, te je privatni investicioni kapital mimoilazi a time i mogućnost napretka.

Jasno je da su se u ovim vremenima promena razlozi za postojanje sindikata uvišestručili. A da li su se i njihove mogućnosti uvišestručile? Da li je sindikat uticajniji i efektivniji? Da li ima potencijala da postojeće stanje promeni u korist zaposlenih? Pokušaćemo da damo odgovor na ova pitanja.

NORMATIVNI OKVIR DELOVANJA SINDIKATA U VREME POSTSOCIJALISTIČKE TRANSFORMACIJE SRPSKOG DRUŠTVA

Ustav republike Srbije građanima jamči slobodu sindikalnog udruživanja. Udruženja se osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa. Zabranjeno je delovanje onih sindikalnih organizacija koje su usmerene na rušenje državnog poretka. Ovakav ustavni okvir je u potpunosti u saglasnosti sa međunarodnim standardima.

Druge, pozitivne norme, značajne za rad sindikata:

- sindikalnim organizacijama je prepušteno da svoj rad, aktivnosti i programe uređuju njihovi interni akteri;
- sindikati imaju mogućnost da zakluče kolektivne ugovore sa poslodavcem u kojim se utvrđuju određene obaveze i prava i jedne i druge strane: sindikatima je omogućeno pravo na zaradu, neposredno odlučivanje o najbitnijim pitanjima kao što su pravo na rad, odmor, ...;
- u skladu sa zakonom, zaposleni imaju pravo na štrajk;
- sindikat može da kontroliše uslove rada itd.

Ovi i drugi propisi bi trebalo da obezbede nesmetan rad sindikata, ali način na koji će oni biti protumačeni takođe ima veliki uticaj na njihovo sprovođenje. Najčešće se dešava da poslodavac tumači svoje obaveze na način koji njemu odgovara.

---

^[6] Jedna od jezivih priča koja je potresla javnost se dogodila februara meseca kada su dva radnika tekstilne industrije iz Novog Pazara zakucali sebi eksere u ruku kao vid protesta i iskazivanja nezadovoljstva zbog nerešenih radničkih problema.

Može se zaključiti da problemi sa kojima se sindikat susreće nisu posledica loših zakona i formalnih određenja, već zloupotrebe pri tumačenju određenih propisa ili/i neprilagođenost propisa uslovima u kojima se našlo društvo.

U Srbiji u periodu transformacije (tranzicije) reprezentativni^[7] sindikat je učestvovao u zaključivanju kolektivnih ugovora. Samo reprezentativni sindikat, kao jedna ugovorna strana, može uticati na bolji položaj radnika. Ovakvo uređenje stvara konkurentski odnos među sindikatima jer svaki sindikat želi da bude reprezentativni što utiče na pojačanu angažovanost svakog sindikata kako bi privukli što veći broj članova.

U Srbiji je u aprilu 2001. godine ustanovljen tripartizam.^[8] Tada su postigli dogovor radi socijalnog dijaloga predstavnik tri najveće sindikalne organizacije, predstavnik Unije poslodavaca i predstavnik vlade. Pravna uloga države bi trebalo da se ogleda u njenom uključivanju kada dve strane ne mogu da dođu do dogovora, da učestvuje u arbitraži, a ne da i ona bude ravnopravan pregovarač.

Ono što je obeležilo rad sindikata 2000-tih godina je svakako i Zakon o radu iz 2001. godine. On je potpuno radikalna u odnosu na dotadašnje zakone. Zakon o radu je „pravljeno po merama“ kapitalističkih društava, što srpsko društvo u trenutku njegovog donošenja svakako nije bilo. Očekivalo se da će se Zakonom o radu i sličnim zakonima promeniti realnost.

Ovim zakonom radnicima su oduzeta mnoga prava u korist poslodavaca. Donosi veliku nesigurnost za zaposlene. Znatno je promenjen položaj radnika i sindikata. Verovalo se da će se pomoću ovog zakona ubrzati proces transformacije svojine i da će on stvoriti ambijent tržišne privrede.

Kao sociolozi znamo da ni zakoni ni bilo koje druge norme ne mogu biti prosto prepisivane iz drugih društava. Oni moraju biti prilagođeni postojećem stanju društva u kojem se žele primeniti. Samo u tom slučaju

---

^[7] Koji sindikat će biti reprezentativni se odlučivalo u zavisnosti od vrste kolektivnog ugovora i od nivoa na kom se on zaključivao. Kada se kolektivni ugovor zaključuje sa poslodavcem, reprezentativni sindikat je onaj u koji je učlanjeno najmanje 15% zaposlenih kod poslodavca. Kada se kolektivni ugovor sklapa sa Republikom (lokalnom ili autonomnom jedinicom) reprezentativni sindikat je onaj u koji je učlanjeno najmanje 10% zaposlenih na koji se primenjuje kolektivni ugovor. Ukoliko je situacija takva da je nemoguće ispuniti uslove reprezentativnosti, onda je moguće da sindikat odnosno poslodavac zaključi sporazum o udruživanju radi učestvovanja u zaključivanju kolektivnog ugovora. Sve ovo je utvrđeno Zakonom o radu iz 2001. godine.

^[8] Tripartizam je vid odnosa između države, poslodavca i sindikata. Uloga države, sem kad je poslodavac, je posredna - zakonska i druga normativna regulativa. Takođe se često javlja i u ulozi arbitra.

oni mogu uspeti. Novi društveni poredak se ne može stvoriti donošenjem radikalnih zakona. Zakonima se ne može promeniti svest zaposlenih koji su ceo svoj radni vek proveli verujući u egalitarne vrednosti.

Upravo u ovakvim okolnostima uloga sindikata treba da dođe do izražaja, da ne dozvole ovakva poigravanja sa zaposlenima. Sindikat se jesu usprotivili donošenju ovog zakona, ali nedovoljno^[9].

Normativni okvir je jedan od ključnih faktora koji utiče na rad sindikata. Ali nije presudan. Sindikat bi trebao da shvati da organizovanim i predanim radom mogu mnogo postići i u lošim normativnim okolnostima, kao i to da dobri zakoni nisu dovoljni za ostvarenje sindikalnih ciljeva. Potrebno je da prestanu sa unutrašnjim razmiricama i fragmentacijom i da udruženi krenu po svoja prava.

SUKOBI U RADU U POSTSOCIJALISTIČKOJ TRANSFORMACIJI SRPSKOG DRUŠTVA I ULOGA SINDIKATA

U radu se mogu sukobiti pojedinci, društvene grupe, pa čak i čitave organizacije i sektori delatnosti. U savremenom svetu najčešće se javljaju sukobi između poslodavaca i zaposlenih. Oni mogu biti inicirani od strane radnika ili od strane poslodavca. U prve spadaju: pretnje prekidanjem rada, usporavanje rada, formalistički rad [...] ; bežanje na bolovanje i drugi vidovi odsustva sa posla (apsentizam i tzv. 'beli štrajk'); aljkava upotreba sredstava za rad, sabotaza na radu; štrajk. (Bolčić, 2003: 232) Sukobi inicirani akcijama poslodavca se odnose na: pretnje otpuštanjem i pri tom pojedinačna otpuštanja, premeštanje zaposlenih na nepovoljnija radna mesta, pretnje zatvaranjem firme, kao i razni oblici zlostavljanja.

Bilo da su sukobi inicirani od strane zaposlenih ili od strane poslodavaca, uloga sindikata je jasna. Obaveza sindikata je da predstavlja zaposlene i da nastoji da se u određenom sukobu izbori za zajedničke interese. On mora da obezbedi dobru organizaciju, jako i sposobno vođstvo, istrajnost i solidarnost. Za dijalog sa poslodavcima mora da izabere stručne, nepodmitljive i kompetentne predstavnike koji će biti jedinstveni u svom nastupu i kao takvi će moći da budu ravnopravni u odnosu sa najčešće dobro organizovanim predstavnicima poslodavaca. Snaga, a i uloga, jednog sindikata se najlakše uočava u njegovoj sposobnosti da organizuje štrajk, kao krajnjoj meri u sukobu sa poslodavcem.

---

^[9] Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata je čak podržala ovaj zakon, što ni ne čudi jer je bio tesno povezan sa politikom.

Štrajk je najsloženija i najefikasnija vrsta društvenog sukoba u sferi rada. Reč je iz nemačkog jezika i znači udarac tj. (u ovom slučaju) udarac poslodavcima. Pravo na štrajk je fundamentalno pravo u oblasti radnog prava. Pod štrajkom se podrazumeva: „[...] najavljena ili iznenadna kolektivna *obustava rada* radi ostvarivanja određenog egzistencijalnog materijalnog, statusnog ili profesionalnog interesa grupe koja štrajkuje ili neke šire društvene skupine.“ (Bolčić, 2003: 232, kurziv u originalu)

Sindikati se decenijama borio da štrajk postane legalno sredstvo borbe. Danas štrajk i sindikalna borba spadaju u okvire osnovnih ljudskih prava i sloboda. To je jedna od najvećih demokratskih tekovina XX veka. Po pravilu se dešava da se ovo pravo teže ostvaruje u nerazvijenim društvima sa autoritarnim sistemom.

Sindikati imaju zadatak da pažljivo proceni spremnost ulaska u štrajk. Da li postoje kadrovi, volja, podrška javnog mnjenja i materijalna sredstva za sprovođenje štrajka^[10]. Potrebno je da jasno utvrdi šta zaposleni gube, a šta dobijaju obustavom rada.

Štrajk mora imati određene elemente: radnici - aktivni učesnici štrajka; poslodavac i država - pasivni učesnici; mora postojati prekid rada; namera da se nanese šteta poslodavcu kako bi ga prinudili na pregovore; namera da se zaštite zajednički interesi zaposlenih, a ne pojedinačni.

Štrajkovi su bili mogući tek kad su se sindikati omasovili i kad su postali solidarni. Najpre se javljaju kao neorganizovane akcije zaposlenih kojim se oni bore protiv loših uslova rada za koje je odgovoran poslodavac. Vremenom štrajk biva sve uređeniji i institucionalizovan. Ipak i sad se desi da se jave neorganizovani štrajkovi - takozvani „divlji“ štrajk^[11]. Stvarnom štrajku prethodi obično štrajk upozorenja.

---

^[10] Stojiljković ističe prednost štrajka koji se organizuje na ključnim tačkama proizvodnje i na taj način je u štrajk uključen mali broj ljudi koji se finansiraju iz štrajkačkih fondova, ali ipak se uspeva obustaviti rad na značajnim sektorima proizvodnje.

^[11] Divlji štrajkovi predstavljaju i određen vid bojkota sindikalnog vođstva.

U savremenom društvu postoji nekoliko vrsta štrajkova: lokalni štrajk^[12], generalni štrajk zaposlenih date delatnosti^[13], opšti generalni štrajk^[14], štrajk solidarnosti^[15], kružni štrajk^[16], štrajk gladu^[17].

Štrajkačka borba zaposlenih je jedan od najpouzdanijih pokazatelja u kakvom su stanju sindikati i koliku moć imaju zaposleni. Štrajkačka borba u Srbiji se odvija pod veoma specifičnim okolnostima koji u zanačajnoj meri utiču na sam tok štrajka. Ono što je interesantno je da je u početnom periodu tranzicije kod nas još uvek postojao uticaj nasleđa. Naime, na štrajk se gledalo kao u periodu socijalizma: štrajk je negativna, rušilačka pojava uperena protiv društva. Nekad je štrajk objašnjavan kao pojava protiv samoupravljanja, a u početnom periodu tranzicije kao pojava protiv srpskih nacionalnih interesa.

Društvena kriza je bila faktor koji je istovremeno i podsticala i ograničavala organizovanje štrajka. Podsticala je tako što je prirodno da u takvim situacijama krize poraste tenzija i broj konflikata. Ali s druge strane, „tolerisanjem“ rada na crno na koje je veliki broj ljudi bio usmeren, otpuštanjem radnika se osipao broj onih koji su trebali biti predvodnici štrajkačkih borbi, izazivala je strah kod zaposlenih. „Kriza i dalje zadržava svoje demotivaciono dejstvo na štrajkove, održavanjem straha, socijalne nesigurnosti, nastojanjem da se zadrži kakvo-takvo zaposlenje, pa čak i njegov privid“ (Marinković, 1999: 187). S druge strane, kako raste socijalno nezadovoljstvo, raste i želja za štrajkom. Želja i potreba za štrajkom biva sputavana nedostatkom solidarnosti i saradnje.

Akteri štrajkova u demokratskim, razvijenim društvima su radnici i poslodavci. Država je samo arbitrar. Kod nas su u tom sukobu još uvek uglavnom radnici i država. To je posledica činjenice da je država još uvek značajan poslodavaca. Tada je veoma teško radnicima da ostvare svoje ciljeve jer se država pojavljuje u dvostrukom svojstvu - kao poslodavac i kao arbitrar. Uloga sindikata u ovakvim okolnostima je dodatno otežana, jer je država znatno moćnija. Ona čak različitim oblicima manipulacije, preko medija najčešće, nastoji da pridobije javnost na svoju stranu što dodatno sputava sindikalnu borbu.

[12] Štrajk zaposlenih na nekoj određenoj manjoj teritoriji.

[13] Štrajk svih organizacija iz određene delatnosti.

[14] Za vreme ovog štrajka rad obustavljaju svi ili većina zaposlenih iz svih delatnosti.

[15] Podrazumeva davanje podrške onima koji su već u štrajku.

[16] Da bi štrajk neprekidno trajao, zaposleni iz različitih organizacija naizmenično štrajkuju i rade.

[17] Poseban vid štrajka koji podrazumeva pojačan pritisak od strane onih koji štrajkuju ne uzimajući hranu ili vodu (štrajk žeđu).

Uzrok štrajkova u našem društvu najčešće su male zarade ili velika kašnjenja u isplati^[18]. Vremenom, kako se kriza produbljivala, radnici su štrajkačkom borbom nastojali da promene ekonomsku politiku, poresku politiku, želeli su pravednu privatizaciju.

U srpskom društvu u periodu transformacije možemo govoriti i o pojavi političkih štrajkova. Politički ciljevi sindikalne borbe se razlikuju od političkih ciljeva političkih partija i drugih političkih organizacija te im se ne sme osporavati pravo i potreba da utiči na činioce političkog života. Njihova politička aktivacija se najviše ogleda u pokušaju da se utiče na planove socijalno-ekonomskog i tehnološkog razvoja društva kroz uticaj na zakonodavce i političke partije. Činjenica da su članovi sindikata istovremeno i članovi i simpatizeri političkih partija je još jedan element koji povezuje politiku i sindikat.

Politički štrajkovi imaju dosta toga zajedničkog sa klasičnim oblikom štrajka, ali postoje i značajne razlike. Činioci i društvene okolnosti koje utiču na to da sindikat odnosno štrajk dobije politička obeležja su:

- u početnom periodu procesa tranzicije društveni sistem još uvek nije bio dovoljno demokratski te je sindikat imao potrebu da se politički aktivira kako bi opstao;
- proces transformacije koji podrazumeva radikalne promene (promenu uređenja i vrednosti) u društvu utiče da konflikti budu veoma česti što dovodi do pomeranja područja sindikalne borbe;
- politička scena u Srbiji se uglavnom bavila i bavi nacionalnim i istorijskim pitanjima ostavljajući sindikatima mogućnost da prošire svoju ulogu u oblasti socijalnih pitanja. (Marinković, 1999: 191-192)

U društvima kao što je naše, organizatori štrajka su često, proganjani. Poslodavac merama represije prema organizatoru želi da zaplaši ostale učesnike ili potencijalne učesnike štrajka. Sindikat je taj koji bi morao da se izbori da inicijatori i svi drugi učesnici u štrajku mogu da koriste svoje pravo na obustavu rada, a da pri tome ne budu sankcionisani od strane poslodavca.

Možemo zaključiti da su štrajkovi u postsocijalističkoj transformaciji neuspešni. Štrajkačka borba je neorganizovana, javlja se nezadovoljstvo efektima štrajka, ne postoji dovoljno saradnje i solidarnosti što često dovodi i do sukoba unutar sindikata. Predstavnici sindikata su lako podmitljivi i

---

^[18] Radnici su u znatnom broju slučajeva stupali u štrajk gotovo svakog meseca kako bi dobili svoje zarade.

prelako odustaju od borbe za zajedničke interese radnika. Zarad ostvarivanja ličnih interesa, njihova uloga se najčešće svodi na izigravanje tampon zone između radnika i kapitala. U takvim okolnostima zaboravlja se uloga sindikata i nestaje i smisao njihovog postojanja.

PLURALIZACIJA SINDIKALNOG ORGANIZOVANJA U SRPSKOM DRUŠTVU I NJEN UTICAJ NA MOGUĆNOST DELOVANJA SINDIKATA

Sindikat u Srbiji ima dugu istoriju. Prva organizacija na nivou sindikata bio je Radnički savez formirana 1903. godine. Od tada pa do danas, u periodu preko sto godina, mnogo toga se dešavalo na sindikalnoj sceni, ali će za potrebe ovog rada biti navedene samo neke činjenice iz bliže prošlosti.

Ono što je bilo karakteristično za Srbiju u periodu od 1945 do 1990. godine jeste „jedinствени“ sindikat- Savez sindikata Srbije. On je bio jedini i imao je onoliko moći koliko mu je režim dodelio. Krajem XX veka dešavaju se promene u društvu, pa i u sindikatu. Naime, društvo teži pluralizaciji i demokratizaciji. Želelo se isto uraditi i sa sindikatima.

Međutim, pluralizacija sindikata je samo jednim delom bila posledica pluralizacije i demokratizacije društva. Cepanje sindikata je pre svega posledica sukoba u sferi rada i reakcija i izraz nezadovoljstva radom Saveza sindikata Srbije, koji je bio smatran režimskim sindikatом. Tada istupanjem iz redova Saveza sindikata Srbije nastaju novi sindikati. Tri najbrojnija i najstabilnija sindikata u Srbiji su:

- Savez sindikata Srbije;
- Ujedinjeni granski sindikat „Независност“;
- Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata.

Savez samostalnih sindikata Srbije je najbrojniji i najveći. Doživlјavan je kao državni, kao partijski, 90-tih kao SPS sindikat. Svoju dominantnu poziciju je stekao tako što je bio jedini naslednik celokupne infrastrukture i sindikalne imovine. Ovo je bilo posledica toga što pre procesa pluralizacije sindikalne scene nije usvojeno normativno rešenje po kojem bi bila raspoređena sindikalna imovina između svih registrovanih sindikata srazmerno sa brojem članova. Još jedna od prednosti Saveza sindikata Srbije je ta što je bio jedini ovlašćeni pregovarač i potpisnik kolektivnih ugovora. I pri tome nikoga iz drugih sindikata nije uključivao u pregovore.

Ujedinjeni granski sindikat „Независност“ nastaje u Beogradu 1991. godine. U svom Statutu i programu definisan je kao organizacija koja je :

“... nezavisna od države, političkih partija i poslodavaca i verski neutralna“ (Luković, 1999: 258). Presudnu ulogu u njegovom stvaranju imala je grupa sindikalnih rukovodilaca koja je zbog nezadovoljstva istupila iz redova Saveza sindikata Srbije.

Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata nastaje u julu 1996. godine. „[...] statutom je definisana kao 'dobrovoljno udruženje slobodnih i nezavisnih sindikata i nevladinih organizacija, koje se bore za zaštitu i unapređenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih interesa svojih članova.'“ (ibid., 262) Ovaj sindikat su osnovali: „... oni članovi Nezavisnosti koji su bili za stvaranje političke koalicije sa tadašnjim strankama opozicije radi zajedničkog izlaska na izbore.“ (Stojković, 2003: 13)

Razlozi pojave novih sindikata mogu se navesti u okviru pet tačaka:

- kao opozicija svemu što je predstavljao stari („partijski“) sindikat (Savez sindikata Srbije);
- kao nastojanje da se i na sindikalnoj sceni iskaže nova pluralistička stvarnost;
- neslaganja i sukobi oko pitanja odnosa sindikata i političkih stranaka i njihovih koalicija ;
- ormiranje sindikata od strane režima kako bi se unela još veća zabuna među zaposlene i još više fragmetirala sindikalna scena;
- liderske ambicije sindikalnih lidera. (Mihailović, 2001: 14-15)

Pluralizacija sindikalne scene može doneti znatne prednosti u delovanju sindikata. Ona se pre svega odnosi na razbijanje monopola jednog sindikata i javljanje konkurencije među sindikatima. Na ovaj način se može postići kvalitetniji način organizovanja, a i članovi sindikata imaju veću mogućnost izbora.

Naravno da i pluralizacija sindikalne scene ima svoje mane i kako se čini, u srpskom društvu su samo mane došle do izražaja. Sindikalni pluralizam je znatno umanjio sindikalnu moć i mogućnost uticaja na poslodavce. Kada sindikat nastupa jedinstveno, on je svakako ozbiljnija pretnja za poslodavca, nego kad svaki nastupa za sebe. Ukoliko sindikati ponaosob predlažu svoje ideje, imaju svoje uslove i svoje ciljeve, umanjuje se njihova šansu za uspeh. Pored svega toga postoji i animozitet među sindikatima i međusobna javna kritikovanja i spoticanja.

Lako je uočljivo da sindikati u Srbiji nisu iskoristili prednosti pluralizacije. Sindikati koji su nastali iz revolta prema radu tadašnjeg jedinstvenog sindikata ni sami nisu uspeli niša zanjajno da postignu. Zapravo, sve promene su samo promene u formalno-pravnom smislu.

Ne postoji nikakva akciona povezanost među sindikatima što je svakako umanjilo njihove mogućnosti. Postojanje sindikata sa različitim programima ne mora biti prepreka ka ostvarenju zajedničkog cilja. Važno je da postoji bar minimum solidarnosti i zajedničke akcije kako bi bilo rezultata.

ПОДСТИЦАЈИ И ПРЕПРЕКЕ ЗА ДЕЛОВАЊЕ СИНДИКАТА У СРПСКОМ ДРУШТВУ

Obeležja stabilnog i jakog sindikata su: nezavisnost, čvrsta organizacija, brojnost, jasna programska opredeljenja, statutarna disciplina, solidarnost, partnerska pozicija, sposobnost da se brzo i profesionalno organizuje štrajk, poverenje članova, obrazovani i kompetentni kadrovi, kao i ugled u javnom mnenju.

Dakle, ovo su obeležja jakog i stabilnog sindikata, a koliko su to odlike sindikata u Srbiji i kolike su njihove mogućnosti, videće se u nastavku rada.

Nezavisnost sindikata se pre svega ogleda u finansijskoj nezavisnosti^[19], samostalnom određivanju sindikalnih ciljeva i interesa, samostalnom izboru rukovodećih kadrova, nepodleganju političkim uticajima. Oni moraju ostati van nastojanja države da sve birokratizuje i kontroliše. To može postići jedino ako ima autonomnu i kritičku poziciju spram države odnosno poslodavca i politike odnosno političkih partija. Ni jednim od ovih oblika nezavisnosti ne mogle da se pohvale srpski sindikati što će i biti detaljnije objašnjeno u nastavku.

Stepen stručne spreme vodećih ljudi nije jedini važan činilac za dobro rukovodstvo i kadrovsku strukturu. Od značaja je da ti ljudi znaju da rade svoj posao, da su sposobni da razumeju okolnosti u kojima se našlo srpsko društvo, da su sposobni i hrabri da preuzmu inicijativu, mobilišu članstvo. Ali i stepen obrazovanja rukovodstva sindikata takođe ima značaja. Sindikatu su potrebni obrazovani ljudi koji će moći da pariraju političkim predstavnicima u dijalogu.

---

[19] Finansijsku nezavisnost ima samo Savez sindikata Srbije.

Образовано чланство, поред осталог, путем семинара и саветовања треба да оспособи што већи број чланова за активност у синдикату. Станје је такво да млади не познају рад синдиката, а старији су углавном оптерећени швatanјима из периода социјализма, те је оспособљавање чланства неопходно. Такође је потребно да познаје прилике у друштву као и законе како би могли да правилно информишу своје чланство.

Руководство синдиката треба да допринесе осећају солидарности и припадности синдикату.

У нашим синдикатима су често били заступљени кадрови из периода комунизма. Они најчешће не разумеју новонастале околности. Сматрају да као и у периоду комунизма и сад синдикат треба да сарађује са влашћу. На тај начин постају савезници власти, уколико не бивају спречени у томе. Синдикат овакве кадрове мора одстранити из својих редова.

Најобразованији, који су синдикатима најпотребнији, најчешће се дистанцирају, јер не желе професионално да се баве синдикатом.

Професионално обављање синдикалних функција је предуслов јаког и стабилног синдиката. Професионализам се пре свега односи на руководство синдиката. Код нас се често дешава да је неко члан руководства синдиката, а и даље га плаћа послодавац. На овај начин је руководство под директним утицајем послодавца који, најчешће, веома лако манипулише њима.

Значај професионализма се увидео још у периоду самоуправног социјализма, али се на том плану готово ништа значајно није урадило. Синдикат мора спровести радикалне организационе промене да би се дошло до професионализма.

Као и у свим социјалистичким земљама, и у Србији је чланство било обавезно и с тога и веома бројно. Међутим у периоду транзиције и трансформације, број чланова синдиката веома опада. Од свих промена после 5. октобра за синдикат је најзначајније то што својина више неће бити државна, већ се настоји да она постане приватна. Ствара се капиталистички систем у којем синдикати постају непожељни и стога се настоје marginalizovati. Један од начина marginalizovanja чланства је обавезивање радника преко уговора да не сме ступати ни у каква удружења радника. Оно што веома утиче на смањење броја синдикалног чланства је велики број оних који остају без посла што по аутоматизму значи и без чланства у синдикату. Лоша слика коју јавност о синдикатима има такође утиче на број чланова. Наиме, људи не верују синдикалном руководству те ни не желе да буду чланови ни једног синдиката. Ово неповећење је узроковано тиме што руководство постаје продужена рука капитала.

U periodu 2003. godine poslodavci su neuporedivo bolje stajali nego sindikati. Svako poboljšanje položaja radnika, ma koliko ono mizarno bilo, plasira se u javnost od strane poslodavaca kao velika dobit za radnike. Svako pogoršanje položaja i onemogućavanje određenih prava se objašnjavalo kao odricanje zarad bolje budućnosti.

Veoma je važno za sindikat da postoji sklad između opštih i pojedinačnih interesa. Međutim, kod nas to nije slučaj - dešava da pojedinačni interesi bivaju nametnuti kao opšti. To je još jedna od stvari koje razaraju solidarnost u sindikatu. Troši se i vreme i energija i novac da bi se odradile neke neznatne stvari. Upravo takva situacija gde se sindikat bavi malim stvarima odgovara poslodavcima. Dešava se da beznačajan pomak lideri sindikata predstavljaju kao veliki i značajan.

O štrajku je već bilo reči, te će ovde samo ukratko biti istaknuto da put do štrajka mora biti popločan jedinstvom sindikalne organizacije, solidarnošću, programskom jasnoćom, čvrstom disciplinom, dobrom procenom materijalnih mogućnosti sindikata da organizuje štrajk i podrškom javnosti. Samo profesionalno organizovanje i vođenje štrajka daje rezultate. U našem društvu štrajkovi su najčešće loše kordinisani, neistrajnost u početnim zahtevima, ne postoji dovoljno solidarnosti, ... Dokaze koji ovo potvrđuju vidimo svakodnevno što u ličnom iskustvu što preko medija. Sindikat se čini potpuno nemoćan.

Poverenje zaposlenih i članova u sindikat takođe utiče na mogućnosti delovanja sindikata. Poverenje pre svega zavisi od odgovora na čuveno pitanje šta je sindikat uradio za mene. Dakle od sindikalne inicijative i akcije i efikasnosti tih akcija zavisi kredibilitet sindikata. Nekada se od sindikata očekivala samo povoljna zimnica i to je bilo dovoljno da bi im se verovalo. Danas to nije slučaj.

Poverenje u sindikate će se sagledati kroz upoređivanje dva istrživanja od kojih je jedno objavljeno u početnom periodu tranzicije (2001), a drugo 2010. godine.

U početnom periodu tranzicije najviše se verovalo UGS "Nezavisnost" - samo 23 % zaposlenih, zatim slede Savez Sindikata Srbije i Asocijacija samostalnih nezavisnih sindikata sa po 13% onih koji veruju u njih. (Marinković, 2001: 62)

Naredno istraživanje pokazuje da poverenje u sindikat ne gube samo zaposleni, već i građani uopšte. Dr Zoran Stojiljković smatra da je Srbija, nakon decenije od početka tranzicije, blizu istorijski najnižeg nivoa

poverenja u sindikate. Po njegovom istraživanju poverenje u sindikate ima svega 15% građana, dok uopšte ne veruje u sindikate 46% građana (što je tri puta više).

On takođe ističe da je stopa sindikalizovanosti od 1998. godine sa polovine pala na manje od trećinu. Uzroke nemoći zaposlenih i nepoverenja u sindikate treba tražiti u dva povezana procesa:

- Tri i po puta je veći broj onih koji se smatraju gubitnicima tranzicije u odnosu na one koji sebe smatraju dobitnicima po ocenama samih ispitanika. Ovo potvrđuje i činjenica da je u Srbiji dva miliona onih koji žive na granici siromaštva ili ispod nje.
- Najviše je onih koji privatizaciju smatraju netransparentnom, koji tranziciju vide kao pljačkanje nekadašnje društvene imovine, smatraju je razvojno nedelotvornom i korumpiranom. (Stojiljković, 2010: 15-16)

Iz svega rečenog sledi da sindikati u srpskom društvu u periodu postsocijalističke transformacije ne odlikuje ni brojnost, ni dobra organizacija, ni nezavisnost, ni jasni i zajednički ciljevi, ni sposobnost da se organizuje uspešan štrajk, ... Sve nam to govori o (ne)mogućnostima njihovog delovanja. Mnogi razlozi su doprineli lošem stanju u sindikatima. Ali ono što smo mogli uvideti kroz ovaj rad jeste činjenica da mnogo tih razloga leži i u samim sindikatima. Sindikat mora biti sposoban da se prilagodi okolnostima u kojima deluje i da unese stabilnost u svoje redove kako bi mogao da ostvaruje svoje ciljeve.

Jasno je da je za svako demokratsko i civilno društvo važno je da postoje različite asocijacije i udruženja građana koje deluju u okviru predviđenih pravnih normi. Kroz različita udruženja građana se manifestuje njihova sloboda udruživanja i okupljanja, kao i mogućnost da utiču na donošenje nekih za njih značajnih odluka. Upravo je sindikat jedno od tih udruženja. U vremenima velikih reformi, sindikat je među najvažnijim organizacijama i to ne samo za zaposlene, već za sve građane tog društva. On bi trebalo da utiče na to da se promene pravilno sprovode, da svojim radom predstavlja nadzor onima koji promene sprovode kako ovi ne bi zloupotrebili svoj položaj. Takođe treba da štiti interese zaposlenih i da ne dozvoli da oni budu jedini koji će snositi sve nevolje reformi. Sindikat mora odgovorno biti uključen u proces reformi.

U srpskom društvu u kojem reforme traju više od jedne decenije, u kojem je gotovo 20% nezaposlenih, u kojem su radnici obespravljani i nezadovoljni, stabilan i pouzdan sindikat je preko poteban.

Izlaganje o sindikatu u srpskom društvu danas, možemo da završimo baš kao i autori koji su govorili o sindikatu pre više od jedne decenije - nadamo se da će sindikat u budućnosti preuzeti svoj deo odgovornosti i da će pomoći onima zbog kojih postoji.

LITERATURA

- Arandarenko, M. (1999). Kolektivno pregovaranje i tripartizam. U: Z. Stojiljković (prir.), *Uloga sindikata u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa i UGS „Nezavisnost“.
- Bolčić, S. (2003). *Svet rada u transformaciji*. Beograd: Plato.
- Krkobabić, V. (2003). *Neiskazana moć sindikata*. Pančevo: Vojo Krkobabić.
- Krkobabić, V. (2003). *Tranzicija i iskazana nemoć sindikata*. Pančevo: Vojo Krkobabić.
- Luković, S. (1999). Sindikalna scena u SR Jugoslaviji i Srbiji. U: Z. Stojiljković (prir.), *Uloga sindikata u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa i UGS „Nezavisnost“.
- Ljubinović-Andrejić, B. (1999). Sindikalna prava i slobode i radno zakonodavstvo u Srbiji. U: Z. Stojiljković (prir.), *Uloga sindikata u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa i UGS „Nezavisnost“.
- Marinković, D. (2001). Obaveštenost o radu sindikata, poverenje u sindikate i sindikalne lidere. U: S. Mihailović (prir.), *Sindikati Srbije od sukoba ka saradnji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Centar za socijalne i demokratske studije.
- Marinković, D. (1999). „Mogućnosti i objektivni dometi štrajkova u Srbiji“, u: Stojiljković, Z. (prir.), *Uloga sindikata u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa i UGS „Nezavisnost“.
- Mihailović, S. (2001). Fragmentacija sindikalne scene i mogućnosti sinergetske akcije. U: S. Mihailović (prir.), *Sindikati Srbije od sukoba ka saradnji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Centar za socijalne i demokratske studije.
- Milošević, B. (2004). *Umeće rada*. Novi Sad: Prometej.

- Milošević, B. (2004) Transformacija organizacija rada u procesima globalizacije: uticaj novoliberalne ideologije. *Sociologija* XLVI (2): 143-166.
- Pavlović, V. (1999). Civilno društvo i sindikati u tranziciji. U: Z. Stojiljković (prir.), *Uloga sindikata u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa i UGS „Nezavisnost“.
- Petrović, A. (2009). *Međunarodni standardi rada*. Niš: pravni fakultet Centar za publikaciju.
- Radenkivić-Jocić, D. (2003). Proučavanje pravnih dokumenata koji regulišu proces privatizacije i sindikalno organizovanje u Srbiji. U: M. Stojković (prir.), *Sindikati Srbije u tranziciji*. Niš: SVEN
- Stojiljković, Z. (2001). *Sindikat osnovne odrednice*. Beograd: UGS Nezavisnost i Savez Samostalnih sindikata Crne Gore.
- Stojković, M. S. Kostić, S. Spasić. (2003). Sindikati Srbije u tranziciji. U: M. Stojković (prir.), *Sindikati Srbije u tranziciji*. Niš: SVEN
- Stojković, M. (2003). Strategija delovanja sindikata u zemljama centralne i istočne Evrope i Srbiji u procesu tranzicije. U: M. Stojković (prir.), *Sindikati Srbije u tranziciji*. Niš: SVEN
- Stojiljković, Z. (2010). Sindikati i zaposleni u raljama tranzicije i krize. *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu* . < <http://www.cssd.rs/images/stories/kako-gradjani-srbije-vide-tranziciju.pdf>> 31. 05. 2010.
- <http://www.sindikat.rs/istorijat.htm>
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Tranzicija>
- <http://sh.wikipedia.org/wiki/Sindikat>
- <http://www.stojkovic.co.rs/pdf/zoradu.pdf>
- <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

Marijana Milaković

Faculty of philosophy

Novi Sad

CONFRONTATIONS IN THE SPHERE OF WORK IN THE POST-SOCIALISTIC TRANSFORMATION OF SERBIAN SOCIETY AND OPTIONS FOR ACTION OF SYNDICATE

Summary: *Changes that are taking place in the world have left an impact on Serbian society, so it has also taken the course toward the market economy. Reforms, which are inevitable on that path, have encompassed every sphere of the society. However, even after more than one decade, they have not come to an end. All transformations that have occurred brought even the syndicate in a bad position. This paper deals exactly with the confrontations in the sphere of work and options for action of syndicate in the post-socialistic transformation of Serbian society. In this paper the role of syndicate in confrontations in the sphere of work as well as the effects of pluralization on the options for action of syndicate are presented. Its abilities are seen through its independence, education, competence of staff, number of staff, balance between general and special solidarity interests, ability to organize walkouts, trust that it has among civilians. What is appearing to be a conclusion is the fact that in the struggle between the government and employers syndicate have not emerged as a winner. Still, that does not reduce the importance of role that syndicate should have in the post-socialistic transformation of Serbian society.*

Key words: *work, syndicate, confrontation, transformation, transition*

ДРУШТВЕНО ОБЛИКОВАЊЕ ЈАВНОГ ПРОСТОРА У УРБАНИМ СРЕДИНАМА

Сажетак: Ауторка у раду настоји да укаже на значајне промјене које су настале у преобликовању јавних простора у урбаним срединама и на тај начин битно утицале на сам процес социјализације друштва. Трансформисање јавних простора изазвано је не само популационим развојем метропола и мањих урбаних средина него и неолибералним капиталистичким процесима у којима профит постаје одредница друштва у коме живимо. У раду се посебно наглашава значај приватизације и комерцијализације јавних простора гдје појединци задовољавају материјалне и хедонистичке потребе уклапајући се у динамику постојећег времена. Социјални контакти који се оставрују у приватизованим јавним просторима инспирисани су личним интересима и потребом класног диференцирања у односу на друге припаднике друштва. Процеси социјализације који су се раније одвијали на јавним просторима више немају улогу активне припреме појединца за суживот у друштвеној заједници, него утичу на прилагођавање човјека изазовима и захтјевима које креира постмодерно доба, а чија је основна карактеристика профитабилност.

Кључне речи: јавни простор, приватни простор, аркаде, тргови, тржни центри, урбано планирање...

ЗНАЧАЈ ЈАВНОГ ПРОСТОРА У УРБАНИМ СРЕДИНАМА

О значају урбане средине на човјеков живот највише су говорили представници Чикашке школе смјатрајући да постоје одређене правилности не само у развоју градова него и у друштвеном животу које управо урбану средину чине другачијом, сложенијом и специфичнијом у односу на руралну средину. Град није само мјесто суживота људи него и размјене различитих искустава као и простор у коме се задовољавају најразноврсније људске потреба. Са цивилизацијским и уопште друштвеним напретком те потребе постају много сложеније и одраз су времена у коме живимо, а свака урбана средина треба да се стави у позицију њиховог задовољавања. Међутим, мјењајући град и прилагођавајући га својим потребама човјек

је заправо почео да мјења себе.^[1] Оно што је град задржао као своју важну одредницу без обзира на историјску трансформацију, јесте улога јавног простора у процесу човјекове социјализације. Јавни простори доживљавају суштинске промјене па самим тим и социјализација поприма сасвим другачију улогу и обиљежја него што је раније имала. Примарна улога социјализације је прилагођавање човјека модерним потребама друштва које се заснива на комерцијализацији и профиту. Колико год се градови цивилизацијски мјењали и утицали на измјене јавних простора (од тргова и шеталишта па до модерних аркада и шопинг молова) њихова главна улога остаје привлачење великог броја људи на одређеном мјесту како би задовољили одређене потребе и партиципирани у сложеној мрежи друштвених улога и положаја, и складно томе позиционирали се у друштву. Најважнија промјена који су претрпели јавни простори односи се на њихову комерцијализацију. То више нису само мјеста на којима човјек учи да буде друштвено биће него и мјеста на којима појединац истинске потребе замјењује лажнима, насталим као продукт времена у коме живимо. На тај начин социјализација и уопште друштвени живот доведени су у уску везу са потрошњом која се намеће на јавним мјестима као услов њиховог кориштења. Ипак, комјерцијализација јавних простора утицаће на смањење њихове првобитне улоге која се односила на социјализацију друштва.

ОДНОС ЈАВНОГ И ПРИВАТНОГ

Суштинско разликовање јавног од приватног почива на дистанци појединац-друштво. Сваки човјек као члан одређене друштвене заједнице остварује свој индивидуални живот по властитим начелима и слободи избора у одлучивању а у складу са важећим вриједностима и нормама, у исто вријеме партиципира у јавном животу и позиционирајући себе у сложеној мрежи друштвених односа и улога. Будући да је сфера јавног онај сегмент друштвеног живота који уређује и одређује начин функционисања и дјеловања појединца, тиме јавна сфера задржава позицију општег интереса. Јавни простори у урбаним срединам представљају мјеста на којима појединац сазнаје и усваја нове вриједности како би свој живот ускладио потребама савременог доба. Комерцијализација јавних простора као и њихово приватизовање доводе до смањења простора намјењеног социјализацији и претварају га у простор индивидуализације појединца гдје човјек долази да би

^[1] Мишљење које је заступао Роберт.Е. Парк, представник Чикашке школе.

задовољио више материјалне потребе него потребе за комуникацијом и размјеном различитих искуства те да бу усвојио одређена знања и вриједности.

Савремени токови живота показују све већу тенденцију претварања јавног простора у приватни, чак и онда када исти има улогу да задовољи индивидуалне интересе и потребе грађана у сврху јавног добра. На тај начин сфера јавног прелази у сферу приватног док се приватно губи или своди на минималну мјеру. Јавни простори отвореног типа у урбаним срединама немају регулативну улогу у друштву као што су то били некадашњи тргови и пијаце, него напротив постају мјеста доколице, разоноде и потрошње. Због цивилизацијског напретка човјечанства јавни простор постаје мјесто протока људи, роба и информација најчешће на начин да се готово не остваре никакви контакти међу појединцима. На тај начин исти престају да играју важну улогу у стварању интерперсоналних односа међу појединцима који се налазе у основи развоја сваког друштва. Заправо, губитак јавног простора у коначности показује и говори о отуђености човјека. Сфера јавног простора може бити приватизована али не и човјек. Он има свој приватан живот тек у односу на јавну сферу.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У ЈАВНОМ ПРОСТОРУ

Урбана социологија се између осталог бави питањем на који начин урбана средина утиче на формирање сфере друштвености и како урбано друштво доприноси развоју појединаца. Будући да се појединац социјализује у јавној сфери друштвеног живота тиме је значајније проучавање сфере јавног простора. Међутим, треба јасно разликовати јавне институције (управно-административне дјелатности, школе и болнице), у којима су нормативно и законски наметнута правила понашања, од јавних простора као што су отворене јавне површине, шопинг цетри, аркаде, улице и шеталишта гдје је појединац ослобођен прописаних норми понашања, али не и од оних вриједности и правила по којима се разликује од свих други живих бића. Интерактивни односи појединаца у складу са културним обрасцима одређују понашање човјека у заједници и без обзира који сегмент јавног простора посматрали он је сигурно први и један од најважнијих показатеља културног, економског и уопште цивилизацијског напретка. Нестанак јавних простора, прецизније, смањење улоге значаја јавног простора није само показатељ постмодерног развоја човјечанства него је и одраз

нашег односа према себи и према другима у заједници. Понашање појединаца, степен социјализованости и опште културе управо долази до изражаја на јавним мјестима, ван домаћаја институционализованог и наметнутог понашања и дјеловања, па у том смислу проучавање јавних простора постаје значајније јер говори о томе колико се човјек остварио као људско и друштвено биће мимо материјалих потреба које задовољава кроз рад и потрошњу као одреднице савременог друштва.

ТРАНСФОРМАЦИЈА УЛОГЕ ЈАВНИХ ТРГОВА КАО ЈАВНИХ ПРОСТОРА У УРБАНОЈ СРЕДИНИ

Једна од важнијих промјена у савременим токовима развоја градова огледа се у преобликовању јавног простора који има карактеристику не само промјене улоге у јавном животу свих грађана него и утицај на сам начин комуникације међу члановима друштва. Још од најстаријих времена јавни простори су имали улогу окупљања становника на чијим просторима су се рјешавала питања од општег друштвеног интереса. Тргови су од античког времена представљали најважнија мјеста у граду гдје су се поред јавних дебата могле добити и корисне информације. Грађани су се окупљали да би расправљали о политичким питањима од општег интереса за цијелу заједницу да би тиме показали припадност и оданост друштвеној средини, што је уједно и била не само одлика него и обавеза слободних грађана. У средњем вијеку градови и даље држе до важности постојања јавних тргова као најпрометнијих мјеста у градовима гдје се поред наведених посебно истакла правосудна улога, јер су тргови били мјеста на којима су се оглашавали нови закони и прописи те извршавале пресуде осуђеника пред погледима јавности. Тргови су такође представљали простор размијене роба па су у том смислу имали и економску улогу. У суштини можемо истакнути неколико важних одлика јавног простора у животима грађана:

1. Социјално-комуникативна функција (комуникација међу појединцима која се одвијала лицем у лице, размјена информација и могућност вођења дијалога те постизање договора заснованог на повјерењу и личним контактима.)
2. Економска функција (размјена, продаја куповина и уопште промет роба). Економска функција разликује се од времена до времена и имала је два основна облика размијене: натурални и робноновчани. Ова функција је свакако веома значајна и због дефинисања вриједности роба заснованих на принципу понуде

и потражње, као и на развоју других елемената који су утицали на формирање економских законитости у савременом друштву.

3. Правно-регулативна функција (на јавним трговима доносиле су се битне одлуке нарочито у античком периоду. То су уједно била мјеста окупљања грађана у циљу реализације револуција и побуна, а веома често и мјеста на који су извршаване судске одлуке).
4. Културна функција (тргови су представљали мјеста на којима се не само гради, развија и одржава постојећа култура, него и мјеста на којима се може упознати нешто посве ново и другачије, нови обичаји, народи и културне тековине. То су мјеста на којима су започињале све велике друштвене промјене и мјеста која су се очувала као споменици историјских догађаја).

Јавни тргови су имали улогу окупљања грађана у сврху рјешавања како личних тако и друштвених задатака и проблема. Нестанак јавних тргова из средишта живота грађана не значи да су потребе појединаца као и њихове обавезе смањене, него напротив, усложене до нивоа када јавни тргови нису могли грађанима понудити помоћ и рјешење за све захтјеве модерног живота. Модерни градови су доживљавали популациони, а не само правни, економски и техничко-технолошки, напредак па јавни тргови више ни у физичком смислу нису одговарали потребама грађана. Улога тргова у модерном друштву и даље остаје важна када су у питању окупљања ради рјешавања проблема од националног инетреса као што су били употребљавани тргови Београда у смјени Милошевићеве владавине (С. Вујовић, 1997), или у ситуацијама када се организују догађаји од културне важности за одређен град или народ (А. Мишетић, 2004).

Саразвојем постмодерног града некадашња улога трга као основног сегмента јавног простора у потпуности се губи. Тргови постају мјеста препознатљивости градова али више као историјски споменици него мјеста задовољавања друштвених и личних потреба. Некадашњу улогу тргова замјењује велики број институција које настају са развојем либералне демократије и успостављањем правне државе, односно владавине закона. Различите установе уједно постају мјеста на којима се грађани укључују у друштвени живот патриципирајући у реализацији својих обавеза и дужности. Комуникације међу појединцима које су се у предходним временима дешавале у директним односима међу истима и који су најчешће припадали истој друштвеној класи сада су трансформисани у безличне односе правне регулативе која не оставља

простора за договоре и усаглашавања јер су дјеловања већ унапријед прецизирана. Овакво стање у развоју градова свакако је неминовност времена у коме живимо и у том смислу не може да трпи искључиво критички осврт а да се при томе не разумијева комплексност доба у коме се проблем посматра. Међутим, оно што свакако заслужује пажњу јесу нови модели помоћу којих су традиционални облици јавних простора замјењени модерним тековинама а да су при томе успјели задржати важност у животима грађана када је у питању њихов социјални живот.

Улога некадашњих јавних тргова у данашње вријеме замјењена је развојем аркада које имају улогу што већег протока људи и роба у што мањем временском периоду што одговара посмодерном добу у коме вријеме постаје кључна одредница обликовања индивидуалног а тиме и друштвеног живота. Срећко Хорват наводи примјер берлинског *Potsdamer Platz*-а који из класичног трга и кључног мјеста дешавања њемачке историје постаје симболом модернизма и саобраћајним сједиштем свијета. „*Potsdamer Platz* данас није класично мјесто окупљања. Томе нису помогле чак ни аркаде које се налазе испод њега, будући да се ипак ради о традиционалном шопинг центру, гдје се успутна кафа у паузи куповине не може упоредити са социјалним понашањем које у себи има елементе јавног. Тај је простор у потпуности приватизован, а најчешћи посјетиоци су или пословни људи који ионако раде или имају састанке у тој четврти, или туристи, којима је *Potsdamer Platz* неизоставно мјесто посјета.“ (С. Хорват, 2007: 125)

НОВИ ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ЈАВНИХ ПРОСТОРА

Уколико је у функционалном али не и у симболичком смислу нестала улога јавних тргова као мјеста на којима су се одвијали и развијали међусобни односи и друштвена дјеловања, кључно је препознати на који начин су исти компензирани у времену када су потребе становништва постале још сложеније. Многи аутори који се баве проблемом града сматрају да су то шопинг центри као велике трговачке куће у којима се поред куповине могу задовољити и потребе за комуникацијом и забавом. У готово свим великим тржним центрима који су затвореног типа налазе се кафе-локали, ресторани, банке, дјечије играонице и слично. У почетку тржни центри су се појављивали на субурбаним дијеловима гдје је нагло насељавање становништва које је долазило из центра града обећавало сигуран промет роба и добру зараду. Временом велики тржни центри раде на

свом усавршавању на начин да кад неко у њих уђе нема потребу да их за кратко вријеме напусти. У суштини у свим великим шопинг центрима на једном мјесту можете да нађете све што вам је неопходно и на тај начин они постају „тотални простори“ сматра Хорват. Оно што је веома важно поменути да нови видови јавног простора нису јавни бар не у смислу отвореног типа као што су тргови али су сигурно мјеста на којима се може задовољити спектар најразноврснијих потреба која су отворена и доступна свима, па и сам појам јавног доживљава своју трансформацију на начин да јавна сфера друштвеног живота може бити физички уобличена у затвореном простору.

Сигурно је да тржни центри никада неће постати мјеста у којима се покрећу и дешавају револуције, мјеста на којима се рјешавају питања од општег друштвеног интереса, нити простор на које се размјењују различите идеје и погледи. То су мјеста конзументаризма, потрошачког друштва у којима су жеље за остваривањем личних потребе појединаца давно надвладале вриједности од општег интереса. Чак и идеја да се у шопинг центрима задовољавају потребе свих њених грађана постаје сумњива с обзиром да се и сам просторни распоред тржних центара у урбаном планирању показује класно слојну тенденцију. „...тврдимо да тржни центри и други продајни објекти подразумијевају припитомљавања јавног простора смањујући ризик од непланираних друштвених сусрета и промовишу фамилијарност приватизованих мјеста. Међутим, као и са другим вјежбама из „прочишћавања простора“ таква изградња има своју цијену у смислу друштвене изопштености и све веће неједнакости.“ (П. Џексон видјети код Н. Фајф, 2002:250). Новосаграђена јавна библиотека (објекат од општег и јавног интереса) у Ванкуверу примјер је преобликовања јавног простора у простор потпуне контроле и надзора не само у смислу постојања камера и полицијског обезбјеђења него и у погледу поруке коју одаје различитим друштвеним класама на начин да је овај јавни простор заправо приватизован и није намјењен свим посјетиоцима. „Унутар аркаде библиотеке, столови су смјештени са једне стране, уз саме локале. То одаје утисак посједништва, и људи су једино добро дошли да сједну и користе тај простор ако конзумирају нешто из продавница. Резултат је један грађански прозор - буржоаско јело и пиће у угодном космополитском окружењу – али он искључује оне који не могу да приуште цијену уласка у ово пријатно, али спутано окружење“ (Л. Лис видјети код Н. Фајф, 200: 336)

Поједини аутори сматрају да се шопинг центри јављају као добра рјешење за успостављање реда наспрам нереда јавних улица. Међутим треба назначити да се не мисли на неред изазван искључиво саобраћајном гужвом, недостаком простора за несметано кретање или супротно, великом просторном удаљеношћу појединих установа, него се мисли и на хаос изазван криминалом коме је изложен јавни простор. „Магија тржног центра је пажљиво исконструисана да би се разликовала од уочених слабости савременог града и наводног нереда на његовим застрашујућим улицама. У овим описима, социјални простор тржног центра представљен је као нека врста метафоричке и идеализоване верзије градске улице.“ (П. Џексон видјети код Н. Фајф, 2002:251,252). Видео надзори и обезбјеђења у шопинг молловима пружају осјећај сигурности и заштите, што на жалост не можемо наћи на јавним, отвореним просторима као што су тргови и улице. Питање је од кога се штитимо и за кога висок степен обезбјеђења у тржним центрима уопште постоји. „На основу наших истраживања у сјеверном Лондону, сугеришемо да популарност шопинг моллова и других великих тржних центара може да се припише њиховом успјеху да изађу на крај са разликама, смањујући ризик социјалних конфликта и промовишући благодети фамилијарности. Кроз приватизацију јавног простора, градске улице су „припитомљене“ и шопинг је безбједан за већи дио потрошача из средње класе.“ (П. Џексон, видјети код Н. Фајф, 2002:256). У дјелу *Трансформација градова ка деполитизацији урбаног питања*, Мина Петровић, наводи да се у Америци и Европи граде специјализовани моллови према куповној моћи становништва и субкултури локалних подручја, што је доказ да ови простори рефлектују стратификацијске неједнакости. Без обзира да ли шопинг центре посматрамо као просторе у којима до изражаја долазе међуљудске разлике, било да се ради о класним, етничким, националним и другим, или као мјеста на којима се заиста неред јавних простора доводи под контролу, а да у исто вријеме примарна функција јесте задовољити жеље и потребе потенцијалних потрошача, тржни центри су у сваком случају мјеста трансформације јавних тргова на којима су се до појаве истих задовољавале најразличитије потребе грађана.

Потпуно је друго питање на који начин шопинг центри учествују у социјализацији појединаца уколико је њихова примарна намјена комерцијалног карактера, и у којој мјери смо спремни зарад осјећаја „слободе“ јавну сферу отвореног типа замјенити полузатвореним

јавним простором у коме често наметнуте потребе дефинишу и профилишу понашање појединаца које се очитује у превасходном задовољавању личних интереса наспрам јавног и општег добра.

Друштвено обликовање јавног простора посебно долази до изражаја у видео надзору улица и јавних површина. Посмодерно друштво у коме криминал постаје препознатљив елемент градског живота све више постаје изражена потреба да се јавни простор стави под контролу. Глазгов је један међу првим градовима који је увео висок степен контроле јавног простора а најпопуларнији је метод сигурносних камера CCTV (closed - circuit television). Ти нови видови обликовања јавног простора дефинишу готово непримјетну разлику између јавне и приватне сфере. Увођење видео надзора који се све више шири у америчким и европским градовима (у Британији највише), настало је из потребе за сигурношћу од најезде вандализма, и оних за које надзирани простори нису намјењени. Апсурдност јавних простора огледа се у чињеници да јавно није јавно чак и онда када се ради о парковима, јавним површинама, улицама и трговима. У појединим америчким градовима кретање кроз одређене паркове дозвољено је само за припаднике више класе, а такве јавне просторе чува полиција. Са друге стране постоје јавни паркови гдје становницима из средње и више класе није препоручљиво шетање и гдје постоје упозоравајућа обавјештења. Ови проблеми посебно долазе до изражаја у градовима у којима постоји велика стопа сиромаштва. Сао Паоло је град који постаје препознатљив по затвореним кондоминијама у којима се и зидовима покушава заштити приватна сфера живота од изазова јавних улица. Чак се иде до те границе да се стварају богате четврти у којима се налази све неопходно за живот али које су затвореног типа и које посјећају на „приватан простор јавног карактера затвореног типа“. (Ранка Перић). „Према томе, јавне улице постају простори у којима елита пролази аутомобилима, а сиромашни циркулишу пјешнице или јавним превозом. Ходање јавним улицама у многим градовима полако постаје обиљежје класе; то је активност коју елита напушта. Будући да више не користи улице као простор друштвености, елита сада жели спријечити да улични живот уђе у њихове енклаве.“ (Т. Caldeira, видјети код S. Low, 2006:71).

Могућност очувања јавног простора ван јавног надзора у модерним градовима полако ишчезава. Сигурност и слобода коју желе грађани нарочито свјетских метропола најчешће бива плаћена цијеном апсолутне односно јавне контроле у обављању свакодневних послова. У

социолошкој литератури новијег датума често се спомиње ишчезавање сфере приватног изазване недостатком времена и брзог начина живота када вријеме постаје новац, међутим, у модерним градовима питање нестанка јавног простора и прелазак истог у приватну сферу није изазван толико жељом да се све стави под контролу, колико неопходношћу да се омогући рационално функционисање заједнице и одржи јавна, легитимна и законска регулатива у друштвеним односима која друштво чини функционалним у свим сегментима.

ПОЛИТИЗАЦИЈА И КОМЕРЦИЈАЛИЗАЦИЈА ЈАВНИХ ПРОСТОРА

Проблем који додатно оптерећује очување јавних простора као сфере доступне свима свакако су профитабилни интереси најмоћнијих чланова друштва. Очување односно реконструкција јавног простора, бар када су у питању јавни тргови нарочито тешко пада земљама у транзицијском и послјијератном периоду јер зависе од новчаних издвајања из буџета локалне заједнице. У недостатку финансијских средстава тргови и јавна мјеста од општег интереса често су на мети политичких странака које у обнови и ревитализацији јавних простора прије свега граде властиту политичку промоцију.

Примјер профитабилних интереса и промоције политичке власти свакако је Цвјетни трг у Загребу који је изазвао велику пажњу. **Хото** пројектом предвиђена је изградња новог пословног центра на поменутом тргусашест етажа подземне гараже. Овај пројекат обухватао је и одузимање дијела пјешачке зоне у Варшавској улици. „Цвјетни трг је, послје више деценија одолијевања ипак примамиио пажњу власти, управо власти и капитала с њиховим, рекао би Драгојевић „празним и испразним намјерама“ које се сада пуне себи својственим садржајем: идејом бруталне комерцијализације и зараде. Да, и промет сада улази директно у средиште града, разара већ постојећу и онако премалену пјешачку зону.“ (А. Златар, 2008:124) Осим тога локалне заједнице често доносе измјене у просторном планирању и развоју градова на начин да се поједине локације јавног простора регулационим плановима трансформишу у грађевинска земљишта која би требала да привуку заинтересоване инвеститоре који изградњом нових стамбених и пословних објеката пуне буџете локалних заједница односно општина. „Сада се, дакле, врата отварају искључиво профитабилним пројектима, на дјелу је брутална комерцијализација јавног простора, бахата геста капитала, власти и дјела тзв.струке, који предлажу, заговарају

и проводе пројекат укидања јавног простора.“ (А. Златар, 2008:127). Док се земље у окружењу сусрећу са проблемима комерцијализације и политизације јавних простора, богате метрополе Запада раде на очувању јавних простора од криминала и вандализма покушавајући различитим сигурносним и безбједносним мјерама заштитити јавно, при томе често упадајући у замку класног диференцирања становништва и немогућности његовог одржања под идејом јавног добра у коме грађани не препознају могућности реализације личних права и слобода и нарастајућих интереса. Овај проблем настаје и из разлога сталног популационог ширења метропола.

ЗАКЉУЧАК

У постмодерном друштву јавни урбани простори губе значајну улогу у животима појединаца. Јавни отворени простори престају бити мјеста на којима се формира цијела друштвена динамика од извршавања свакодневних обавеза и потреба до креирања битних друштвених и политичких питања. Ова ситуација настаје због све већег популационог раста метропола али и због сложене динамике градског живота која захтјева што већу проходност људи, информација и роба у што краћем временском периоду. Тргови и друга јавна мјеста постају симболичка обиљежја градова, али њихова највећа замјена су шопинг молони, трговачки центри и аркаде у којима појединци задовољавају добар дио својих потреба будући да су исти сизграђени са циљем да потенцијалним купцима пруже све на једном мјесту. Комерцијализација јавних простора одлика је савремених свјетских метропола која не изоставља ни мање средине као што су градови у нашем окружењу. Кроз трансформације јавних отворених простора у затворене полу јавне и приватизоване, читује се и класне неједнакости појединаца, а у недостатку комуникативне функције која је доминирала у јавним просторима ранијег периода препознаје се индивидуализам и отуђеност урбаног човјека. Материјализација, комерцијализација као и профитабилност приватизованих јавних простора узима примат над социјализацијом, некада суштинском одликом ових мјеста.

ЛИТЕРАТУРА

- Хорват, С. (2007): *Знакови постмодерног града*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб
- Петровић, М. (2009): *Трансформација градова ка деполитизацији урбаног питања*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд
- Вујовић, С. (1997): *Град у сенци рата*, Прометеј и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд
- Парк, Р. (1988): *Град: предлози за истраживање људског понашања у градској средини*, у: Вујовић, С., *Социологија града, Социолошка хрестоматија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Мишетић, А. (2004): *Градски ритуали*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб
- Златар, А. (2008): *Простор града, простор културе*, Наклада Љевак, Загреб
- Џексон, П. (2002): *Припитомљавање улице, Конфликтни простор главне улице и тржног центра*, у: Фајф, Н., *Призори улице*, Клио, Београд
- Лис, Л. (2002): *Урбанистичка ренесанса и улица, Простори контроле и конфликта*, у: Фајф, Н., *Призори улице*, Клио, Београд
- Calderia, Т. (2006): *Утврђене енклаве, Нови модели урбане сегрегације*, у: Low, S., *Промишљање града*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб

Ranka Perić-Romić

Faculty of political sciences

Banja Luka

SOCIAL SHAPING OF PUBLIC SPACE IN URBAN AREAS

Summary: *The author, in her paper seeks to highlight the significant changes that have occurred in the transformation of public spaces in urban areas and thus significantly influenced the process of socialization of society. Transforming public spaces not only caused the population development of cities and smaller urban areas, but also the neo liberal capitalist process in which profit becomes a determinant of a society in which we live. The paper especially emphasizes the importance of privatization and commercialization of public spaces where individuals meet their materialistic and hedonistic needs while conforming to the dynamics of current time. Social contacts that occur in the privatized public spaces are inspired by personal interests and needs of class differentiation in relation to other members of society. Socialization processes which formerly took place in public spaces no longer have an active role in preparing the individual for co-existence in the community, but influence a man adjusting to the challenges and demands created by a postmodern age, whose main characteristic is profitability.*

Summary: *social reality, institutional facts, institutionality, social construct, language, realism*

Владимир Јерковић

ОШ «Младост»

Пригревица, Република Србија

Научна критика, полемика

UDK: 316.2

СЕРЛОВО СХВАТАЊЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ

Осврт на ауторова становишта из књиге

John R. Searle: *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster Inc. 1995, pgs. 241

Резиме: Конструкција друштвене стварности Џона Серла покушава објаснити како социјални конструкти могу да постоје у свету сачињеном само од физичких компоненти у простору где природне законитости владају. Аутор разликује просте чињенице од институционалних чињеница. При речи о колективној интенционалности заступа мишљење да њу једноставно није могуће редуковати на индивидуалну интенционалност. Расправљајући о друштвеним феноменима Серл наводи да друштво може бити објашњено терминима институционалних чињеница. Овакве чињенице настају из колективне интенционалности путем логичког правила да се X рачуна као Z у C . За друштвене чињенице морају постојати ментални процеси, који опет могу бити намерни или ненамерни. О институционалним чињеницама, аутор пише, да оне зависе од друштвених институција. Када пише о друштвеним правилима, он их дели на регулативна и конститутивна, а за улогу језика који је по себи институција, Серл напомиње да је та улога суштинска и представља предуслов мишљењу и друштвеној стварности. У погледу конструкције стварности, аутор брани Реализам као и Теорију кореспонденције.

Кључне речи: друштвена стварност, институционалне чињенице, интенционалност, социјална конструкција, језик, реализам

УВОД

Серл верује да постоје објективне чињенице које чине свет таквим каквим јесте и сматра да се најмање бар неколико могу знати до високог степена вероватноће. Кључне термине он пажљиво дефинише нудећи притом увек одговарајуће примере. Његово писање јесте једноставно и незабашурено без прегршт терминологија и стилских

додатака. Серл покушава оставити утисак доследног и кумулативног приказа својих размишљања тако да она буду разумљива и онима без посебне експертизе у датој области. Своје аргументе држи за ригорозне и крајње логичне приликом одбране својих теза. Чињенице које су друштвена творевина Серлу представљају знање једног дела стварности која јесте производ свесности људске и већи део своје књиге он посвећује увиду и анализи друштвених чињеница и њиховој манифестацији.

У овој књизи брани се став Реалиста који је уобличен из виђења да постоји стварни свет сачињен од објективних чињеница који се дели у две основне категорије. У првој категорији налазе се просте чињенице «brute facts», које постоје без обзира на то шта људи мисле о њима и у другој категорији су друштвене чињенице, «social facts», које постоје једино у зависности од људске мисли. Серл је свестан да би, уколико желимо тврдити да ове друге постоје, морали прихватити улогу језика као уобличитеља те стварности, односно да мора постојати такав дискурс који ће омогућити пројекцију човекове свесности на чињенице које постају делом искуства и знања. Шта више, чињенице које тврдимо могу се разликовати од наших тврдњи о њима. Према томе, чињенице остају чињенице без обзира шта ми о њима тврдимо. Наравно, ако се овоме дода и несавршеност и никад довољна потентност језика да у потпуности истински обухвати стварност, тада Серлово виђење указује на то да када се свест човекова развила, она то и јесте постигла својом «отвореношћу» за чињеничну стварност, абсопрпцијом пуких чињеница. Касније, људском праксом и ставовима, дошло је до појаве друштвених чињеница.

Ова књига са једне стране оправдава Реализам али највећом мером посвећена је онтологији друштвене стварности и друштвених чињеница. Према Серлу, друштвене чињенице настале су путем људске конструкције. Оне су искључив људски конструкт произведен и наменски створен од стране човека као једна нова стварност једно аутентично и непоновљиво здање. Приписујући објектима улоге и значења, уз људе који теже да се према њима исто односе, у зависности од функције и структуре тих чињеничних стварности, дозволио се најважнији услов да настане друштвена чињеница. За Серла, социјалну конструкцију сачињавају стварности које се састоје из објективних чињеница. Даље, он тврди да физичка стварност и друштвена стварност нису одвојене нити независне једна од друге. Друштвене чињенице су поврх ових пуких чињеница и представљају надградњу стварности, друштвену стварност као виши облик постојања. Не би

било нас без простих чињеница али би тих чињеница било без нас, док друштвене чињенице не би постојале ни без простих чињеница ни без нашег свесног агента. Друштвена стварност постоји само у смислу заједничких намера, улога и намена које су људи усвојили као обрасце понашања, третирања одређених простих чињеница на одређен начин, у одређеном смислу, са одређеном сврхом.

У својој одбрани Реализма Серл брани Реализам једном алтернативом-самом истином Реализма. Наводећи низ примера он објашњава улогу контекста који брани след мисли ослањајући се на логику и здрав разум као алате којима истражујемо стварност. Према томе, сем малог дела света који јесте саздан утицајем људског договора, већина света остаје недирута и непромењена без обзира да ли смо као људи икад постојали или не. Серл не улази у проблематику промена које човек прави већ како те промене, тај нови поредак смисла опстаје и живи. Коначно, да би друштвена стварност постојала мора уистину постојати стварни представник и конституент сваког појединачног дела те конструкције код које је све у некаквој вези са свим другим. Овим разматрањима Серл мисли да је доказао постојање стварног света. Довољно је то, да све и било шта што ми кажемо иде у прилог претпоставци Реалиста да заиста постоји прави, стварни свет.

Дакле, социјална конструкција стварности код Серла јесте појава створена или измишљена од стране учесника одређене културе или заједнице која постоји због тога што су људи пристали и сложили се да се понашају као да стварност постоји и где одређене конвенције узимају места и уређују ту стварност. Овакав умерени конструктивизам Џона Серла се јавља као одраз увиђања да «друштвене чињенице у основи укључују људске мисли (или значења) као компоненте или аспекте, што упућује на то да људска мисао ствара друштвену чињеницу тако што јесте делом ње саме» (Collin, 1997:219).

«КОНСТРУКЦИЈА ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ» ЏОНА СЕРЛА

Серлова књига «Конструкција друштвене стварности» нуди једно виђење које говори да је део стварности, онај друштвени и друштвено конструисан. Иако социјални конструкционизам садржи различите и често разнолике типове веровања и теорија он ипак може бити подељен на слаби и јаки социјални конструкционизам. Разлика је у степену усвојености теорије да је стварност условљена и конструисана на одређени начин у мањем или већем обиму. Један број социјалних конструкциониста чак заступа идеју да је све ствар социјалне

конвенције. Серл каже да су друштвене чињенице трајно, онтолошки и логички у зависности од простих-пуких чињеница (*brute facts*).^[1] За ове чињенице он наводи да су оне независне и свакако присутне, са или без учешћа људске свести о њима, са или без постојања речи које их именују. Наравно, он се не ограђује од увиђања, да се и просте чињенице огледају у свести човековој медијем језика. Аутор илуструје еволуцију друштвених чињеница од простих чињеница тако што се *X* рачуна као *У* у *С*. То *У* треба да себи припише нови статус који тај објекат још нема само у смислу задовољавања овога услова, где мора постојати колективни пристанак и договор. Додељивање функције отелотворује *X* и претвара га у *У* у случају постојања дискурса и контекста уопште *С*, где се *У* третира и доживљава од стране људи као друштвена чињеница једнако стварна као и свака друга (Searle, 1995: 113-118). Према томе, Серл не говори у прилог «јаке теорије», тоталне композиције живота друштвено контруисане, већ у прилог «слабе теорије», напомињући да је последица логичке структуре институционалних чињеница таква, да оне претпостављају просте и пуке чињенице и представљају надоградњу на ту датост.

Ова Серлова књига жустро одбацује универзални конструкционизам. Универзални социјални конструкционизам је потекао од учења које је названо лингвистички идеализам. Ово учење заступа идеју да је само оно о чему се може говорити стварно, те ништа нема реалност уколико претходно није изговорено или написано. У Серловом писању не видимо прихватање оваквог становишта, чак шта више, он се противи томе и читав рад посвећује управо оповргавању оваквог тоталног система који, према његовим ставовима, занемарује основну логику, здрав разум и перцепцију.

На почетку своје књиге Серл говори о Градивним блоковима друштвене стварности. Он каже да је друштвена стварност комплексна структура недодирљива и невидљива. Управо је то оно што је чини проблематичном за анализу и описивање. Серл сматра да ни интерналистичка феноменолошка нити екстерна, бихејвиористичка тачка гледања није одговарајућа. Будући да је ово истраживање онтолошко, аутор напомиње, да смеле претпоставке о томе какав свет у ствари јесте, неопходно треба да буду изведене из објективних судова и објективних чињеница. Социологија знања почива на претпоставци по којој је знање културни производ обликован историјом и друштвеним контекстом. Према томе, и Серл закључује да се према

^[1] О томе аутор пише у поглављу бр.1 ``The Building Blocks of Social Reality``, (Searle, 1996: 27-29).

знању не може односити као ствари *per se*, нити је могуће прихватити универзално тело чињеница и теорија без да се ствари посматрају из шире перспективе, будући да су урођене у друштвени контекст из којег потичу. Функција која се приписује одређеним ентитетима или стварима је оно што их дефинише. Уколико је она производ људске мисли и проистекла из људске осмишљене сврсисходности онда је таква стварност социјално конструисана. Ако један предмет не би служио и био доживљен од стране појединаца као предмет одређене функције и намене, тај исти предмет не би ни представљао садржај свести који он иначе подразумева. То је колективна интенционалност о којој Серл пише: «По мом виђењу сви напори да се колективна интенционалност редукује на индивидуалну пропадају. Колективна интенционалност је биолошки примитивни феномен који не може бити редукован или елиминисан у корист нечег другог» (ibid., 24). Ови основи друштвене стварности не могу бити превазиђени од стране појединца, он увек остаје у референтним оквирима те стварности јер индивидуална интенционалност јесте изведена из колективне. Дакле, када употребљава појам «друштвена чињеница», аутор подразумева да се он односи на колективну интенционалност. Као посебна подкласа ових чињеница издвајају се институционалне чињенице код којих постоје регулативна и конститутивна правила. Ово разликовање Серл уводи при речи о прављењу разлике међу простим и институционалним чињеницама. «Просте чињенице захтевају институцију језика како би се могле тврдити чињенице, но просте чињенице саме по себи егзистирају прилично независно од језика или било које друге институције» (ibid.:27). Наравно, овде се враћамо на то да је Серл један од присталица блаже струје социјалног конструктивизма, те да он посматра стварност кроз поделу на ону институционално створену, будући да мало је сумње остављено да постоји друга друштвена стварност ван институционалне, и ону коју сачињавају «brute facts». М.Фуко када говори о формирању стварности, запажа да: »Услови појаве неког објекта дискурса, историјски услови који омогућавају да се о њему нешто може рећи, и да више особа о њему може рећи различите ствари, услови да се он уврсти у подручје сродности са другим објектима, да он може са њима да успостави односе сличности, блискости, удаљености, разлике, преображаја-ти услови су, као што видимо, бројни и тешки.» (Фуко, 1998: 50). Чак и кад би актери ових процеса и испунили све услове, уколико не би имали исти код и подразумевали исти контекст и функцију, стварност каквом је препознајемо не би била могућа. Установљени обрасци

су и ствар конвенције, а људска веровања и знања управо то и јесу: конвенцијално институционализовани облици стварности, који подразумевају одређено опхођење. Одавде се може извести, да су све људске активности подложне хабитуализацији. Ако се нека радња изводи наново и наново она ће постати образац понашања. Но оно што Серла даље занима јесу особине «Друштвене стварности» у светлу стварања институционалних чињеница. Он запажа да неке особине друштвених чињеница не могу бити пронађене код простих чињеница. То су постојање самореференцијалности, те специфичности употребе преформативних изјашњавања у стварању институционалних чињеница. Како просте чињенице претходе институционалним, оне и представљају њену основу тако да је истакнута особина друштвених чињеница, да оне представљају надградњу, код које постоји систематичан однос међу институционалним чињеницима које имају првенство над социјалним објектима. Ови објекти «су увек у неком смислу конституисани друштвеном акцијом и постоје као протежући посибилитет људске активности» (Searle, 1995: 36).

ЈЕЗИК И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ

Дефиниција дискурса која је често помињана у литератури у вези са социјалним конструкционизмом јесте да је дискурс «систем исказа који конструише објекат» (Parker, 1992). Дакле, дискурс постоји у односу на скуп значења, представа, метафора, прича, исказа, слика и сл. Ни једна дефиниција дискурса није потпуна али овим одређењем јасно је да у односу на поменути скуп и одређена верзија догађаја се производи. То предпоставља да сваки објекат, догађај, особа и тд., могу бити окружени већим бројем различитих дискурса. У «Социјалној конструкцији стварности» Бергера и Лукмана (Berger; Luckmann, 1966), на коју се Серл осврће у свом раду, проналази се становиште да су друштвене чињенице дискурзивне творевине, те да постоје само уколико постоји језик, док су просте чињенице такође језиком обухваћене. Разлика је у томе што ове друге постоје и без дискурса, без човека и управо ту Серл брани позиције Реалиста.

Језик је основни конституент социјалне стварности а институционалне чињенице захтевају језик који је и сам по себи институција, тако да је према Серлу језик логички претходник институција.^[2] Он даље говори о мислима које су зависне од језика

^[2] Више о томе у поглављу бр.3 ``Language and Social Reality``, (Searle, 1996: 59-79).

и чињеницама које зависе од језика. Ту се издваја становиште да је друштвена стварност омогућена постојањем језика због његове особине да употребом «симболичних алата, попут речи, које по конвенцији значе или представљају нешто изнад себе самих» (Searle, 1995: 60) твори институционалне чињенице. Када прави разлику између чињеница које зависе и оних које не зависе од језика, аутор наводи да је «чињеница зависна од језика уколико та иста чињеница не захтева лингвистичке елементе за њено постојање». (ibid.: 61) Наравно, уколико изостане постојање речи или других лингвистичких алата да би се мислила одређена мисао, онда је таква мисао језички зависна. Насупрот њима постоје језиком неусловљене мисли јер за њихово постојање није потребан језик. Најочигледнији случај мисли које нису зависне од језика су неинституционална, примитивна, биолошка стремљења и когниције које не требају лингвистичку творевину. Да би чињеница била зависна од језика потребно је задовољити два услова. Први, да менталне представе попут мисли морају бити делом конституент чињенице и други, да те представе морају бити зависне од језика. Даље, ово јесте могуће само уз учешће одређене врсте веровања или неких других менталних ставова. Тако, «неке мисли су толико компликоване да би било емпиријски немогуће мислити их без да смо у поседу симбола» (ibid.:189).

За лингвистичке симболе Серл наводи три основне карактеристике: да оне представљају нешто изнад себе самих, да то чине путем конвенције и да су оне јавне. Уколико група људи усвоји одређен систем правила и понаша се на одређен начин онда то значи да је дошло до прелаза чињеница од простих ка институционалним пуким представљањем тог система као постојећег. Код појаве статусних функција увиђа се да оне немогу постојати без обележивача који су и сами делом конституенти статуса. Према томе, “помак од простих ка институционалним чињеницама је *eo ipso* (самом том чињеницом) лингвистички помак, зато што *X* услов сада симболише нешто изнад себе. Да би мислио мисао која чини помак од *X* услова ка *У* статусу, мора бити преносника-мисли.” (ibid., 73) Даље, Серл наводи остале функције језика у институционалној стварности и то да је језик епистемолошки незамењив, да су чињенице о којима је реч инхерентно друштвене и морају бити комуникативне, те да су у стварном животу појаве крајње сложене и да представљање таквих сложених података захтева језик. Последње је да чињенице о којима је реч опстају у времену независно од трајања потреба и стремљења учесника у институцији.

ОПШТА ТЕОРИЈА ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ ЧИЊЕНИЦА^[3]

«Институције обезбеђују процедуре којима су вођени обрасци људског понашања, на које су приморани, на начин који је друштвено пожељан. Овај је трик омогућен због тога што се ови начини представе појединцу као једини могући.» (Berger, 1963:44) Другачије речено, Бергер износи мишљење да институције се односе према индивидуама као регулаторни агенти који каналишу људску мисао и акцију. Институције тако јесу постале неизбежност и јављају се попут неког «унутрашњег гласа» који доноси институционални императив као логични след којег се држимо. Према томе, сопство не може бити схваћено изван друштвеног контекста у којем је обликовано. Институције управљају људским понашањем постављајући обрасце по којима се водимо, чиме се постиже друштвена контрола. Том институционалном свету потребна је легитимност које се учи из нараштаја у нараштај; логика која се додаје том поретку јесте део збира знања и узима се здраво за готово, и на тај начин институције су *de facto* интегрисане у свемиру значења који делимо (Berger, Luckmann, 1966). Бергер и Лукман у “Социјалној конструкцији стварности”, овако су писали о институцијама, код којих још залазе у пробелематику улога, традиције, седиментације, интернализације социјалне стварности и тд. Будући да је овде реч о теорији институционалних чињеница било је потребно направити увод преко речи горепомнутих аутора. Серл се, насупрот овако широкој анализи, задржава на општој теорији институционалних чињеница и расправи о постојању друштвене стварности, не залазећи дубље у социјалноконструкционистичка питања идентитета, сопства, друштвених улога и статуса, друштвене моћи и др. Наравно осврт на Бергер-Лукманову социјалну конструкцију стварности може само да помогне при речи о репетицији, интеракцији и логичкој структури институционалних чињеница.

Институционалне чињенице постоје само због људског договора и оне саме са собом подразумевају одређене показатеље статуса будући да се оне не могу распознати само на основу простих физичких чињеница.^[4] Аутор апелује да морамо бити свесни и «разликовати улогу језика у конституисању институционалних чињеница од улоге језика у идентификовању онога што је већ конституисано» (Searle,

^[3] Централни део Серлове књиге (Searle, 1996) представљају поглавље бр.5 и бр.6. (The General Theory of Institutional Facts, Part I, II) у којима аутор образлаже логичку структуру, настанак, одржавање, хијерархију институционалних чињеница.

^[4] Серл наводи примере рата као изузетка, јер на основу простих чињеница да се људи убијају навелико јесте довољно јасно да је реч о рату. Такође, новац не захтева

1995: 120). Чак иако неки статусни показатељи не морају бити језички изражени они опет остају симболични на начин на који и сам језик то јесте.^[5] Приликом стварања хијерархијске таксономије у погледу чињеница, Серл се држи свога покушаја да објасни како је свет институција део физичког света у којем се на послетку две чињенице (институционалне и просте) надопуњују и надограђују у игри значења и статуса. Прва подела чињеница настаје на просте физичке чињенице и менталне (мисаоне) чињенице, где се ове друге деле на интенционалне и неинтенционалне, код којих се опет увиђа подела на појединачне чињенице и на колективне-друштвене чињенице. Друштвеним чињеницама се могу сматрати оне којима је приписана нека функција и оне су тесној вези са простим физичким чињеницама и као такве те друштвене, а колективне чињенице, се могу поделити на неагентне и агентне, код којих прве указују на вршење неке функције, а друге на значење неке чињенице. На послетку, Серл долази до поделе на узрочне агентне функције и на статусне функције, односно институционалне чињенице, о томе шта је шта у смислу шта оне значе и представљају. Као такве оне могу бити лингвистичке или не, у зависности да ли су изражене језиком или симболима. Серл даље заступа становиште, да је стварање институционалних чињеница типично ствар природне еволуције, те да не мора нужно постојати експлицитна свесна поставка или намера да се створи или подржи нека функција.^[6] Људи временом уче правила културе у којој живе и одрастају и постепено постају вешти у употребљавању тих правила.

Истакнути психолози попут Пијажеа (Piaget, Jean) могу рећи да дете развија све сложеније когнитивне структуре, пролазећи кроз стадијуме развоја, помоћу којих схвата свет, док би неки социјални конструкционисти тај развој видели као процес у којем постаје све профињенија човекова способност да производи образлагања користећи језички и уопште симболички алат. Уколико је човеково деловање повезано са намерама на такав начин да оно може бити

додатну документацију јер је сам по себи докуменат. У развијеним и комплексним друштвима много је статусних показатеља где је потпис обично тај који легитимно опуномоћава и оживљава нову институционалну чињеницу.(B.J)

^[5] Серл наводи постојање униформе и вереничког прстена, које из свога постојања изводе смисао надограђујући своју просту физичку појавност и постојање, и значећи, не само дескриптивно, него и конститутивно, у стварности.(B.J)

^[6] Као пример он наводи новац, који постепено постаје више него што смо свесни. Цитираћемо Серла: ``Није да смо ми као људи једноставно једнога дана одлучили да рачунамо комаде папира као новац, него начин на који је уобличена колективна интенционалност постојала јесте довело до тога да ми почнемо прихватати такве записе обећања (на папиру или металу) као посредника у размени.`` (Searle, 1996: 126)

изведено из предиспозиција које изнедровају ове намере у изражаје, онда је теза такође истинита, да субјект може изнети само оне акције које је у стању у принципу описати. «Ово је за узврат установљено структуром језика у којој је саморазумевање и поглед на свет једне друштвене групе артикулисан. На тај начин границе акције су зацртане границама језика» (Finn, 1996:147).^[7]

Серл у своме раду пише о «Позадини» (The Background), коју објашњава тезом да интенционална стања функционишу само онда када је дат сет позадинских капацитета који сами по себи не постоје унутар интенционалног феномена. За капацитете^[8] Серл сматра способности, диспозиције, склоности и узрочне структуре уопштено говорећи. Та позадина ствара свест омогућену снагом језичке интерпретације да конструише стварност. У вези са претходним, рећемо да две су узрочности прихваћене у скоријој историји друштвених наука. Једна је од њих је ментална узрочност, према којој агент свесно или несвесно делује вођен низом рационалних процедура, мање или више дефинисаних интенционалних стања. Серл верује да ако уистину учинимо помнији поглед ка теоретском моделу доношења одлука код рационалности, увидићемо да тај модел није задовољавајући. Он то илуструје примером када нису све ствари погодне за међусобно поређење где би постајале неке инстанце које би вредновале једну ствар или појаву више, а другу мање. Код социјалних конструкциониста јесте присутна снажна воља да се докаже непостојање агенности људске као аутономног фактора у узрочно-последичном систему. У погледу социјалне акције (деловања) субјективно значење закупања когницију акције других, и то је оно што неку акцију чини друштвеном. М.Веберов (Weber, Max) став је да до оне мере до које је друштвена акција управо та са којом се друштвена наука бави, друштвена наука онда мора утврдити субјективну страну људских акција. (ibid.:109) И Серл при речи о узрочности жели рећи да потенцијал који остаје свеприсутан у Позадини остаје да представља фактичку појаву дискурзивне творевине, где је дискурс споредан производ друштвене структуре као такве. Да је друштво производ скупа свих

^[7] Дакле, искуства које имамо, нпр. са новцем, са голом постигнутим у такмици, са положајем казалица на сату и тд., не би била стварна да нису организована у скупове који имају смисао и који су уоквирени заједничким значењем. У том случају бити и значити није исто. Бити представља суштинску основу, нешто попут простих чињеница, а значити представља бити са функцијом и статусом којим значење долази у светлу институционалних чињеница управо услед перформативне функције језика. (В.Ј)

^[8] У оригиналу «Background Abilities».

поједначаних избора и одлука које људи доносе спорно је за сваког социјалног конструкционисту, као што није ни најмање спорно да ти избори и одлуке могу бити објашњени у оквиру друштвених норми и вредности у које је уроњена индивидуа. Понашање, у најслободнијој интерпретацији, «није само описано правилима него и владано њима те вођено правилима» (Searle, 1995: 139). Наиме, прадоксално је, тврди Серл, да имамо објашњење узрочности које ће обухватити интризичност, комплексност и сензитивитет нашега понашања, а са друге стране објаснити задовољавајуће и спонтаност, креативност и оригиналност. Биће човеково једноставно развије одређене вештине које одговарају и у корелацији су са појединим институционалним структурама. Аутор предлаже да се усвоји становиште по којем није увек погодно прихватити то да структуре којима владају правила играју узрочну улогу код нашег понашања. У многим случајевима погрешно»је предпоставити, а свакако и неподупрето доказима, да се наше понашање поклапа са структурама правила зато што ми несвесно следимо правила. Пре ће бити да ми развијамо низ диспозиција које су осетљиве на структуру правила»(ibid.: 35).

ЗАКЉУЧАК

Основна разлика између чињеница јесте да постоје зависно од нас или пак, независно од нас, односно реч је о разлици између друштвених и институционалних чињеница и простих чињеница. Чак иако би ми у потпуности били у криву у вези са тиме какав је свет и стварност, реализам би опет могао бити истинит. Из разлога што реализам није теза о томе какав је свет у ствари него је виђење да постоји начин на који ствари јесу, односно да су логички независне од свих људских представа, и могуће је бранити такво становиште. Серл истиче да се кроз историју реч реализам користила на више начина и у више значења. Тако према њему, реализам као термин који он употребљава, није теорија истине, као и што није теорија знања нити је теорија језика. Серлов реализам представља свест о томе да постоји стварност независна од наших представа, шта више, наше искуство никада није испуњено садржајима непосредно из стварности, него једино оним садржајима који су опажени и обухваћени нашом свести, односно чулима.

Аутор заступа «Концептуални релативизам» насупрот реализму као таквом. Људи стварају концепте, виђења, ставове, класификације, категоризације и све је то ствар конвенције и у тој мери произвољно.

Оно што људи као друштвена бића чине јесте стварање заједништва, и то таквог типа заједнице у којем доминира један начин или тумачење у односу на било који други.^[9] Цитирајући Берклија (Berkley), Серл напомиње, да све што ми икад можемо перципирати јесу наша искуства, те да су основе за наше тврдње увек наша искуства. «Ако је материја постојала ми то никада не би могли знати, а ако не постоји све остаје исто» (Searle, 1996: 122).

Основна обележја социјално конструисане стварности, те сходно томе и институционалних друштвених чињеница, јесу да оне постоје једино уколико постоје социјално конструисана веровања, социјално конструисане ствари, иманентна објективност која је социјално конструисана, културни ауторитет научног погледа и науке, те да једна оваква теорија, теорија социјалне конструкције стварности не треба још једну одговорајућу теорију истине. Теорија о којој Серл пише јесте једна врста лингвистичке репрезентације код које истина јесте само ствар одређеног степена тачности. Како речено може и не мора одговарати стварности, те може и немора бити чињеницама засновано, Серл подсећа да реч *fact* (*facere*; *lat.*) долази из латинског језика те да има значење чинити или правити. Према томе погрешно је предпоставити да је *factum* готова ствар. Дакле, Серл закључује, да истина (истинито) јесте придев који описује тврдње коју су оцењене као истините ако су оне вредне веровања, односно, уколико представљају ствари онаквима какве оне јесу.

---

^[9] Попут Серла и К.Фин (Finn, Collin) у «Друштвеној стварности», цитира Бергера и Лукмана, када пише о социјално конструисаној стварности: «Знање о друштву је тако реализација у двоструком смислу те речи, у смислу схватања објективисане друштвене стварности, и у смислу континуираног произвођења ове стварности». (Finn, 1997 : 4)

ЛИТЕРАТУРА

- Фуко, М. (1998): *Археологија знања*. Београд : Плато.
- Berger, P. (1963): *Invitation to Sociology: a humanistic perspective*. New York: Anchor books, Doubly & Company, Inc.
- Berger, P. L. and Luckmann, T. (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Collin, F. (1997): *Social Reality*. New York and London: Routledge
- Parker, I. (1992): *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Searle, J.R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster Inc.

Vladimir Jerković

Elementary school "Mladost", Prigrevica, Republic of Serbia

SEARLE'S CONCEPTION OF THE CONSTRUCTION OF SOCIAL REALITY

Summary: Searle's «*The Construction of Social Reality*» addresses the mystery of how social constructs can exist in a world consisting only of physical particles in fields of force and thrive within the space of physical laws. The author discerns the brute facts and the other-the institutional facts. Searle argues that collective intentionality is a distinct form of intentionality, not simply reducible to individual intentionality. Considering the social phenomena the author claims that society can be elucidated by the terms of the institutional facts. Thus, the institutional facts arise out of collective intentionality through logical rules of the form «X counts as Y in C». For social facts there must exist certain mental processes, which can be intentional or non-intentional. Concerning institutional facts Searle stresses that they depend on institutional facts. When writing about social rules, he divides them onto regulative and constitutive. His belief is that the role of language is essential, for language is an institution itself, and that it represents the precondition for thinking. Searle defends Realism and Correspondence Theory of Truth, as well.

Key words: social reality, institutional facts, intentionality, social construction, discourse, realism

САДРЖАЈ

Љубинко Пушић ГРАДСКА ДРУШТВА КАО ПРОМОТОРИ ОБЛИКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ	7
***	
Иван Шијаковић и Немања Ђукић ПРАКСЕ, МЕХАНИЗМИ И ИНСТРУМЕНТИ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ	25
***	
Драгана Стјепановић-Захаријевски РОДНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ	41
***	
Бисерка Кошарац СОЦИО-ЕКОНОМСКО СТАЊЕ ПОРОДИЦА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА ИСТОЧНО САРАЈЕВО	55
***	
Боро Трамошљанин СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И АГЕНСИ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ	73
***	
Јасмина Петровић и Урош Шуваковић ВРЕДНОСНИ СТАВОВИ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА: ЈЕДАН ОД ИНДИКАТОРА ДОМИНАНТНОГ ОБРАСЦА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ	91
***	
Вишња Ђорђевић и Душанка Тумин СПОРТСКИ УЗОРИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БАВЉЕЊЕ ФИЗИЧКОМ АКТИВНОШЋУ АДООЕСЦЕНТКИЊА	111
***	
Биљана Милошевић РАТНИ ЗЛОЧИН КАО ОБЛИК ПАТОЛОШКОГ ПОНАШАЊА	127
***	

Милан И. Миљевић и Владимир Џамић ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРОМЕНЕ ДРУШТВА	145
***	
Маријана Милаковић СУКОБИ У СФЕРИ РАДА У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ТРАНСФОРМАЦИЈИ СПРСКОГ ДРУШТВА И МОГУЋНОСТ ДЕЛОВАЊА СИНДИКАТА	161
***	
Ранка Перић Ромић ДРУШТВЕНО ОБЛИКОВАЊЕ ЈАВНОГ ПРОСТОРА У УРБАНИМ СРЕДИНАМА	181
***	
Владимир Јерковић СЕРЛОВО СХВАТАЊЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ	195

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК БРОЈ 6

РЕЦЕЗЕНТИ

Брацо Ковачевић, Факултет политичких наука Бања Лука
Драган Коковић, Филозофски факултет Нови Сад
Драгана Стјепановић-Захаријевски, Филозофски факултет Ниш
Зоран Аврамовић, Филозофски факултет Пале
Зоран Јефтовић, Филозофски факултет Ниш
Јасмина Петровић, Филозофски факултет Косовска Митровица
Лазар Жолт, Филозофски факултет Нови Сад
Лазо Ристић, Факултет политичких наука Бања Лука
Љубинко Милисављевић, Филозофски факултет Ниш
Љубиша Митровић, Филозофски факултет Ниш
Милован Митровић, Правни факултет Београд
Рајко Куљић, Филозофски факултет Пале
Слободан Антонић, Филозофски факултет Београд
Слободан Вуковић, Институт за друштвена истраживања Београд
Срдјан Шљукић, Филозофски факултет Нови Сад

UDK 316

СОЦИОЛОШКИ годишњак: Часопис Социолошког друштва Републике Српске / Социолошко друштво Републике Српске; Главни и одговорни уредник Зоран Аврамовић.- Пале: Социолошко друштво Републике Српске, 2011, бр. 6 (Пале: Dis-Company).- 24 cm

Излази годишње.

ISSN 1840-1538

Број 6: 212 стр.

Тираж 200.

Cobiss.BH-ID 15307536